

พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 2
พระไตรปิฎก เล่ม 10 - ทิฆนิกาย มหาวรรค
พระสูตรที่ 1 : มหาปทานสูตร
จากเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในอดีต ลูกกัญแห่งเหตุปัจจัยและการประกาศพระธรรม

บทนำ

เมื่อกล่าวถึงพระพุทธเจ้า คนทั่วไปมักนึกถึงพระพุทธเจ้าโคดม ผู้เป็นพระบรมศาสดาในพุทธกาลปัจจุบัน แต่ในมหาปทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงนำภิกษุทั้งหลายย้อนกลับไปพิจารณาพระพุทธเจ้าในอดีต พร้อมทั้งทรงแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับพระชาติ วงศ์ตระกูล พระชนมายุ ต้นไม้ที่ตรัสรู้ พระอัครสาวก พุทธอุปัฏฐาก และการประชุมพระสาวกของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์

อย่างไรก็ตาม มหาปทานสูตรมิได้เป็นเพียงหนังสือรวบรวมพุทธประวัติหลายพระองค์ แต่แสดงให้เห็นว่า แม้กาลเวลา สังคม พระชนมายุ และบุคคลแวดล้อมจะแตกต่างกัน การตรัสรู้ยังสัมพันธ์กับหลักธรรมเดียวกัน คือการรู้เห็นความเกิดและความดับของทุกข์ตามเหตุปัจจัย

พระสูตรกล่าวถึงพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ แต่ขยายพระประวัติของพระวิปัสสิพุทธเจ้าอย่างละเอียด ตั้งแต่การประสูติ การเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต การเสด็จออกผนวช การพิจารณาปัจจุสมุปบาท การตรัสรู้ การตัดสินพระทัยแสดงธรรม และการส่งพระสาวกออกประกาศพระศาสนา

ดังนั้น แก่นของพระสูตรจึงมิได้อยู่เพียงว่า “พระพุทธเจ้าในอดีตมีพระนามว่าอะไร” แต่อยู่ที่คำถามว่า พระพุทธเจ้าทรงรู้เห็นอะไร จึงทรงพ้นจากวงจรแห่งการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และทรงนำผู้อื่นให้รู้เห็นตามได้

1. เหตุแห่งการแสดงพระสูตร

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ภิกษุหลายรูปกลับจากบิณฑบาตและมาประชุมกันที่ศาลาใกล้ต้นกุ่ม กำลังสนทนาเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตชาติ

พระพุทธเจ้าทรงสดับการสนทนาด้วยทิพพโสธ จึงเสด็จไปยังที่ประชุมและตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลายกำลังสนทนาเรื่องใด เมื่อภิกษุกราบทูล พระองค์จึงตรัสถามว่า ต้องการฟังธรรมเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตหรือไม่

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เป็นโอกาสอันสมควรแล้วที่จะได้ฟังพระธรรมเทศนา พระพุทธเจ้าจึงทรงเริ่มแสดงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในอดีต

เหตุการณ์นี้ทำให้เห็นว่า พระธรรมเทศนามิได้เกิดขึ้นโดยปราศจากเหตุ แต่เริ่มจากสิ่งที่ผู้ฟังกำลังสนใจ แล้วพระพุทธเจ้าทรงนำความสนใจนั้นไปสู่หลักธรรมที่ลึกยิ่งขึ้น

2. พระพุทธเจ้า 7 พระองค์

พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ ได้แก่

1. พระวิปัสสีพุทธเจ้า
2. พระสิทธัตถะพุทธเจ้า
3. พระเวสสภูพุทธเจ้า
4. พระกกุสันธพุทธเจ้า
5. พระโกนาคมพุทธเจ้า
6. พระกัสสปพุทธเจ้า
7. พระโคตมพุทธเจ้า คือพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน

พระวิปัสสีพุทธเจ้าอุบัติขึ้นเมื่อ 91 กัปที่ผ่านมา พระสิทธัตถะและพระเวสสภูพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในกัปที่ 31 ส่วนพระกกุสันธะ พระโกนาคมะ พระกัสสปะ และพระโคตมพุทธเจ้า อุดมคติขึ้นในภัทรกัปปัจจุบัน

พระสูตรจึงทำให้เห็นว่า การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้ามิใช่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะครั้งเดียว แต่ในกาลอันยาวนาน ย่อมมีพระพุทธเจ้าทรงค้นพบและประกาศธรรมตามเหตุปัจจัยแห่งกาลนั้น ๆ

3. พระชนมายุที่แตกต่างกัน

พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์มีพระชนมายุแตกต่างกัน ดังนี้

- พระวิปัสสีพุทธเจ้ามีพระชนมายุประมาณ 80,000 ปี
- พระสิทธัตถะพุทธเจ้ามีพระชนมายุประมาณ 70,000 ปี
- พระเวสสภูพุทธเจ้ามีพระชนมายุประมาณ 60,000 ปี
- พระกกุสันธพุทธเจ้ามีพระชนมายุประมาณ 40,000 ปี
- พระโกนาคมพุทธเจ้ามีพระชนมายุประมาณ 30,000 ปี
- พระกัสสปพุทธเจ้ามีพระชนมายุประมาณ 20,000 ปี
- ในพุทธกาลปัจจุบัน ผู้มีอายุยืนมีอายุประมาณ 100 ปี หรือเกินกว่านั้นเล็กน้อย

ตัวเลขเหล่านี้เป็นรายละเอียดที่พระสูตรระบุ แต่จุดสำคัญมิใช่เพียงความยืนยาวของชีวิต เพราะแม้มนุษย์จะมีอายุยาวนานเพียงใด ก็ยังอยู่ภายใต้ความเกิด ความแก่ และความตาย

พระชนมายุอาจแตกต่างกัน แต่ปัญหาของชีวิตยังคงเป็นปัญหาเดิม คือเกิดขึ้นแล้วต้องเปลี่ยนแปลง และในที่สุดต้องแตกดับไป

4. ชาติกำเนิดมิใช่เหตุแห่งการตรัสรู้

พระวิปัสสี พระสิขี และพระเวสสภูพุทธเจ้าประสูติในวรรณะกษัตริย์ ส่วนพระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ และพระกัสสปพุทธเจ้าประสูติในตระกูลพราหมณ์ พระโคตมพุทธเจ้า ประสูติในวรรณะกษัตริย์

รายละเอียดนี้ช่วยให้เห็นว่า พระพุทธเจ้ามิได้อุบัติขึ้นจากวรรณะเดียวเสมอไป ชาติกำเนิดเป็นเพียงสภาพแวดล้อมของชีวิต มิใช่เหตุที่ทำให้ตรัสรู้

สิ่งที่ทำให้บุคคลเป็นพระพุทธเจ้า มิใช่การเกิดในตระกูลใด แต่อยู่ที่การบำเพ็ญพระบารมี การค้นพบความจริง และการรู้เห็นหนทางดับทุกข์ด้วยพระองค์เอง

5. ต้นไม้ตรัสรู้และพระสาวก

พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ตรัสรู้ภายใต้ต้นไม้ต่างชนิดกัน มีพระอัครสาวกและพระพุทธรูปปฏิมากรต่างกัน ตลอดจนมีจำนวนพระสาวกผู้สิ้นอาสวะแตกต่างกัน

รายละเอียดเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า บุคคล สถานที่ และองค์ประกอบภายนอกอาจเปลี่ยนไปตามยุคสมัย แต่สิ่งที่ไม่เปลี่ยนคือ ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และหนทางที่นำไปสู่ความสิ้นอาสวะ จึงควรแยกระหว่าง “รูปแบบของแต่ละพุทธกาล” กับ “หลักธรรมแห่งการตรัสรู้” รูปแบบอาจแตกต่างกัน แต่ความจริงเรื่องทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางแห่งความดับทุกข์ มิได้เปลี่ยนไปตามยุคสมัย

6. พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องราวในอดีตได้อย่างไร

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเล่ารายละเอียดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในอดีตแล้ว ได้เสด็จกลับเข้าสู่พระวิหาร ภิกษุทั้งหลายจึงสนทนากันว่า พระองค์ทรงทราบรายละเอียดเหล่านี้เพราะทรงรู้แจ้งหลักธรรม หรือเพราะเทวดามากราบทูล

ต่อมา พระพุทธเจ้าเสด็จกลับมายังที่ประชุมและตรัสว่า พระองค์ทรงทราบเพราะทรงแทงตลอดธรรมธาตุ และเทวดาทิ้งหลายก็เคยกราบทูลเรื่องเหล่านี้ด้วย

ตรงนี้ช่วยแยกความรู้สองส่วน คือ ความรู้ที่เกิดจากการรู้แจ้งด้วยพระปัญญา และข้อมูลที่ได้รับจากผู้เคยอยู่ในพุทธกาลก่อน แต่สิ่งสำคัญที่สุดมิใช่เพียงการรู้รายละเอียดในอดีต หากคือการรู้หลักธรรมที่เชื่อมโยงเหตุการณ์เหล่านั้นเข้าด้วยกัน

7. เหตุที่ทรงขยายเรื่องพระวิปัสสีพุทธเจ้า

หลังจากกล่าวถึงพระพุทธเจ้า 7 พระองค์โดยสรุปแล้ว พระพุทธเจ้าทรงขยายพระประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้าเป็นพิเศษ พระวิปัสสีพุทธเจ้าประสูติในวรรณะกษัตริย์ โภชนัตถุญญโคตร มีพระชนมายุ 80,000 ปี ตรัสรู้ใต้ต้นแคฝอย มีพระขันฑะและพระคิสีสะเป็นพระอัครสาวก มีพระอโศก

เป็นพระพุทธรูปปฏิมากร พระบิดาทรงพระนามว่าพระเจ้าพันธุมา พระมารดาทรงพระนามว่าพระนางพันธุมา และมีกรุงพันธุมาเป็นราชธานี

การขยายเรื่องของพระวิปัสสีพุทธเจ้า ทำให้ผู้อ่านมิได้เห็นเพียงรายชื่อ แต่ได้ติดตามกระบวนการตั้งแต่การประสูติจนถึงการตรัสรู้และการประกาศพระธรรม

8. ธรรมดาของพระโพธิสัตว์

พระสูตรกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เรียกว่า “ธรรมดาของพระโพธิสัตว์” หลายประการ ตั้งแต่พระโพธิสัตว์เสด็จจากสวรรค์ชั้นดุสิตลงสู่พระครรภ์ของพระมารดาโดยทรงมีสติสัมปชัญญะ เกิดแสงสว่างอันยิ่งใหญ่ และแผ่นดินไหว

มีเทพบุตร 4 องค์คอยอารักขาทั้งสี่ทิศ พระมารดาทรงดำรงอยู่ในศีล มีพระพลานามัยสมบูรณ์ และทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ในพระครรภ์อย่างชัดเจน

เมื่อครบกำหนด พระมารดาประสูติพระโพธิสัตว์ขณะประทับยืน มีเทวดารับก่อนมนุषย์ พระโพธิสัตว์ประสูติโดยสะอาด และมีสายน้ำเย็นกับน้ำอุ่นปรากฏขึ้นเพื่อชำระพระวรกายของพระโพธิสัตว์และพระมารดา

รายละเอียดส่วนนี้เป็นเรื่องเฉพาะที่พระสูตรบันทึกไว้เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ มิควรนำไปสรุปเป็นกฎเกี่ยวกับการเกิดของบุคคลทั่วไป

9. การประสูติและพระดำรัสครั้งแรก

เมื่อประสูติแล้ว พระโพธิสัตว์ทรงยืนได้ด้วยพระบาทของพระองค์เอง ทรงดำเนินไป 7 ก้าว ทอดพระเนตรไปทั่วทิศ และเปล่งพระวาจาว่า พระองค์เป็นผู้เลิศ ผู้เจริญ และผู้ประเสริฐในโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก

ข้อความนี้ไม่ควรตีความว่าเป็นคำประกาศความถือตัวอย่างบุคคลทั่วไป เพราะกล่าวในฐานะเหตุการณ์เฉพาะของพระโพธิสัตว์ผู้จะตรัสรู้ และชี้ไปยังการสิ้นสุดของการเกิด มิใช่การยกตนขึ้นแข่งขันกับบุคคลอื่น

สาระสำคัญอยู่ที่คำว่า “ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย” ซึ่งแสดงจุดหมายแห่งพระพุทธศาสนาว่า มิใช่การเกิดในภพที่สูงขึ้นอย่างไม่มีที่สิ้นสุด แต่คือความสิ้นเหตุแห่งการเกิดใหม่

10. มหาปริสัลักษณะ 32 ประการ

เมื่อเจ้าชายวิปัสสีประสูติ พระเจ้าพันธุมาโปรดให้พราหมณ์ผู้รู้ตรวจพระลักษณะ พราหมณ์เหล่านั้นเห็นว่า เจ้าชายทรงมีมหาปริสัลักษณะ 32 ประการ และจะมีคติเป็นสองทาง ถ้าครองเรือน จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม แต่ถ้าเสด็จออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จะได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

มหาปริสลักษณะจึงมิใช่เพียงเรื่องรูปร่างภายนอก แต่ทำหน้าที่ในพระสูตรเพื่อแสดงทางแยก
ระหว่างอำนาจสูงสุดทางโลกกับความหลุดพ้นสูงสุดทางธรรม

11. เหตุที่ทรงพระนามว่า “วิปัสสี”

เจ้าชายวิปัสสีทอดพระเนตรสิ่งต่าง ๆ อย่างไม่กะพริบพระเนตรเหมือนบุคคลทั่วไป และทรง
พิจารณาตีความอย่างละเอียด ทรงเห็นสิ่งที่ควรวินิจฉัยอย่างรอบคอบ จึงได้รับพระนามว่า “วิปัสสี”
ซึ่งสัมพันธ์กับการเห็นอย่างกว้างขวางและชัดเจน

อย่างไรก็ตาม การเห็นในขั้นนี้ยังเป็นส่วนหนึ่งของพระประวัติ ก่อนที่พระองค์จะทรง
พัฒนาการเห็น ไปถึงการรู้แจ้งความเกิดและความดับของสังขารตามความเป็นจริง

12. ความสุขที่จัดไว้เพื่อมิให้เสด็จออกผนวช

พระเจ้าพันธุมาทรงปรารถนาให้เจ้าชายวิปัสสีครองราชสมบัติ มิให้เสด็จออกจากเรือนบวชเป็น
บรรพชิต จึงโปรดให้สร้างปราสาท 3 หลังสำหรับฤดูฝน ฤดูหนาว และฤดูร้อน พร้อมทั้งจัดกามคุณ 5
บำรุงบำเรอ เพื่อให้เจ้าชายทรงเพลิดเพลินในชีวิตทางโลก

แต่แม้จะมีความสุขและความสะดวกสบายเพียงใด ก็ไม่อาจเปลี่ยนความจริงว่า ชีวิตทุกชีวิต
กำลังเคลื่อนไปสู่ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ความจริงอาจยังไม่ปรากฏแก่สายตา แต่ไม่สามารถ
ถูกยกเลิกออกจากชีวิตได้

13. ทอดพระเนตรเห็นคนชรา

เมื่อเจ้าชายวิปัสสีเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ทรงพบชายชราผมหงอก หลังค่อม เดินลำบาก
และต้องอาศัยไม้เท้า จึงตรัสถามนายสารถิว่า เหตุใดชายผู้นั้นจึงมีสภาพเช่นนั้น

เมื่อทรงทราบว่า ความชราเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องประสบ และพระองค์เองก็ไม่อาจพ้นไปได้ จึงเกิด
ความสลดพระทัย

สิ่งที่เจ้าชายทรงพบมิใช่สิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นในโลก แต่เป็นความจริงที่มีอยู่ตลอดมา เพียงแต่ก่อน
หน้านั้นยังมิได้ทอดพระเนตรเห็นโดยตรง การเห็นจึงมิใช่เพียงมีภาพปรากฏแก่ตา แต่คือการที่ความ
จริงนั้นเข้ามาเปลี่ยนความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตของผู้เห็น

14. ทอดพระเนตรเห็นคนเจ็บ

ต่อมา เจ้าชายวิปัสสีทอดพระเนตรเห็นคนเจ็บ มีความทุกข์ทรมาน ไม่สามารถช่วยเหลือตนเอง
ได้ จึงตรัสถามนายสารถิและทรงทราบว่า ความเจ็บป่วยสามารถเกิดขึ้นกับทุกคน

ร่างกายที่ดูแข็งแรงจึงมิได้อยู่ได้อำนาจของความต้องการทั้งหมด เราอาจต้องการให้ร่างกายไม่
เจ็บ แต่ความต้องการนั้นไม่อาจสั่งให้เหตุปัจจัยของร่างกายหยุดทำงานได้

การเห็นคนเจ็บจึงทำให้ความมั่นใจในความแข็งแรงของร่างกายถูกตั้งคำถาม

15. ทอดพระเนตรเห็นคนตาย

ต่อมา เจ้าชายวิปัสสีทอดพระเนตรเห็นคนตาย มีผู้คนกำลังจัดพิธีและแสดงความโศกเศร้า จึงตรัสถามนายสารเถิดว่าเกิดอะไรขึ้น

เมื่อทรงทราบว่า บุคคลนั้นสิ้นชีวิตแล้ว ไม่อาจพบญาติและญาติก็ไม่อาจพบเขาได้อีก และพระองค์เองก็มีความตายเป็นธรรมดา ไม่อาจล่วงพ้นความตายไปได้ จึงทรงเกิดความสลดพระทัยยิ่งขึ้น ความตายทำให้เห็นว่า สิ่งที่เรายึดถือว่าเป็น “ชีวิตของเรา” ไม่ได้อยู่ภายใต้อำนาจของเราอย่างแท้จริง

16. ทอดพระเนตรเห็นบรรพชิต

ครั้งต่อมา เจ้าชายวิปัสสีทอดพระเนตรเห็นบรรพชิต จึงตรัสถามถึงลักษณะและการดำเนินชีวิตของบุคคลนั้น นายสารเถิดกราบทูลว่า บรรพชิตคือผู้ละการครองเรือน ออกแสวงหาความสงบ ฝึกตน ประพฤติธรรม ไม่เบียดเบียน และมีความปรารถนาดีต่อสัตว์ทั้งหลาย

เมื่อเจ้าชายได้ฟัง จึงทรงเห็นว่าการออกบวชเป็นสิ่งที่ดี เพราะเปิดโอกาสให้บุคคลออกจากความหมกมุ่นในชีวิตเดิม แล้วแสวงหาความจริงของชีวิตโดยตรง การเห็นคนแก่ คนเจ็บ และคนตายทำให้ทรงเห็นปัญหา ส่วนการเห็นบรรพชิตทำให้ทรงเห็นความเป็นไปได้ของการแสวงหาทางออก

17. การเสด็จออกผนวช

เจ้าชายวิปัสสีทรงตัดสินใจว่า จะปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ และเสด็จออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต

การออกผนวชมิใช่การหลบหนีจากภาพของคนแก่ คนเจ็บ และคนตาย เพราะไม่ว่าจะอยู่ในวังหรือในป่า ร่างกายก็ยังต้องแก่ เจ็บ และตายเช่นเดิม สิ่งที่พระองค์ทรงแสวงหาคือ ความเข้าใจว่า เพราะเหตุใดความเกิด แก่ และตายจึงมีอยู่ และจะสิ้นสุดลงได้อย่างไร

18. มหาชน 84,000 คนออกบวชตาม

เมื่อชาวกรุงพินธุมิทราบข่าวว่าเจ้าชายวิปัสสีเสด็จออกผนวช คนจำนวน 84,000 คนคิดว่า การออกผนวชของพระองค์ย่อมมิใช่เรื่องเล็กน้อย จึงออกบวชตาม

แต่เมื่อพระโพธิสัตว์วิปัสสีประทับอยู่ท่ามกลางหมู่ชนจำนวนมาก ทรงเห็นว่า การอยู่คลุกคลีกับคนหมู่มากมิได้เกื้อกูลต่อการพิจารณาธรรมอย่างลึกซึ้ง จึงเสด็จหนีออกไปประทับแต่พระองค์เดียว ตรงนี้ทำให้เห็นว่า แม้มีผู้ติดตามจำนวนมาก ก็ไม่ได้หมายความว่างานภายในจิตจะสำเร็จตามจำนวนผู้ติดตาม การรู้แจ้งความจริงเป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นจากพระปัญญาของพระองค์เอง

19. ทรงเริ่มต้นจากปัญหาความแก่และความตาย

เมื่อประทับหลีกเร้น พระโพรตัสตววิปัสสีทรงพิจารณาว่า โลกตกอยู่ในความคับแค้น เพราะสัตว์ทั้งหลายเกิด แก่ ตาย เคลื่อนจากภพหนึ่ง และเกิดขึ้นในอีกภพหนึ่ง แต่ยังไม่รู้ทางออกจากทุกข์ คือ ความแก่และความตาย

พระองค์มิได้ทรงเริ่มต้นจากความคิดว่า “ใครสร้างโลก” หรือ “โลกมีจุดเริ่มต้นเมื่อใด” แต่เริ่มจากปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นจริงว่า เมื่อมีอะไร ความแก่และความตายจึงมี และเพราะอะไรดับ ความแก่และความตายจึงดับ นี่คือการเปลี่ยนจากการถามหาผู้สร้าง ไปสู่การพิจารณาเหตุปัจจัยของทุกข์

20. ทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาทย้อนกลับ

พระโพรตัสตววิปัสสีทรงพิจารณาย้อนจากความแก่และความตายไปหาเหตุโดยลำดับว่า

- เพราะมีชาติ จึงมีชราและมรณะ
- เพราะมีภพ จึงมีชาติ
- เพราะมีอุปาทาน จึงมีภพ
- เพราะมีตัณหา จึงมีอุปาทาน
- เพราะมีเวทนา จึงมีตัณหา
- เพราะมีผัสสะ จึงมีเวทนา
- เพราะมีสพายตนะ จึงมีผัสสะ
- เพราะมีนามรูป จึงมีสพายตนะ
- เพราะมีวิญญาณ จึงมีนามรูป
- เพราะมีนามรูป จึงมีวิญญาณ

เมื่อทรงพิจารณาถึงจุดนี้ ทรงเห็นว่า วิญญาณย่อมย้อนกลับมาที่นามรูป ไม่กล่าวล่วงนามรูปไป การเกิด การแก่ การตาย การเคลื่อนจากภพ และการเกิดขึ้นใหม่ ย่อมดำเนินอยู่ในขอบเขตแห่งความสัมพันธ์นี้

21. วิญญาณกับนามรูปอาศัยกัน

จุดที่ละเอียดในมหาปทานสูตรคือ พระโพรตัสตวทรงเห็นความสัมพันธ์ระหว่างวิญญาณกับนามรูป มิใช่ทรงวางวิญญาณไว้เป็นตัวตนถาวรที่อยู่นอกเหตุปัจจัย

เมื่อมีวิญญาณ นามรูปจึงมี และเมื่อมีนามรูป วิญญาณจึงมี ความสัมพันธ์นี้มีใช่การกล่าวถึงสิ่งหนึ่งที่ดำรงอยู่โดดเดี่ยว แต่เป็นกระบวนการที่อาศัยกันเกิดขึ้น

ดังนั้น ไม่ควรนำคำว่า “วิญญาณ” ในพระสูตรนี้ไปอธิบายเป็นดวงวิญญาณถาวรที่เดินทางจากชีวิตหนึ่งไปอีกชีวิตหนึ่งโดยไม่เปลี่ยนแปลง เพราะวิญญาณที่พระองค์ทรงพิจารณาอยู่ในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยร่วมกับนามรูป

22. ลำดับในพระสูตรนี้ไม่ควรถูกเติมเกินข้อความ

ลำดับปฏิจสมุปบาทที่ปรากฏในมหาปทานสูตร เริ่มจากชราและมรณะ แล้วย้อนกลับมาถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิญญาณกับนามรูป

ในพระสูตรนี้อาจแสดงลำดับวิชา สังขาร วิญญาณ และองค์ประกอบอื่นครบ 12 ประการ แต่เมื่ออธิบายมหาปทานสูตร ควรกล่าวตามลำดับที่พระสูตรนี้แสดงไว้ก่อน

การนำหลักธรรมจากพระสูตรอื่นมาประกอบสามารถทำได้ แต่ควรบอกให้ชัดว่าเป็นการเชื่อมโยงเพื่อการศึกษา มิใช่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจว่า ข้อความทั้งหมดนั้นปรากฏโดยตรงในตอนหนึ่งของมหาปทานสูตร

23. การเห็นความเกิดขึ้นของกองทุกข์

เมื่อพระโพธิสัตว์วิปัสสีทรงเห็นว่า เพราะมีนามรูปจึงมีวิญญาณ เพราะมีวิญญาณจึงมีนามรูป และองค์ประกอบอื่นเกิดสืบต่อไปจนถึงชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส พระองค์ทรงรู้ว่า กองทุกข์ทั้งหมดเกิดขึ้นอย่างนี้

ในขณะนั้น ญาณ ปัญญา วิชา และแสงสว่างเกิดขึ้นแก่พระองค์ในธรรมที่ไม่เคยทรงสดับมาก่อนว่า “ความเกิดขึ้น ความเกิดขึ้น” การรู้เช่นนี้ไม่ใช่การจำลำดับเหตุปัจจัย แต่เป็นการเห็นว่าทุกข์เกิดขึ้นได้อย่างไร เพราะมีเหตุใดรองรับอยู่

24. ทรงพิจารณาความดับของกองทุกข์

จากนั้นพระองค์ทรงพิจารณากลับกันว่า เมื่ออะไร ไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี และเพราะอะไรดับ ชราและมรณะจึงดับ

ทรงเห็นตามลำดับว่า เมื่อชาติดับ ชราและมรณะย่อมดับ เมื่อภพดับ ชาติย่อมดับ เมื่ออุปาทานดับ ภพย่อมดับ เมื่อตัณหา เวทนา ผัสสะ สพายตนะ นามรูป และวิญญาณดับ องค์ประกอบที่อาศัยกัน ย่อมดับไปตามเหตุปัจจัย

ในขณะนั้น ญาณ ปัญญา วิชา และแสงสว่างเกิดขึ้นแก่พระองค์ว่า “ความดับ ความดับ” พระองค์จึงมิได้ทรงเห็นเฉพาะว่า ชีวิตเป็นทุกข์ แต่ทรงเห็นด้วยว่า ทุกข์อาศัยเหตุเกิด และเมื่อเหตุดับ ทุกข์ย่อมดับได้

25. จากปฏิจสมุปบาทสู่ขั้น 5

ต่อมา พระโพธิสัตว์วิปัสสีทรงพิจารณาความเกิดและความดับในอุปาทานขั้น 5 ได้แก่

- รูป พร้อมทั้งเหตุเกิดและความดับของรูป
- เวทนา พร้อมทั้งเหตุเกิดและความดับของเวทนา
- สัญญา พร้อมทั้งเหตุเกิดและความดับของสัญญา

- สังขาร พร้อมทั้งเหตุเกิดและความดับของสังขาร
- วิญญาณ พร้อมทั้งเหตุเกิดและความดับของวิญญาณ

เมื่อทรงพิจารณาความเกิดและความดับอย่างต่อเนื่อง พระจิตย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่น

ตรงนี้ทำให้เห็นว่า การรู้ปฏิจสมุปบาทมิได้จบที่ความเข้าใจเป็นลำดับในความคิด แต่ต้องนำไปสู่การเห็นความเกิด-ดับของสิ่งที่กำลังถูกยึดว่าเป็นตัวเราและของเรา

26. การตรัสรู้มิใช่การได้ตัวตนที่สูงขึ้น

เมื่อพระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งแล้ว มิได้ทรงค้นพบตัวตนถาวรที่ซ่อนอยู่ภายในชั้น 5 แต่ทรงเห็นความเกิดขึ้นและดับไปของชั้นที่ถูกยึดถือ

ความหลุดพ้นจึงมิใช่การย้ายความยึดจาก “ตัวตนธรรมดา” ไปสู่ “ผู้รู้ถาวร” หรือ “จิตถาวร” ที่อยู่เหนือชั้น แต่เกิดจากการไม่เข้าไปยึดสิ่งที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้นว่าเป็นเรา เป็นของเรา หรือเป็นตัวตนของเรา ยิ่งรู้เห็นตามความเป็นจริง ความยึดถือยิ่งลดลง มิใช่สร้างผู้รู้ขึ้นมาให้มั่นคงยิ่งกว่าเดิม

27. หลังตรัสรู้ทรงพิจารณาว่าธรรมลึกซึ้ง

เมื่อพระวิปัสสีพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณาว่า ธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุนั้นลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่อาจเข้าถึงได้ด้วยการคิดคาดคะเนเพียงอย่างเดียว และรู้ได้โดยบังเอิญ

แต่หมู่สัตว์ยินดีในความยึดติด เพลิดเพลินในความยึดติด จึงเห็นปฏิจสมุปบาทได้ยาก และเห็นธรรมที่เป็นความสงบแห่งสังขาร การสละอุปธิ ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ และพระนิพพานได้ยากเช่นกัน

พระองค์จึงทรงน้อมพระทัยไปในทางไม่แสดงธรรม เพราะทรงเห็นความละเอียดของธรรมและความยากของผู้ฟัง มิใช่เพราะขาดพระกรุณา

28. ท้าวมหาพรหมทูลอาราธนา

เมื่อท้าวมหาพรหมทูลอาราธนาพระดำริ จึงมาเฝ้าพระวิปัสสีพุทธเจ้าและกราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงธรรม เพราะสัตว์ผู้มีรู้ลึในดวงตาน้อยยังมีอยู่ หากไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อมจากคุณที่ควรบรรลุ แต่ถ้าได้ฟัง ย่อมมีผู้สามารถรู้ตามได้

พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ทรงเห็นว่าบุคคลมีพื้นฐานแตกต่างกัน บางคนมีรู้ลึในดวงตามาก บางคนมีรู้ลึในดวงตาน้อย บางคนสอนได้ง่าย บางคนสอนได้ยาก เมื่อทรงเห็นว่ามิใช่ผู้สามารถรู้ธรรมได้ จึงทรงรับอาราธนาและตัดสินใจประกาศพระธรรม

29. ผู้ฟังต่างกัน การแสดงธรรมจึงต้องพิจารณาบุคคล

การที่พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลก แสดงว่าการแสดงธรรมมิใช่เพียงนำข้อความที่ถูกต้องไปพูดกับทุกคนในรูปแบบเดียวกัน

ผู้ฟังแต่ละคนมีความพร้อม ความเข้าใจ ความยึดถือ และปัญหาต่างกัน ผู้สอนจึงต้องพิจารณาว่าควรเริ่มจากสิ่งใด ใช้คำอธิบายระดับใด และนำผู้ฟังไปสู่หลักธรรมอย่างไร

อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างของวิธีสอนไม่ได้หมายความว่าเนื้อหาของธรรมเปลี่ยนไป แต่เป็นการเลือกทางอธิบายให้เหมาะกับผู้ฟัง

30. ทรงเลือกผู้ที่จะได้ฟังธรรมก่อน

พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงพิจารณาว่า พระขันธราชกุมารและติสสะบุตรปุโรหิต เป็นผู้มีความสามารถ และมีสติในดวงตาน้อย จึงทรงเลือกบุคคลทั้งสองเป็นผู้ฟังธรรมกลุ่มแรก

พระองค์เสด็จไปยังเขมมฤคทายวัน ใกล้กรุงพินธุมิ และโปรดให้เรียกบุคคลทั้งสองมาเข้าเฝ้า การเลือกผู้ฟังก่อนมิได้เกิดจากฐานะว่า คนหนึ่งเป็นราชกุมารและอีกคนเป็นบุตรปุโรหิต แต่เกิดจากความพร้อมที่จะเข้าใจธรรม เมื่อบุคคลมีความพร้อม ย่อมสามารถรับธรรมและช่วยประกาศธรรมต่อไปได้

31. การแสดงอนุปพิทกา

พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่พระขันธราชกุมารและติสสะบุตรปุโรหิตตามลำดับ เริ่มจากเรื่องทาน ศีล สวรรค์ โทษของกาม และอานิสงส์ของการออกจากกาม

เมื่อทรงเห็นว่าจิตของบุคคลทั้งสองอ่อนโยน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน และพร้อมรับธรรมแล้ว จึงทรงแสดงธรรมที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงประกาศ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค บุคคลทั้งสองได้ดวงตาเห็นธรรม ต่อมาขอบรรพชาอุปสมบท ตั้งใจปฏิบัติ และบรรลุความสิ้นอาสวะเป็นพระอัครสาวกของพระวิปัสสีพุทธเจ้า

การสอนตามลำดับทำให้เห็นว่า ธรรมขั้นลึกควรมีพื้นฐานรองรับ มิใช่เพียงนำถ้อยคำขึ้นสูงไปกล่าวโดยไม่พิจารณาความพร้อมของจิตผู้ฟัง

32. มหาชนออกบวชและบรรลุธรรม

เมื่อประชาชน 84,000 คนทราบว่า พระขันธะและพระติสสะออกบวชในสำนักพระวิปัสสีพุทธเจ้า จึงพากันมาเฝ้า ฟังธรรม และออกบวช

ส่วนคน 84,000 คนที่เคยออกบวชตามพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้ เมื่อทราบว่าพระวิปัสสีได้ตรัสรู้และกำลังประกาศธรรม ก็กลับมาเฝ้า ฟังธรรม และปฏิบัติจนหลุดพ้นจากอาสวะ

ต่อมาเมื่อผู้ฟังธรรม ออกบวช และบรรลุนิพพานเป็นจำนวนมาก จนเกิดการประชุมพระสาวกผู้สิ้นอาสวะครั้งใหญ่ จำนวนคนในพระสูตรแสดงความกว้างขวางของการประกาศพระศาสนา แต่สาระสำคัญมิได้อยู่เพียงจำนวนผู้ติดตาม หากอยู่ที่ผู้ฟังเหล่านั้นปฏิบัติจนกิเลสสิ้นไปจริง

33. ส่งพระสาวกออกประกาศพระธรรม

เมื่อมีพระสาวกผู้สิ้นอาสวะจำนวนมาก พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงส่งพระสาวกออกจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก และเพื่อประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์ ทรงกำชับมิให้พระสาวกสองรูปเดินทางเดียวกัน ให้แสดงธรรมทั้งงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด พร้อมทั้งประกาศพรหมจรรย์ที่บริสุทธิ์บริบูรณ์

เพราะยังมีสัตว์ผู้มีธุลีในดวงตาน้อย ซึ่งหากไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อมจากประโยชน์ แต่เมื่อได้ฟังแล้วจะมีผู้รู้ธรรมได้

ตรงนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้รู้ธรรมมิได้รักษาความรู้นั้นไว้เพื่อตนเองเท่านั้น แต่มีหน้าที่ช่วยเปิดทางให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์ โดยไม่ทำให้การประกาศธรรมกลายเป็นการสร้างฐานะหรือความสำคัญของผู้สอน

34. ให้กลับมาสวดพระปาติโมกข์ทุก 6 ปี

พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงให้พระสาวกแยกย้ายกันประกาศธรรม และเมื่อครบ 6 ปี ให้กลับมายังกรุงพินธุมิเพื่อสวดพระปาติโมกข์ร่วมกัน

แม้พระสาวกจะออกไปทำหน้าที่ในสถานที่ต่าง ๆ แต่ยังคงกลับมาสู่หลักร่วมกัน เพื่อรักษาความเป็นระเบียบและความสามัคคีของสงฆ์

การเผยแผ่กับการรักษาพระธรรมวินัยจึงต้องดำเนินไปพร้อมกัน หากมุ่งแต่ขยายจำนวนผู้ฟังโดยไม่รักษาหลัก พระศาสนาย่อมสูญเสียความชัดเจน แต่ถ้ารักษาหลักโดยไม่ออกไปเกื้อกูลผู้คน ธรรมก็อาจเข้าไม่ถึงผู้ที่สามารถรู้ตามได้

35. พระพุทธเจ้าทรงไปยังชั้นสุทธาวาส

พระโคตมพุทธเจ้าตรัสว่า ครั้งหนึ่งเมื่อประทับอยู่ใกล้เมืองอุกกัฏฐา พระองค์ทรงหลีกเร้นและทรงดำริว่า ในกาลอันยาวนานนี้ ยากที่จะพบสถานที่ซึ่งพระองค์ไม่เคยประทับอยู่มาก่อน ยกเว้นหมู่เทพชั้นสุทธาวาส

พระองค์จึงเสด็จไปยังอวิหาสุทธาวาส เทวดาจำนวนมากมาเข้าเฝ้าและกราบทูลเรื่องพระวิปัสสีพุทธเจ้า ทั้งพระชาติ พระนาม พระโคตร พระชนมายุ พระอัครสาวก การประชุมพระสาวก การเสด็จออกผนวช การตรัสรู้ และการประกาศพระธรรม

เทวดาเหล่านั้นเคยประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระวิปัสสีพุทธเจ้า คลายความกำหนัดในกาม และเกิดในสุทธาวาส จึงยังจดจำเหตุการณ์ในพุทธกาลนั้นได้

36. ความทรงจำของเทวดาเป็นส่วนยืนยัน มิใช่แก่นของการตรัสรู้

ในตอนต้น ภิกษุสงสัยว่า พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องอดีตเพราะทรงแทงตลอดธรรมชาติ หรือ เพราะเทวดากราบทูล ตอนท้ายพระสูตรจึงแสดงให้เห็นว่า ทั้งสองส่วนมีอยู่ พระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้ง ด้วยพระปัญญา และเทวดาผู้เคยอยู่ในพุทธกาลก่อนก็มากราบทูลรายละเอียดถวาย

แต่ความรู้จากการบอกเล่าของเทวดาไม่ใช่สิ่งเดียวกับการตรัสรู้ เทวดาอาจจดจำบุคคลและ เหตุการณ์ได้ ส่วนพระพุทธเจ้าทรงรู้เห็นธรรมที่ทำให้เกิดและพ้นจากวัฏฏะ จึงต้องแยก “ข้อมูล เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า” ออกจาก “ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้” ให้ชัดเจน

37. รู้ประวัติพระพุทธเจ้า ไม่เท่ากับเห็นธรรม

บุคคลหนึ่งอาจจำพระนามของพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ จำพระชนมายุ ต้นไม้ตรัสรู้ พระอัครสาวก และสถานที่ต่าง ๆ ได้ทั้งหมด แต่ยังไม่เห็นความเกิดและความดับของนามรูปในตนเอง ความรู้ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนามีประโยชน์ เพราะช่วยให้เข้าใจที่มาและบริบท แต่ถ้าหยุดอยู่เพียงการจำข้อมูล ความรู้นั้นยังไม่ถึงจุดหมายที่พระสูตรนำไป

มหาปทานสูตรจึงพาผู้อ่านจากการรู้ว่า “ในอดีตมีพระพุทธเจ้าพระองค์ใดบ้าง” ไปสู่การพิจารณาว่า “พระพุทธเจ้าเหล่านั้นทรงรู้เห็นอะไร”

38. แบบแผนคล้ายกัน แต่ไม่ใช่ตัวตนเดียวกัน

พระประวัติของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์มีแบบแผนบางประการคล้ายคลึงกัน เช่น การประสูติ การเห็นโทษของชีวิตทางโลก การออกผนวช การตรัสรู้ และการประกาศพระธรรม ความคล้ายคลึงนี้ไม่ควรถูกนำไปสรุปว่า มีพระพุทธเจ้าองค์เดิมหรือตัวตนเดียวกันกลับมาเกิดซ้ำ ๆ แต่ แสดงว่า เมื่อเหตุปัจจัยแห่งการบำเพ็ญพระบารมีถึงพร้อม พระพุทธเจ้าย่อมทรงค้นพบความจริง เดียวกัน

ธรรมมีแบบแผนตามเหตุปัจจัย มิใช่มีตัวตนถาวรเดินทางผ่านพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ส่วนนี้เป็นการอธิบายประกอบตามหลักเหตุปัจจัยและอนัตตา มิใช่ข้อความที่มหาปทานสูตรกล่าวไว้โดยตรง

39. ธรรมที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

เพื่อเข้าใจมหาปทานสูตรให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ควรศึกษาเรื่องต่อไปนี้ประกอบ:

1. พระพุทธเจ้า 7 พระองค์

2. ธรรมดาของพระโพธิสัตว์
3. มหาปริสัลกษณะ 32 ประการ
4. เทวทูต 4 คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต
5. ปฏิจสงฺฆปาต
6. ความสัมพันธ์ระหว่างวิญญานกับนามรูป
7. อุปาทานชั้น 5
8. การพิจารณาความเกิดและความดับ
9. อนุပ္พพิคคา
10. อริยสัจ 4
11. การประกาศพระธรรม
12. สุทธาวาสและพระอนาคามี

หัวข้อเหล่านี้เป็นส่วนประกอบเพื่อการศึกษา มิได้หมายความว่ารายละเอียดทั้งหมดจากคัมภีร์อื่นปรากฏอยู่ในมหาปทานสูตรโดยตรง

40. ผลของพระธรรมเทศนา

มหาปทานสูตรมิได้ระบุว่า ภิกษุผู้ฟังในครั้งนั้นบรรลุธรรมขั้นใดหลังจบพระธรรมเทศนา จึงไม่ควรสรุปเพิ่มเติมว่า ภิกษุทั้งหมดได้ดวงตาเห็นธรรมหรือบรรลุอริยมรรคอริยผล

ผลที่พระสูตรแสดงไว้อย่างชัดเจนคือ ภิกษุทั้งหลายได้ฟังพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในอดีต พระประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้า ปฏิจสงฺฆปาต การตรัสรู้ และการประกาศพระธรรม แต่พระสูตรไม่ได้ระบุผลการบรรลุธรรมของภิกษุผู้ฟังในครั้งนั้น

ส่วนผลที่เกิดแก่พระอัมมะ พระติสสะ และพระสาวกในสมัยพระวิปัสสีพุทธเจ้า พระสูตรระบุชัดว่า บุคคลเหล่านั้นได้ฟังธรรม ออกบวช และปฏิบัติจนถึงความสิ้นอาสวะ

บทสรุป

แก่นสำคัญของมหาปทานสูตร

มหาปทานสูตรเริ่มจากการสนทนาเรื่องอดีตชาติของภิกษุ แล้วพระพุทธเจ้าทรงขยายไปสู่เรื่องพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ ก่อนจะทรงแสดงพระประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้าอย่างละเอียด

พระสูตรแสดงว่า แม้พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์จะอุบัติขึ้นต่างยุค มีพระชนมายุ ชาติกำเนิด ต้นไม้ตรัสรู้ พระอัครสาวก และสภาพสังคมแตกต่างกัน แต่สิ่งที่ทรงรู้แจ้งมีหลักเดียวกัน คือ ทุกข์อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น และเมื่อเหตุดับ ทุกข์ย่อมดับ

พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงเริ่มจากการเห็นปัญหาของชีวิต คือความแก่ ความเจ็บ และความตาย แล้วทรงค้นหาเหตุแห่งปัญหานั้น มิได้หยุดอยู่ที่ความสลดพระทัย แต่ทรงพิจารณาย้อนกลับจนเห็นความสัมพันธ์ของชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สพายตนะ นามรูป และวิญญาณ

จากนั้นทรงพิจารณาความดับของเหตุปัจจัย และเห็นความเกิด-ดับของอุปาทานขั้น 5 จนพระจิตหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น

หลังตรัสรู้ พระองค์มิได้ทรงเก็บธรรมไว้เฉพาะพระองค์ แต่ทรงพิจารณาความพร้อมของสัตว์โลก ทรงเลือกผู้ที่สามารถเข้าใจธรรมได้ และทรงแสดงธรรมตามลำดับ เมื่อมีพระสาวกผู้หลุดพ้นแล้ว ก็ทรงส่งออกไปประกาศธรรมเพื่อประโยชน์แก่คนจำนวนมาก

มหาปทานสูตรจึงมิได้สอนให้เราหยุดอยู่ที่ความอัศจรรย์ของพระพุทธเจ้าในอดีต แต่ให้นำพระประวัติเหล่านั้นกลับมาพิจารณาว่า ไม่ว่ายุคสมัยจะเปลี่ยนไปเพียงใด ชีวิตยังคงอาศัยเหตุปัจจัย เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป

การศึกษาพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง จึงมิใช่เพียงรู้ว่าพระองค์ประสูติที่ใด มีพระชนมายุเท่าไร หรือตรัสรู้ได้ต้นไม้อะไร แต่คือการเข้าใจสิ่งที่พระองค์ทรงรู้เห็น และนำหนทางนั้นกลับมาตรวจสอบความเกิดขึ้นของทุกข์และความยึดถือในชีวิตของเราเอง

นี่คือการเดินทางจากการรู้เรื่องพระพุทธเจ้าในอดีต ไปสู่การเข้าใจกฎแห่งเหตุปัจจัย จากการจำพระประวัติ ไปสู่การพิจารณาความเกิด-ดับ และจากความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ไปสู่การปฏิบัติตามธรรมที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงค้นพบ

พระสูตรต้นตปิฎก เล่ม 2

พระไตรปิฎก เล่ม 10 - ทิมนิกาย มหาวรรค

พระสูตรที่ 2 : มหานิทานสูตร

จากความลึกซึ้งของเหตุปัจจัย สู่การไม่ยึดวิญญาณ เวทนา และอัตตา

บทนำ

เมื่อมนุษย์เผชิญความทุกข์ เรามักมองหาสาเหตุจากบุคคล เหตุการณ์ หรือสิ่งภายนอก แต่ในมหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงนำพระอานนท์พิจารณาให้ลึกลงไปถึงกระบวนการที่ทำให้ชีวิตและทุกข์ดำเนินต่อเนื่อง คือความสัมพันธ์ของชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ นามรูป และวิญญาณ

พระสูตรนี้มีชื่อว่า “มหานิทานสูตร” เพราะกล่าวถึงเหตุและปัจจัยอย่างละเอียด มิได้แสดงเพียงลำดับว่าอะไรเกิดก่อนหรือหลัง แต่ทรงอธิบายว่า เพราะเหตุใดองค์ธรรมหนึ่งจึงเป็นปัจจัยแก่อีกองค์ธรรมหนึ่ง และถ้าเหตุหนึ่งไม่มี ผลจะยังเกิดขึ้นได้หรือไม่

นอกจากเรื่องปฏิเสธสมุปบาทแล้ว พระสูตรยังกล่าวถึงการบัญญัติอัตตา การยึดเวทนาเป็นตัวตน ภูมิที่ตั้งของวิญญาน 7 ประการ อายตนะ 2 ประการ และวิโมกข์ 8

จุดสำคัญจึงมิใช่เพียงการจำลำดับเหตุปัจจัย แต่คือการเห็นว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “ชีวิต” “เรา” “ผู้รู้” หรือ “ตัวตน” ล้วนถูกอธิบายอยู่ในขอบเขตของนามรูป วิญญาน เวทนา และเหตุปัจจัย มิได้มีตัวตนถาวรอยู่นอกกระบวนการเหล่านั้น

1. สถานที่และบุคคลที่เกี่ยวข้อง

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในแคว้นกุรุ โกลันนิคมของชาวกุรุชื่อกัมมาสธัมมะ พระอานนท์ เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ถวายอภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่สมควร จากนั้นกราบทูลถึงปฏิเสธสมุปบาทว่า เป็นธรรมที่ลึกซึ้งและปรากฏว่าลึกซึ้ง แต่สำหรับท่านกลับดูเหมือนเข้าใจได้ชัดเจน คำกราบทูลของพระอานนท์ จึงเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงมหานิทานสูตร

พระสูตรนี้เกิดจากการสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระอานนท์โดยตรง มิได้เริ่มจากการโต้แย้งกับเจ้าลัทธิตหรือปัญหาของบุคคลภายนอก แต่เริ่มจากความเข้าใจของพระสาวกผู้ใกล้ชิด พระพุทธเจ้ามากที่สุดรูปหนึ่ง

2. “อย่ากล่าวอย่างนั้น อานนท์”

เมื่อพระอานนท์กราบทูลว่า ปฏิเสธสมุปบาทแม้จะลึกซึ้ง แต่ปรากฏแก่ท่านเหมือนเป็นธรรมที่เข้าใจได้ง่าย พระพุทธเจ้าตรัสห้ามว่า “อย่ากล่าวอย่างนั้น อานนท์ อย่ากล่าวอย่างนั้น”

พระองค์ทรงยืนยันว่า ปฏิเสธสมุปบาทเป็นธรรมที่ลึกซึ้งและมีลักษณะที่ปรากฏลึกซึ้ง คำตรัสนี้มีได้หมายความว่าพระอานนท์ไม่เข้าใจอะไรเลย แต่เป็นการเตือนมิให้ประเมินความเข้าใจของตนเร็วเกินไป เพราะการเข้าใจถ้อยคำหรือลำดับของปฏิเสธสมุปบาท ยังไม่เท่ากับการแทงตลอดเหตุปัจจัยตามความเป็นจริง

3. เข้าใจลำดับได้ ไม่เท่ากับการแทงตลอดธรรม

บุคคลหนึ่งอาจท่องได้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาน และสามารถท่องต่อไปจนครบทุกองค์ธรรม แต่การจำลำดับได้ยังไม่ใช่การรู้เห็นวาระบวนการนั้นกำลังทำงานอย่างไร

การแทงตลอดปฏิเสธสมุปบาทต้องเห็นทั้งความเกิดขึ้น ความดับไป ความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย และการที่จิตเข้าไปยึดองค์ธรรมเหล่านั้นว่าเป็นตัวเราและของเรา

ดังนั้น คำเตือนพระอานนท์จึงเป็นคำเตือนผู้ศึกษาธรรมทุกคนว่า อย่าให้ความสามารถในการอธิบายธรรม กลายเป็นหลักฐานสรุปทันทีที่เราได้รู้เห็นธรรมนั้นแล้ว

4. เพราะไม่รู้ปฏิจสมุปบาท สัตว์จึงติดอยู่ในสังสารวัฏ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เพราะหมู่สัตว์ไม่รู้ ไม่เข้าใจ และไม่แทงตลอดปฏิจสมุปบาท จึงยุ่งเหมือนด้ายที่พันกัน เป็นปมเหมือนกลุ่มด้าย และสับสนเหมือนหล้ามุงกระต่ายกับหญ้าปล้อง

เมื่อไม่เห็นเหตุปัจจัยของทุกข์ สัตว์ทั้งหลายจึงไม่อาจพ้นจากอภาย ทุกข์ วินิบาต และสังสารวัฏได้ ปัญหาจึงมิใช่เพียงว่า ชีวิตมีความทุกข์ แต่คือเมื่อไม่รู้ที่ทุกข์อาศัยอะไรเกิดขึ้น บุคคลย่อมพยายามแก้ทุกข์ในจุดที่ไม่ใช่เหตุ หรือดับผลโดยไม่ดับเหตุที่รองรับผลนั้นอยู่

5. ลำดับเหตุปัจจัยในมหานิทานสูตร

พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุปัจจัยโดยลำดับว่า

- เพราะมีชาติ จึงมีชราและมรณะ
- เพราะมีภพ จึงมีชาติ
- เพราะมีอุปาทาน จึงมีภพ
- เพราะมีตัณหา จึงมีอุปาทาน
- เพราะมีเวทนา จึงมีตัณหา
- เพราะมีผัสสะ จึงมีเวทนา
- เพราะมีนามรูป จึงมีผัสสะ
- เพราะมีวิญญาณ จึงมีนามรูป
- เพราะมีนามรูป จึงมีวิญญาณ

ลำดับในมหานิทานสูตรจึงย้อนมาถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิญญาณกับนามรูป โดยมีได้แสดงอวิชชาและสังขารในลำดับตอนนี้

เมื่อนำพระสูตรอื่นมาศึกษาประกอบ สามารถกล่าวถึงปฏิจสมุปบาท 12 องค์ได้ แต่ต้องแยกให้ชัดว่า ในมหานิทานสูตรตอนนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงลำดับตามที่กล่าวมาข้างต้น

6. เพราะมีชาติ จึงมีชราและมรณะ

พระพุทธเจ้าตรัสถามพระอานนท์ว่า หากไม่มีชาติหรือการเกิดของสัตว์ใด ๆ ในภพใดเลย ไม่ว่าจะเป็นเทวดา มนุษย์ สัตว์ หรือสัตว์ในกำเนิดต่าง ๆ ชราและมรณะจะยังปรากฏหรือไม่ พระอานนท์กราบทูลว่า ไม่ปรากฏ

พระองค์จึงทรงสรุปว่า ชาติเป็นเหตุ เป็นแดนเกิด เป็นกำเนิด และเป็นปัจจัยของชราและมรณะ เมื่อมีการเกิดขึ้นของชีวิต ความแก่และความตายย่อมติดตามมา มิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ การต้องการให้มีการเกิดแต่ไม่มีความแก่และความตาย จึงเป็นความต้องการที่แยกผลออกจากเหตุซึ่งไม่อาจเป็นไปได้

7. เพราะมีภพ จึงมีชาติ

คำว่า “ภพ” ในพระสูตรนี้ครอบคลุมกามภพ รูปภพ และอรุภพ พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ถ้าไม่มีภพโดยประการทั้งปวง ชาติจะยังปรากฏหรือไม่ พระอานนทกราบทูลว่า ไม่ปรากฏ

ภพจึงเป็นเหตุและปัจจัยของชาติ เมื่อยังมีเหตุให้ดำเนินไปในภพ การเกิดย่อมมีโอกาสดังเกิดขึ้นต่อไป ภพในที่นี้มีได้หมายถึงสถานที่เพียงอย่างเดียว แต่สัมพันธ์กับกระบวนการที่รองรับการเกิดขึ้นในภาวะต่าง ๆ

8. เพราะมีอุปาทาน จึงมีภพ

พระพุทธเจ้าทรงจำแนกอุปาทาน 4 ประการ ได้แก่

1. กามอุปาทาน - ความยึดมั่นในกาม
2. ทิณอุปาทาน - ความยึดมั่นในความเห็น
3. สีลัพพตอุปาทาน - ความยึดมั่นถือมั่นในศีลและพรต
4. อัตตวาตอุปาทาน - ความยึดมั่นในความเห็นเรื่องตัวตน

ถ้าไม่มีอุปาทานโดยประการทั้งปวง ภพย่อมไม่เกิดขึ้นจากอุปาทานนั้น จุดสำคัญคือ อุปาทานมิใช่เพียงการมีสิ่งหนึ่งอยู่ แต่คือการที่จิตเข้าไปจับ ยึด และถือสิ่งนั้นว่าเป็นของเรา เป็นเรา หรือเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ เมื่อมีการยึดถือ การสร้างและดำรงภพย่อมดำเนินต่อไป

9. เพราะมีตัณหา จึงมีอุปาทาน

พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ตัณหาเป็นปัจจัยของอุปาทาน หากไม่มีตัณหาในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ อุปาทานย่อมไม่ปรากฏ ตัณหาคือความทะยานอยาก ส่วนอุปาทานคือการเข้าไปยึดถือไว้มั่น

เมื่อเกิดความอยาก จิตย่อมเริ่มเคลื่อนไปหาอารมณ์ เมื่อได้อารมณ์แล้ว หากไม่รู้เท่าทัน ความอยากอาจพัฒนาเป็นการยึดว่า “ต้องเป็นของเรา” “ต้องอยู่กับเรา” หรือ “ต้องเป็นไปตามที่เราต้องการ” ตัณหาจึงมิได้หยุดอยู่ที่ความรู้สึกอยาก แต่สามารถพัฒนาเป็นการสร้างตัวเราและของเราขึ้นมารอบสิ่งที่อยากนั้น

10. เพราะมีเวทนา จึงมีตัณหา

เวทนาในที่นี้หมายถึงความรู้สึกที่เกิดจากผัสสะทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อมีการรับรู้ อารมณ์ ย่อมเกิดความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ ถ้าไม่มีปัญญารู้เท่าทัน เวทนาอาจกลายเป็นฐานให้ตัณหาเกิดขึ้น

เมื่อรู้สึกสุข จิตอาจต้องการให้ความสุขนั้นดำรงอยู่ เมื่อรู้สึกทุกข์ จิตอาจต้องการผลักไสหรือทำลายสิ่งที่ทำให้ทุกข์ และเมื่อรู้สึกเฉย ๆ จิตอาจแสวงหาอารมณ์ใหม่เพื่อหลีกเลี่ยงความไม่พอใจ ดังนั้น ปัญหาไม่ได้อยู่ที่เวทนาเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่เมื่อเวทนาเกิดแล้ว จิตสัมพันธ์กับเวทนานั้นอย่างไร

11. จากเวทนาและตัณหา สู่วิถีความขัดแย้งในสังคม

มหานิทานสูตรมีได้แสดงเฉพาะเส้นทางจากตัณหาไปสู่อุปาทาน ภพชาติ และชรา-มรณะเท่านั้น แต่ยังแสดงอีกเส้นทางหนึ่งว่า

- เพราะเวทนา จึงมีตัณหา
- เพราะตัณหา จึงมีการแสวงหา
- เพราะการแสวงหา จึงมีการได้
- เพราะการได้ จึงมีการพิจารณาตัดสิน
- เพราะการพิจารณาตัดสิน จึงมีฉันทราคะ
- เพราะฉันทราคะ จึงมีความหมกมุ่น
- เพราะความหมกมุ่น จึงมีความครอบครอง
- เพราะความครอบครอง จึงมีความตระหนี่
- เพราะความตระหนี่ จึงมีการปกป้องรักษา
- เพราะการปกป้องรักษา จึงเกิดการใช้อาวุธ การทะเลาะ การแก่งแย่ง การกล่าวหา การส่อเสียด และการพุดเท็จ

พระสูตรจึงเชื่อมโยงสิ่งที่เกิดขึ้นภายในจิตกับความขัดแย้งภายนอกอย่างชัดเจน

12. ความขัดแย้งภายนอกเริ่มจากสิ่งเล็ก ๆ ภายใน

การทะเลาะและการต่อสู้มีได้เริ่มต้นเมื่อบุคคลหยิบอาวุธขึ้นมาเท่านั้น แต่มีเหตุสะสมมาตั้งแต่เวทนา ตัณหา การแสวงหา การได้ และความรู้สึกว่า “สิ่งนี้เป็นของเรา”

เมื่อมีความครอบครอง ย่อมมีความกลัวสูญเสีย เมื่อกลัวสูญเสีย ย่อมมีการปกป้อง เมื่อการปกป้องถูกคุกคาม ความขัดแย้งย่อมเกิดขึ้นได้

สิ่งที่ปรากฏเป็นปัญหาระหว่างบุคคล ครอบครัวยุค กลุ่ม หรือสังคม จึงสามารถมีรากอยู่ที่กระบวนการของจิตซึ่งเริ่มจากรู้สึกและความอยาก การแก้ความขัดแย้งภายนอกจึงต้องพิจารณาความยึดถือภายในร่วมด้วย

13. เหตุปัจจัยสองสายมาพบกันที่เวทนา

พระสูตรแสดงให้เห็นว่า จากเวทนาและตัณหา กระบวนการสามารถดำเนินไปได้สองลักษณะ

สายหนึ่งดำเนินไปสู่ค้นหา อุปาทาน ภพชาติ ชราและมรณะ เป็นกระบวนการของการเกิดและกองทุกข์

อีกสายหนึ่งดำเนินไปสู่การแสวงหา การได้ การครอบครอง ความตระหนี่ การปกป้อง และความขัดแย้ง เป็นกระบวนการที่ปรากฏในชีวิตและสังคม ทั้งสองสายมีเวทนาเป็นจุดสำคัญร่วมกัน ตรงนี้ทำให้เห็นว่า เวทนาไม่ใช่เรื่องเล็ก เพราะถ้าไม่มีสติและปัญญากำกับ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นชั่วขณะหนึ่งสามารถพัฒนาไปสู่ทั้งการยึดภพและการสร้างความขัดแย้งได้

14. เพราะมีผัสสะ จึงมีเวทนา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า เวทนาเกิดจากผัสสะทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เพราะมีผัสสะจึงมีเวทนา ถ้าผัสสะเหล่านี้ไม่มี เวทนาที่อาศัยผัสสะนั้นย่อมไม่เกิด

ดังนั้น เวทนาจึงไม่ได้เกิดขึ้นอย่างลอย ๆ แต่มีการกระทบและการรับรู้อารมณ์เป็นปัจจัย เมื่อเห็น ได้ยิน หรือคิดถึงสิ่งใด ความรู้สึกย่อมเกิดตามเหตุปัจจัย หากไม่รู้กระบวนการนี้ เราอาจเข้าใจว่าความรู้สึกนั้นเป็นเรา หรือเป็นสิ่งที่เราต้องทำตามทันที

15. เพราะมีนามรูป จึงมีผัสสะ

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายว่า เพราะอาศัยลักษณะ เครื่องหมาย การเรียกชื่อ และการจำแนกในส่วนนาม จึงมีอวิชจนสัมผัสหรือการกระทบที่อาศัยการเรียกหมาย และเพราะอาศัยลักษณะ เครื่องหมาย และการจำแนกในส่วนรูป จึงมีปฏิสนธิสัมผัสหรือการกระทบทางรูปธรรม

หากไม่มีลักษณะที่ทำให้นามและรูปถูกกำหนดหมาย ผัสสะที่อาศัยนามรูปย่อมไม่ปรากฏ นามรูปจึงมิใช่เพียงคำศัพท์ทางธรรม แต่เป็นโครงสร้างสำคัญของการรับรู้และการติดต่อกับโลก

16. เพราะมีวิญญาณ จึงมีนามรูป

พระพุทธเจ้าตรัสถามพระอานนทว่า ถ้าวิญญาณไม่ก้าวลงสู่ครรภ์มารดา นามรูปจะก่อตัวขึ้นในครรภ์ได้หรือไม่ พระอานนทกราบทูลว่า ไม่ได้ ถ้าวิญญาณที่ก้าวลงสู่ครรภ์แล้วเคลื่อนออกไป นามรูปจะถือกำเนิดและดำรงอยู่ได้หรือไม่ พระอานนทกราบทูลว่า ไม่ได้ และถ้าวิญญาณของเด็กชายหรือเด็กหญิงขาดลง นามรูปจะเจริญเติบโต และถึงความบริบูรณ์ได้หรือไม่ พระอานนทกราบทูลว่า ไม่ได้

พระพุทธเจ้าจึงทรงสรุปว่า วิญญาณเป็นเหตุ เป็นแดนเกิด เป็นกำเนิด และเป็นปัจจัยของนามรูป

17. เพราะมีนามรูป จึงมีวิญญาณ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงต่อว่า หากวิญญาณไม่ตั้งอยู่ในนามรูป การเกิดขึ้นแห่งชาติ ชรา มรณะ และกองทุกข์ในอนาคตจะปรากฏได้หรือไม่ พระอานนทกราบทูลว่า ไม่ได้ พระองค์จึงทรงสรุปว่า นามรูปเป็นเหตุและปัจจัยของวิญญาณ วิญญาณกับนามรูปจึงมิได้ตั้งอยู่อย่างแยกขาดจากกัน แต่มี

ความสัมพันธ์อาศัยกันภายในกระบวนการของชีวิต ถ้ามองวิญญาณเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ได้เองโดยไม่อาศัยนามรูป ย่อมเป็นการอธิบายเกินกว่าความสัมพันธ์ที่พระสูตรแสดงไว้

18. วิญญาณมิใช่ตัวตนที่ลอยอยู่นอกเหตุปัจจัย

เมื่อพระสูตรกล่าวว่า วิญญาณก้าวลงสู่ครรภ์ ไม่ควรรับนำไปสรุปว่า มีดวงวิญญาณถาวรหรืออัตตาเดิมเดินทางเข้าไปอยู่ในร่างกายใหม่

ข้อความต่อมาของพระสูตรแสดงโดยตรงว่า วิญญาณอาศัยนามรูป และนามรูปก็อาศัยวิญญาณ ดังนั้น วิญญาณในที่นี้ย่อมอยู่ในความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย มิใช่สิ่งเที่ยงแท้ซึ่งดำรงอยู่โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งใด

ส่วนนี้เป็นคำอธิบายประกอบตามหลักเหตุปัจจัยและอนัตตา มิใช่ข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสด้วยถ้อยคำเดียวกันทั้งหมดในมหานิทานสูตร

19. ขอบเขตของการเกิดและการบัญญัติ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความสัมพันธ์ระหว่างนามรูปกับวิญญาณเป็นขอบเขตที่สัตว์ย่อมเกิด แก่ ตาย เคลื่อนจากภพ และเกิดขึ้นใหม่

เป็นขอบเขตแห่งการเรียกชื่อ การบัญญัติ การอธิบาย และการทำความเข้าใจด้วยปัญญา ตลอดจนเป็นขอบเขตที่วิญญูจะดำเนินไป

ข้อความนี้ทำให้เห็นว่า ภาษาที่ใช้เรียกบุคคลและชีวิตดำเนินอยู่ภายในขอบเขตของนามรูปกับวิญญาณ เมื่อกล่าวว่า “เราเกิด” “เราแก่” “เรารู้” หรือ “เราตาย” ภาษานั้นมีประโยชน์ในระดับสมมติ แต่ไม่ควรถูกนำไปสร้างเป็นตัวตนถาวรที่อยู่นอกนามรูปและวิญญาณ

20. การบัญญัติอัตตา 4 ลักษณะ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ผู้ที่บัญญัติอัตตา ย่อมบัญญัติในลักษณะ 4 ประการ คือ

1. อัตตามีรูปและมีขอบเขตจำกัด
2. อัตตามีรูปและไม่มีขอบเขตจำกัด
3. อัตตาไม่มีรูปและมีขอบเขตจำกัด
4. อัตตาไม่มีรูปและไม่มีขอบเขตจำกัด

ไม่ว่าจะบัญญัติว่าอัตตาเป็นอย่างไรในปัจจุบัน จะเป็นเช่นนั้นในอนาคต หรือจะพยายามทำให้อัตตากลายเป็นเช่นนั้น การบัญญัติก็ยังตั้งอยู่บนความเห็นว่ามีอัตตา

พระสูตรจึงไม่ได้ตรวจสอบเพียงว่า อัตตามีรูปหรือไม่มีรูป แต่ย้อนกลับไปตรวจสอบการยึดถือซึ่งเป็นฐานของการบัญญัตินั้น

21. เปลี่ยนรูปร่างของอตฺตา ไม่เท่ากับละความเห็นเรื่องอตฺตา

บางคนอาจเห็นว่าร่างกายไม่ใช่ตัวตน จึงย้ายความเป็นตัวตนไปไว้ที่จิต วิญญาณ ผู้รู้ หรือภาวะ ไม่มีรูป แม้จะละความเห็นว่า “ร่างกายเป็นเรา” แต่ถ้ายังยึดว่า “ผู้รู้ภายในเป็นเรา” ความเห็นเรื่องอตฺตา ยังมีได้ถูกละ เพียงเปลี่ยนจากอตฺตาที่มีรูปไปสู่อตฺตาที่ไม่มีรูป

มหานิทานสูตรจึงช่วยป้องกันมิให้ผู้ศึกษาธรรมละตัวตนในระดับหนึ่ง แล้วไปสร้างตัวตนที่ละเอียดกว่าเดิมขึ้นมาแทน ส่วนนี้เป็นการอธิบายประกอบจากการจำแนกอตฺตา 4 ลักษณะในพระสูตร

22. การยึดเวทนาเป็นอตฺตา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงการยึดอตฺตาที่สัมพันธ์กับเวทนา 3 ลักษณะ ได้แก่

1. เห็นว่าเวทนาเป็นอตฺตาของเรา
2. เห็นว่าเวทนาไม่ใช่อตฺตา และอตฺตาไม่สวຍเวทนา
3. เห็นว่าเวทนาไม่ใช่อตฺตา แต่อตฺตาเป็นผู้สวຍเวทนาและมีการสวຍเวทนาเป็นธรรมดา

ความเห็นทั้งสามยังพยายามวางอตฺตาไว้ในความสัมพันธ์กับเวทนา ไม่ว่าจะให้อตฺตาเป็นเวทนา แยกออกจากเวทนา หรือเป็นผู้สวຍเวทนา พระพุทธเจ้าจึงทรงนำพระอานนทพิจารณาเวทนาตามสภาพจริง

23. เวทนามีสมาอย่าง

เวทนามี 3 ลักษณะ คือ

1. สุขเวทนา
2. ทุกขเวทนา
3. อทุกขมสุขเวทนา หรือความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์

เมื่อกำลังสวຍสุขเวทนา ย่อมไม่ได้สวຍทุกขเวทนาหรืออทุกขมสุขเวทนาในขณะเดียวกัน เมื่อกำลังสวຍทุกขเวทนา ย่อมไม่ได้สวຍเวทนาอีกสองอย่าง และเมื่อกำลังสวຍอทุกขมสุขเวทนา ย่อมไม่ได้สวຍสุขเวทนาหรือทุกขเวทนาในขณะนั้น เวทนาแต่ละอย่างจึงเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยและเปลี่ยนแปลงไป มิได้ดำรงอยู่ตลอดเวลา

24. สิ่งที่เกิด-ดับ ไม่ควรถูกยึดว่าเป็นอตฺตา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา ล้วนไม่เที่ยง ถูกปรุงแต่งอาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป และดับไปเป็นธรรมดา

ถ้าบุคคลยึดสุขเวทนาว่าเป็นอตฺตา เมื่อสุขเวทนาดับ ก็เท่ากับอตฺตาของเขาดับไป หากเปลี่ยนไปยึดทุกขเวทนาหรืออทุกขมสุขเวทนาเป็นอตฺตา ก็ประสบปัญหาเดียวกัน การยึดเวทนาเป็นอตฺตา จึงเป็นการยึดสิ่งที่ไม่เที่ยง ปะปนด้วยสุขและทุกข์ และมีความเกิด-ดับเป็นธรรมดา

25. ถ้าไม่มีการเสวยเวทนา ความคิดว่า “เราเป็น” จะเกิดขึ้นหรือไม่

สำหรับผู้เห็นว่า เวทนาไม่ใช่อัตตาและอัตตาไม่เสวยเวทนา พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า หากไม่มีการเสวยอารมณ์ใด ๆ เลย ความคิดว่า “เราเป็น” จะยังเกิดขึ้นหรือไม่ พระอานนท์กราบทูลว่า ไม่เกิดขึ้น

สำหรับผู้เห็นว่า อัตตาเป็นผู้เสวยเวทนา พระองค์ตรัสถามว่า ถ้าเวทนาทั้งหมดดับลงโดยไม่เหลือ ความคิดว่า “เราเป็น” จะยังเกิดขึ้นหรือไม่

พระอานนท์กราบทูลว่า ไม่เกิดขึ้น

พระสูตรจึงแสดงว่า แม้ความคิดเรื่อง “เรา” ก็อาศัยกระบวนการของการรับรู้และการเสวยอารมณ์ มิได้ปรากฏขึ้นโดยไม่อาศัยเหตุปัจจัย

26. ไม่ยึดเวทนา จึงไม่ยึดสิ่งใดในโลก

เมื่อภิกษุไม่เห็นเวทนาเป็นอัตตา ไม่เห็นอัตตาว่าเป็นสิ่งซึ่งไม่เสวยเวทนา และไม่เห็นอัตตาว่าเป็นผู้เสวยเวทนา ภิกษุย่อมไม่ยึดมั่นสิ่งใดในโลก

เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ย่อมดับกิเลสได้เฉพาะตน และรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก ความหลุดพ้นจึงไม่ได้เกิดจากการค้นพบว่าอัตตาอยู่ที่ใด แต่เกิดจากการไม่เข้าไปยึดเวทนาและสิ่งที้อาศัยเหตุปัจจัยว่าเป็นอัตตา

27. ผู้หลุดพ้นไม่ถูกจับไว้ด้วยคำถามเรื่องหลังความตาย

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ไม่ควรกล่าวถึงภิกษุผู้หลุดพ้นแล้วว่า

- ตถาคตยังมีอยู่หลังความตาย
- ตถาคตไม่มีอยู่หลังความตาย
- ตถาคตทั้งมีอยู่และไม่มีอยู่หลังความตาย
- ตถาคตจะว่ามีอยู่ก็ไม่ใช่ จะว่าไม่มีอยู่ก็ไม่ใช่

เพราะภิกษุผู้หลุดพ้นรู้ชัดถึงขอบเขตของการเรียกชื่อ การบัญญัติ การอธิบาย ปัญญา และวิญญูะ ไม่ถูกความยึดถือในบัญญัติเหล่านั้นครอบงำอีก

ปัญหาจึงมิใช่เพียงเลือกคำตอบข้อใด แต่ต้องพิจารณาว่า คำถามนั้นกำลังตั้งอยู่บนความยึดว่ามีตัวตนให้ติดตามไปตอบคำถามหรือไม่

28. ภาษายังใช้ได้ แต่ไม่ต้องสร้างตัวตนจากภาษา

ในชีวิตประจำวัน เรายังสามารถใช้คำว่า “เรา” “เขา” “บุคคล” “เกิด” และ “ตาย” เพื่อสื่อสารกันได้ ปัญหาไม่ได้อยู่ที่การใช้ภาษา แต่อยู่ที่การนำคำซึ่งเป็นสมมติบัญญัติไปยืนยันว่ามีตัวตนถาวรตรงตามคำนั้น

เมื่อรู้ขอบเขตของภาษา ย่อมใช้ภาษาได้โดยไม่ถูกภาษาหลอกให้สร้างสิ่งเที่ยงแท้ขึ้นมาภายในกระบวนการที่ไม่เที่ยง ส่วนนี้เป็นคำอธิบายประกอบจากหลักเรื่องการเรียกชื่อ การบัญญัติ และการอธิบายที่ปรากฏในพระสูตร

29. วิญญาณฐิติ 7 ประการ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิญญาณฐิติ หรือภูมิเป็นที่ตั้งของวิญญาณ 7 ประการ ได้แก่

1. สัตว์มีกายต่างกันและมีสัญญาต่างกัน เช่น มนุษย์ เทพบางพวก และวินิปาติกะบางพวก
2. สัตว์มีกายต่างกันแต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น เทพชั้นพรหมกายิกาผู้เกิดด้วยปฐมฌาน และสัตว์ผู้เกิดในอบาย 4
3. สัตว์มีกายอย่างเดียวกันแต่มีสัญญาต่างกัน เช่น เทวดาชั้นอาภัสสระ
4. สัตว์มีกายอย่างเดียวกันและมีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น เทวดาชั้นสุภกิณห์
5. สัตว์ผู้เข้าถึงอากาสนัญญายตนะ โดยกำหนดว่าอากาศไม่มีที่สุด
6. สัตว์ผู้เข้าถึงวิญญานัญญายตนะ โดยกำหนดว่าวิญญานไม่มีที่สุด
7. สัตว์ผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนะ โดยกำหนดว่าไม่มีอะไร

วิญญาณฐิติเหล่านี้เป็นภาวะที่วิญญาณตั้งอยู่ตามเหตุปัจจัย มิใช่หลักฐานว่ามีวิญญาณถาวรอยู่เหนือเหตุปัจจัย

30. आयตนะอีก 2 ประการ

นอกจากวิญญาณฐิติ 7 ประการแล้ว พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงอายตนะอีก 2 ประการ คือ

1. อสัณฺณิสัตตายตนะ — ภูมิของสัตว์ผู้ไม่มีสัญญา
2. เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนะ — ภูมิที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

เมื่อนำมารวมกัน จึงเป็นวิญญาณฐิติ 7 และอายตนะ 2 แม้ภาวะเหล่านี้จะละเอียดและสูงกว่าชีวิตในกามภพ แต่ยังคงพิจารณาความเกิด ความดับ คุณ โทษ และทางออกจากภาวะเหล่านั้น

31. ภพที่ละเอียดไม่ใช่ความหลุดพ้นโดยอัตโนมัติ

บุคคลอาจเข้าถึงสมาธิหรือเกิดในภพที่ละเอียดมาก แต่ถ้ายังยินดี พอใจ และยึดภavnั้น ความยึดถือยังไม่สิ้นสุด

พระพุทธเจ้าจึงมิได้ทรงให้พิจารณาเพียงว่า ภูมิใดสูงหรือละเอียด แต่ให้รู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และทางออกจากภูมินั้น เมื่อรู้ตามความเป็นจริงและไม่เข้าไปยึดถือ จึงเรียกว่าเป็นผู้หลุดพ้นด้วย ปัญญา ความละเอียดของอารมณ์จึงไม่ใช่เครื่องรับรองความหลุดพ้น ต้องพิจารณาว่าความยึดถือสิ้นไปหรือยัง

32. วิโมกข์ 8 ประการ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิโมกข์ 8 ประการ ได้แก่

1. ผู้มีรูป เห็นรูปทั้งหลาย
2. บุคคลผู้มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก
3. ผู้น้อมใจว่า “งาม”
4. ก้าวล่วงรูปสัญญา เข้าถึงอาภาสนัญจายตนะ
5. ก้าวล่วงอาภาสนัญจายตนะ เข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ
6. ก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะ เข้าถึงอาภิญญายตนะ
7. ก้าวล่วงอาภิญญายตนะ เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ
8. ก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะ เข้าถึงสัญญาเวทิตนโรธ คือความดับแห่งสัญญาและ เวทนา

วิโมกข์เหล่านี้แสดงลำดับความสามารถในการเข้าสู่ภาวะแห่งความหลุดออกจากอารมณ์ตามระดับ แต่การเข้าถึงสมบัติเพียงอย่างเดียวยังต้องประกอบกับการสิ้นอาสวะจึงจะถึงความหลุดพ้น สูงสุด

33. ผู้หลุดพ้นโดยส่วนสอง

ภิกษุผู้สามารถเข้าวิโมกข์ 8 ตามลำดับ ย้อนลำดับ และทั้งตามลำดับกับย้อนลำดับได้ตามความประสงค์ พร้อมทั้งทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วย ปัญญาอันยิ่งของตนในปัจจุบัน เรียกว่า “อุภโตภาควิมุต” หรือผู้หลุดพ้นโดยส่วนสอง

ความหลุดพ้นโดยส่วนสองจึงประกอบด้วยความชำนาญในวิโมกข์และความสิ้นอาสวะ มิใช่เพียงการมีสมาธิลึกหรือประสบการณ์พิเศษ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ไม่มีอุภโตภาควิมุตตอย่างอื่นที่สูง หรือประณีตกว่านี้

34. วัชรธรรม ไม่ควรสร้าง “ผู้รู้” ขึ้นมาอีก

มหานิทานสูตรแสดงตั้งแต่ความสัมพันธ์ระหว่างวิญญาณกับนามรูป ไปจนถึงการยึดเวทนาและการบัญญัติอัตตา หากผู้ศึกษาธรรมละความเห็นว่าร่างกายเป็นตัวตน แต่กลับยึดว่า “ผู้รู้” เป็นตัวตน

ถาวรที่ไม่เกิดไม่ดับ ปัญหาเรื่องอัตตายังไม่ได้หมดไป เพียงเปลี่ยนรูปแบบจากสิ่งหยابไปเป็นสิ่งละเอียด

การรู้ธรรมอย่างถูกต้องจึงต้องทำให้เห็นว่า แม้การรู้และความคิดว่า “เราเป็นผู้รู้” ก็อาศัยเหตุปัจจัย มิใช่มีผู้รู้ถาวรซ่อนอยู่ภายนอกนามรูปและวิญญาณ ส่วนนี้เป็นคำอธิบายเพื่อป้องกันความยึดถือในการปฏิบัติ มิใช่ถ้อยคำตรงทั้งหมดในมหานิทานสูตร

35. ธรรมที่ควรศึกษาเพิ่มเติม

เพื่อให้เข้าใจมหานิทานสูตรชัดเจนยิ่งขึ้น ควรศึกษาเรื่องต่อไปนี้ประกอบ:

1. ปฏิจสมุปบาท
2. ความสัมพันธ์ระหว่างวิญญาณกับนามรูป
3. ผัสสะและเวทนา
4. ตัณหา อุปาทาน ภพ และชาติ
5. อุปาทาน 4
6. ตัณหาและความขัดแย้งทางสังคม
7. การบัญญัติอัตตา 4 ลักษณะ
8. การยึดเวทนาเป็นอัตตา
9. เวทนา 3
10. วิญญาณฐิติ 7
- 11.อายตนะ 2
12. วิโมกข์ 8
13. ปัญญาวิมุตติ
14. อุภโตภาควิมุตติ
15. สมมติบัญญัติกับความยึดถือ

หัวข้อเหล่านี้เป็นส่วนประกอบเพื่อการศึกษาต่อ มิได้หมายความว่ารายละเอียดทั้งหมดจากคัมภีร์อื่นปรากฏโดยตรงในมหานิทานสูตร

36. ผลของพระธรรมเทศนา

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงมหานิทานสูตรจบแล้ว พระอานนทที่มีความยินดีและชื่นชมพระภายิตของพระองค์

พระสูตรมิได้ระบุว่า พระอานนทบรรลุนิพพานหรืออริยผลขั้นใหม่จากการฟังพระธรรมเทศนาครั้งนี้ จึงควรกล่าวผลเท่าที่พระสูตรบันทึกไว้ว่า พระอานนทมีความยินดีและชื่นชมพระภายิต

คำเตือนในตอนต้นว่า “อย่ากล่าวอย่างนั้น อานนท์” จึงนำไปสู่การอธิบายธรรมอย่างกว้างขวาง และจบลงด้วยความยินดีของพระอานนท์ต่อพระธรรมที่ทรงแสดง

บทสรุป

แก่นสำคัญของมหานิทานสูตร

มหานิทานสูตรเริ่มจากการที่พระอานนท์กราบทูลว่า ปฏิจฺจสมุปบาทเม็ลลิกซึ่ง แต่ปรากฏแก่ท่านเหมือนเข้าใจได้ง่าย พระพุทธเจ้าจึงตรัสเตือนมิให้กล่าวเช่นนั้น เพราะปฏิจฺจสมุปบาทเป็นธรรมที่ลึกลับ และเพราะหมู่สัตว์ไม่รู้ไม่แทงตลอดธรรมนี้ จึงติดอยู่ในสังสารวัฏ

พระองค์ทรงแสดงลำดับจากชาติไปสู่ชราและมรณะ ย้อนกลับไปถึงภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ นามรูป และวิญญาณ ก่อนทรงแสดงความสัมพันธ์ว่า วิญญาณเป็นปัจจัยแก่นามรูป และนามรูปก็เป็นปัจจัยแก่วิญญาณ

ความสัมพันธ์นี้ทำให้เห็นว่า วิญญาณมิใช่สิ่งที่ตั้งอยู่โดยลำพัง แต่ดำเนินอยู่ร่วมกับนามรูปภายในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย

จากเวทนาและตัณหา พระสูตรแสดงกระบวนการอีกสายหนึ่งซึ่งนำไปสู่การแสวงหา การได้ ความครอบครอง ความตระหนี่ การปกป้อง และความขัดแย้ง จึงทำให้เห็นว่า ปัญหาภายนอกของสังคมสามารถมีรากมาจากเวทนา ตัณหา และความยึดถือภายในจิต

พระสูตรยังทรงตรวจสอบการบัญญัติอัตตา ทั้งอัตตาที่มีรูป ไม่มีรูป มีขอบเขต หรือไม่มีขอบเขต ตลอดจนการยึดเวทนาเป็นอัตตา เป็นสิ่งแยกจากอัตตา หรือเป็นสิ่งที่อัตตาแสวง เมื่อพิจารณาแล้ว เวทนาทั้งสามล้วนไม่เที่ยง อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น และมีความดับไปเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดเวทนาว่าเป็นอัตตา และไม่ควรสร้างอัตตาขึ้นมาเป็นผู้แสวงหาเวทนาที่อยู่เหนือเหตุปัจจัย เมื่อไม่ยึดเวทนาและไม่ยึดสิ่งใดในโลก บุคคลย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น และสามารถรู้ชัดถึงความสิ้นชาติและความสิ้นกิจที่ต้องทำ

ตอนท้าย พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิญญาณฐิติ 7 आयตนะ 2 และวิโมกข์ 8 เพื่อให้เห็นว่า แม้ภาวะของจิตและภพที่ละเอียดเพียงใด ก็ยังต้องรู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และทางออก มิใช่เข้าไปยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือจุดหมายสูงสุด

มหานิทานสูตรจึงมิได้สอนเพียงให้เราจำว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี” แต่ให้นำหลักเหตุปัจจัยกลับมาตรวจสอบว่า ทุกข์ ความอยาก ความยึดถือ ความขัดแย้ง และความคิดว่า “เราเป็น” กำลังอาศัยอะไรเกิดขึ้น

เมื่อเห็นเหตุ ย่อมเห็นความเกิดของผล เมื่อเห็นความดับของเหตุ ย่อมเห็นความเป็นไปได้แห่งความดับของผล และเมื่อรู้เห็นโดยไม่สร้างตัวตนเข้าไปยึดผู้รู้ ความรู้นั้นจึงเดินไปในทางแห่งความหลุดพ้น

นี่คือการเดินทางจากความคิดว่า “ปฏิเสธสมุปปาตเข้าใจง่าย” ไปสู่การเห็นความลึกซึ้งของเหตุปัจจัย จากการยืคิวิญญาณและเวทนาเป็นตัวตน ไปสู่การรู้โดยไม่ยึด และจากการอธิบายชีวิตด้วยคำว่า “เรา” ไปสู่การเห็นชีวิตตามกระบวนการแห่งนามรูป วิญญาณ และเหตุปัจจัย

พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 2
พระไตรปิฎก เล่ม 10 ทีฆนิกาย มหาวรรค
พระสูตรที่ 3 : มหาปรินิพพานสูตร
จากการดำเนินพระชนมชีพช่วงสุดท้าย สู่หลักธรรมที่ไม่ขึ้นอยู่กับเครื่องมือของพระศาสดา

บทนำ

มหาปรินิพพานสูตรเป็นพระสูตรขนาดยาวที่บันทึกเหตุการณ์ในช่วงสุดท้ายแห่งพระชนมชีพของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ประทับอยู่ใกล้กรุงราชคฤห์ เสด็จผ่านสถานที่ต่าง ๆ ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุและประชาชน จนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา

พระสูตรนี้มีได้กล่าวถึงพระปรินิพพานเพียงเหตุการณ์เดียว แต่รวบรวมหลักธรรมสำคัญหลายประการ เช่น หลักความเจริญของบ้านเมือง หลักความไม่เสื่อมของสงฆ์ ศีล สมาธิ ปัญญา สติปัฏฐาน 4 โพธิปักขิยธรรม ธรรมวินัยในฐานะศาสดา หลักตรวจสอบคำสอน และพระปัจฉิมวาจาเรื่องความไม่ประมาท

เมื่อพระชนมชีพของพระพุทธเจ้าใกล้ถึงวาระสุดท้าย พระองค์มิได้ทรงสอนให้สาวกยึดติดอยู่กับพระวรกาย แต่ทรงนำกลับไปสู่ธรรม การพึ่งตนโดยมีธรรมเป็นที่พึ่ง และการปฏิบัติด้วยความไม่ประมาท

ดังนั้น แก่นสำคัญของมหาปรินิพพานสูตรจึงมิใช่เพียงความอาลัยต่อการจากไปของพระศาสดา แต่คือคำถามว่า เมื่อไม่มีพระพุทธเจ้าประทับอยู่ต่อหน้า ผู้ศึกษาธรรมจะดำเนินต่อไปด้วยหลักอะไร

1. พระเจ้าอชาตศัตรูทรงปรารถนาจะตีแคว้นวัชชี

ขณะพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ พระเจ้าอชาตศัตรูเวเทหิบุตร แห่งแคว้นมคธ ทรงปรารถนาจะยกทัพไปปราบชาววัชชี แม้ชาววัชชีจะมีกำลังและอำนาจมากก็ตาม พระองค์ทรงส่งวัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์แห่งแคว้นมคธ ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อกราบทูลเรื่องดังกล่าวและฟังว่าพระพุทธเจ้าจะตรัสอย่างไร

พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสสนับสนุนการทำสงคราม และมิได้ทรงทำนายชัยชนะโดยตรง แต่ทรงถามพระอานนถึงหลักปฏิบัติของชาววัชชี

คำตอบของพระองค์จึงเปลี่ยนจากคำถามว่า “จะเอาชนะผู้อื่นได้อย่างไร” ไปสู่การพิจารณาว่า “เหตุใดชุมชนหนึ่งจึงยังไม่เสื่อม”

2. ธรรมที่ทำให้ชาววัชชีไม่เสื่อม

พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักที่ทำให้ชาววัชชีมีแต่ความเจริญ ไม่เสื่อมลง ตราบเท่าที่ยังปฏิบัติอยู่ได้แก่

1. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
2. ประชุมพร้อมกัน เลิกประชุมพร้อมกัน และทำกิจที่ควรทำพร้อมกัน
3. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติ ไม่ถอนสิ่งที่บัญญัติไว้ และประพฤติตามหลักวัชชีธรรมที่วางไว้แต่เดิม
4. เคารพ นับถือ บูชา และเชื่อฟังผู้ใหญ่ของชาววัชชี
5. ไม่ลุดคร่าหรือบังคับสตรีและกุมาริในตระกูล
6. เคารพ สักการะ และบูชาเจดีย์ของชาววัชชีทั้งภายในและภายนอก
7. ให้ความอารักขา ความคุ้มครอง และความป้องกันแก่อรหันต์ทั้งหลาย

เมื่อวัสสการพราหมณ์ได้ฟัง จึงเข้าใจว่า ตราบใดที่ชาววัชชียังรักษาหลักเหล่านี้ การเอาชนะด้วยกำลังโดยตรงย่อมทำได้ยาก เว้นแต่จะใช้วิธีทำลายความสามัคคีหรือทำให้เกิดความแตกแยกภายใน ข้อความตอนนี้แสดงว่า ความมั่นคงของชุมชนมิได้อยู่ที่อาวุธเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่การประชุมร่วมกัน การเคารพศรัทธา การให้เกียรติผู้อื่น และการไม่ปล่อยให้ความแตกแยกเข้าครอบงำ

3. หลักความไม่เสื่อมของภิกษุสงฆ์

หลังจากวัสสการพราหมณ์กลับไปแล้ว พระพุทธเจ้ารับสั่งให้พระอานนท์เรียกประชุมภิกษุสงฆ์ และทรงแสดงธรรมที่ทำให้สงฆ์มีแต่ความเจริญ ไม่เสื่อมลง หลักสำคัญหมวดหนึ่ง ได้แก่

1. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
2. ประชุมพร้อมกัน เลิกประชุมพร้อมกัน และทำกิจของสงฆ์ด้วยความพร้อมเพรียง
3. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้ามิได้ทรงบัญญัติ ไม่ถอนสิ่งที่ทรงบัญญัติไว้ และประพฤติตามสิกขาบท
4. เคารพ นับถือ บูชา และเชื่อฟังภิกษุผู้เป็นเถระ
5. ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของตัณหาที่ก่อให้เกิดภพใหม่
6. ยินดีในเสนาสนะอันสงัด
7. ตั้งสติไว้ว่า ทำอย่างไรเพื่อนพรหมจารีผู้มีศีลซึ่งยังไม่มา ฟังมา และผู้มาแล้วพึงอยู่เป็นสุข

ความเจริญของพระศาสนาจึงไม่ได้อาศัยเพียงจำนวนบุคคลหรือสิ่งก่อสร้าง แต่อาศัยความสามัคคี การเคารพพระธรรมวินัย ความมกน้อย และการเกื้อกูลผู้ปฏิบัติดี

4. ธรรมหลายหมวดเพื่อป้องกันความเสื่อม

พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักความไม่เสื่อมแก่ภิกษุหลายหมวด ครอบคลุมทั้งการไม่หมกมุ่นในการทำงาน การพูดคุย การนอนหลับ การคลุกคลีด้วยหมู่คณะ และความปรารถนาที่ไม่เหมาะสม พระองค์ยังทรงเน้นศรัทธา หิริ โอตตัปปะ การเป็นพหูสูต ความเพียร สติ และปัญญา ตลอดจนองค์ธรรมที่เป็นไปเพื่อการตรัสรู้

สาระสำคัญคือ ความเสื่อมของสงฆ์อาจมิได้เริ่มจากเหตุการณ์ใหญ่ แต่อาจเริ่มจากความประมาทเล็กน้อย ที่สะสมขึ้น เช่น ความเพิกเฉยในการคลุกคลี ความอยากได้ชื่อเสียง หรือการลดความสำคัญของการฝึกตน

การรักษาพระศาสนาจึงต้องเริ่มจากการรักษาคุณภาพของการศึกษาและการปฏิบัติภายในหมู่พุทธบริษัท

5. ศีล สมาธิ ปัญญา และความหลุดพ้น

ตลอดเส้นทางการเสด็จครั้งสุดท้าย พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโดยสรุปซ้ำหลายครั้งว่า ศีลที่อบรมด้วยสมาธิมีผลมาก มีอานิสงส์มาก สมาธิที่อบรมด้วยปัญญามีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตที่อบรมด้วยปัญญาย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ อาสวะที่ทรงกล่าวถึง ได้แก่ กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า ศีล สมาธิ และปัญญามิได้แยกขาดจากกัน ศีลเป็นฐานให้ชีวิตและจิตใจไม่ถูกรบกวนจากความประพฤติที่ผิด สมาธิทำให้จิตตั้งมั่น และปัญญาทำให้รู้เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนนำไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลส

6. การสร้างเมืองปาฏลิบุตร

เมื่อเสด็จถึงปาฏลิคาม พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นสุนิรพราหมณ์และวัสสการพราหมณ์กำลังก่อสร้างเมือง เพื่อป้องกันชาววัชชี

พระพุทธเจ้าตรัสว่า สถานที่นี้จะกลายเป็นเมืองสำคัญชื่อปาฏลิบุตร เป็นศูนย์กลางการค้าและการคมนาคม

อย่างไรก็ตาม พระองค์ตรัสถึงภัยที่อาจเกิดแก่เมืองนี้ 3 ประการ ได้แก่ ไฟ น้ำ และความแตกแยกกันเอง คำตรัสนี้ทำให้เห็นว่า แม้เมืองจะเจริญรุ่งเรืองเพียงใด ก็ยังอยู่ภายใต้เหตุปัจจัยและความไม่แน่นอน ความเจริญภายนอกจึงต้องดำเนินคู่กับการป้องกันความประมาทและความแตกแยกภายใน

7. การข้ามแม่น้ำคงคา

เมื่อพระพุทธเจ้าจะเสด็จข้ามแม่น้ำคงคา ประชาชนต่างจัดหาเรือ แพ และเครื่องสำหรับข้ามน้ำถวาย แต่พระองค์พร้อมภิกษุสงฆ์เสด็จข้ามไปยังอีกฝั่งหนึ่งโดยรวดเร็ว เปรียบเหมือนนรุษผู้มีกำลังเหยียดแขนที่คู้หรือคู้แขนที่ยืดเข้า

จากนั้นพระองค์ทรงเปล่งพระดำรัสเปรียบเทียบว่า ผู้มีปัญญาสร้างสะพานข้ามห้วงน้ำได้ ขณะที่คนทั่วไปมัวผูกแพอยู่

ในทางธรรม ห้วงน้ำเป็นภาพแทนเครื่องกั้นและกระแสน้ำเลว ส่วนการข้ามไปได้หมายถึงการอาศัยธรรมเป็นเครื่องดำเนิน มิใช่เพียงยืนอยู่ฝั่งเดิมแล้วปรารถนาถึงฝั่งตรงข้าม

8. อริยสัจ 4 เป็นธรรมที่ต้องรู้แจ้ง

เมื่อเสด็จถึงโกฏิกาม พระพุทธเจ้าตรัสว่า เพราะไม่รู้แจ้งและไม่แทงตลอดอริยสัจ 4 พระองค์และสัตว์ทั้งหลายจึงต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏเป็นเวลายาวนาน อริยสัจ 4 ได้แก่

1. ทุกขอริยสัจ
2. ทุกขสมุทยอริยสัจ
3. ทุกขนิโรธอริยสัจ
4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

เมื่ออริยสัจเหล่านี้ถูกรู้แจ้ง ภาวตัณหาย่อมถูกถอน ตัณหาที่นำไปสู่ภพย่อมสิ้นไป และภพใหม่ย่อมไม่เกิดขึ้นอีก การรู้ในที่นี้จึงมิใช่เพียงจำชื่ออริยสัจได้ แต่หมายถึงการรู้ทุกข์ตามที่เป็นจริง ละเหตุแห่งทุกข์ ทำความดับทุกข์ให้แจ้ง และอบรมทางแห่งความดับทุกข์

9. ธรรมเป็นกระจกสำหรับตรวจสอบตนเอง

ที่นาทิกคาม พระอานนท์กราบทูลถามถึงคติและภพหน้าของอุบาสกอุบาสิกาหลายคนที่เกี่ยวข้องแล้ว พระพุทธเจ้าทรงตอบบางกรณี และทรงแสดง “ธรรมาทาส” หรือกระจกแห่งธรรม เพื่อให้พระอริยสาวกตรวจสอบตนเองได้ โดยพิจารณาความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ พร้อมทั้งมีศีลที่พระอริยเจ้ารักใคร่ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท และเป็นไปเพื่อสมาธิ

จุดสำคัญมิใช่ให้มัวสอบถามคติของผู้เสียชีวิตทีละคน แต่ให้ผู้ปฏิบัติกลับมาตรวจสอบเหตุและคุณสมบัติภายในตนเอง ธรรมจึงเป็นเหมือนกระจกที่ใช้ดูสภาพจิตและการดำเนินชีวิต มิใช่เครื่องมือสำหรับรับรองตนเองด้วยความลำเอียง

10. กรุงเวสาตีและอัมพปาลี

เมื่อเสด็จถึงกรุงเวสาตี อัมพปาลีคณิกาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ฟังธรรม และกราบทูลอาราธนา พระองค์พร้อมภิกษุสงฆ์ให้รับภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น

ต่อมาเจ้าลิจนวีทั้งหลายเข้าเฝ้าและทูลอาราธนาเช่นเดียวกัน แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ทรงรับนิมนต์ของอัมพปาลีไว้ก่อนแล้ว

เหตุการณ์นี้แสดงถึงการรักษาคำรับนิมนต์ตามลำดับ มิได้เปลี่ยนแปลงเพราะผู้มาทีหลังมีฐานะหรืออำนาจทางการเมืองสูงกว่า ภายหลังถวายภัตตาหารแล้ว อัมพปาลีถวายสวนมะม่วงแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน

11. การมีสติสัมปชัญญะ

ระหว่างประทับใกล้กรุงเวสาตี พระพุทธเจ้าทรงสอนภิกษุให้มีสติและสัมปชัญญะ การมีสติ คือการพิจารณาภายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมในธรรม โดยมีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ มีสติ และกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก

การมีสัมปชัญญะ คือการรู้ตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การรู้เข้า การเหยียดออก การครองจิวร การถือบาตร การฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด และการนิ่ง ธรรมจึงมิได้อาศัยเฉพาะเวลานั่งสมาธิ แต่ครอบคลุมการเคลื่อนไหวและกิจกรรมทั้งหมดของชีวิต

12. ทรงประชวรหนักที่เวพุลคาม

ในพรรษาสุดท้าย พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษาที่เวพุลคาม และทรงพระประชวรอย่างรุนแรง มีทุกขเวทนาอย่างหนักใกล้ต่อความสิ้นพระชนม์

แต่พระองค์ทรงมีสติสัมปชัญญะ อดกลั้นเวทนาโดยไม่ทรงกระวนกระวาย และทรงดำริว่า ยังไม่สมควรปรินิพพานโดยมิได้ตรัสอำลาภิกษุผู้ปฏิบัติและมิได้ตรัสบอกภิกษุสงฆ์ พระองค์ทรงใช้ความเพียรระงับอาพาธนั้น และทรงดำรงชีวิตสังขารต่อไป

หลังจากทรงหายจากพระประชวรแล้ว พระอานนทกราบทูลว่า เมื่อเห็นพระองค์ประชวร ตนรู้สึกเหมือนร่างกายอ่อนกำลัง ทิศทั้งหลายไม่แจ่มชัด และธรรมทั้งหลายไม่ปรากฏแก่จิต

เหตุการณ์นี้แสดงความผูกพันของพระอานนทต่อพระพุทธเจ้า แต่พระองค์ทรงนำพระอานนทกลับมาสู่หลักธรรม มิให้ฝากความมั่นคงไว้กับพระวรกายของพระศาสดา

13. พระพุทธเจ้าไม่มีธรรมที่ปิดบังไว้

พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนทว่า พระองค์ทรงแสดงธรรมโดยไม่มีสิ่งทีเรียกว่า “กำมือของอาจารย์” คือมิได้เก็บหลักคำสอนส่วนสำคัญไว้เป็นความลับเพื่อถ่ายทอดแก่บุคคลบางคนเท่านั้น

พระองค์มิได้ทรงดำริว่า “เราจะปกครองภิกษุสงฆ์” หรือ “ภิกษุสงฆ์ต้องขึ้นอยู่กับเรา” ขณะนั้นพระองค์ทรงชรา มีพระชนมายุ 80 พรรษา เปรียบพระวรกายเหมือนเกวียนเก่าที่ซ่อมแซมไว้ด้วยไม้ไผ่ เมื่อทรงเข้าสมาธิที่ไม่มีนิมิตบางอย่าง พระวรกายจึงมีความผาสุกยิ่งขึ้น

พระดำรัสนี้ทำให้เห็นว่า ความต่อเนื่องของพระศาสนามิได้อาศัยการส่งมอบอำนาจลับหรือแต่งตั้งผู้ครอบครองคำสอน แต่ตั้งอยู่บนธรรมวินัยที่พระองค์ทรงแสดงแล้ว

14. จงมีตนเป็นเกะ มีธรรมเป็นเกะ

พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนทว่า จงมีตนเป็นเกะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง

การมีตนเป็นที่พึ่งมิได้หมายถึงการยึดว่ามีอัตตาถาวร แต่หมายถึงการรับผิดชอบต่อการปฏิบัติของตน ไม่ฝากความพ้นทุกข์ไว้กับบุคคลอื่น พระองค์ทรงอธิบายต่อดัวยสติปัฏฐาน 4 คือการพิจารณาภายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมในธรรม โดยมีความเพียร สัมปชัญญะ และสติ

ดังนั้น “ตน” ที่เป็นที่พึ่งจึงมิใช่ตัวตนที่เที่ยงแท้ แต่หมายถึงการไม่ฝากความรับผิดชอบในการปฏิบัติไว้กับผู้อื่น โดยมีธรรมเป็นหลักและเป็นที่พึ่ง

15. การอยู่ใกล้พระพุทธเจ้าและการเข้าถึงธรรม

การอยู่ใกล้พระพุทธเจ้าทางกายมิได้รับรองว่าบุคคลจะเข้าใจธรรม และการอยู่ห่างไกลพระองค์ก็มิได้ปิดกั้นการปฏิบัติ หากบุคคลยังดำเนินตามธรรม

พระสูตรจึงค่อย ๆ เปลี่ยนศูนย์กลางจากการพึ่งพระวรกายของพระพุทธเจ้า ไปสู่การพึ่งธรรม และการฝึกตน เมื่อพระศาสดาไม่ประทับอยู่ต่อหน้า สิ่งที่ทำให้สาวกยังดำเนินอยู่ในทางที่ถูกต้อง คือการมีสติ ตรวจสอบคำสอน และปฏิบัติตามธรรมวินัย มิใช่สร้างความเห็นว่าพระองค์ยังดำรงอยู่เป็นตัวตนถาวรในสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง

ส่วนนี้เป็นคำอธิบายประกอบจากพระดำรัสเรื่องการมีตนและธรรมเป็นที่พึ่ง มิใช่ถ้อยคำตรงทั้งหมดในมหาปริณิพพานสูตร

16. ทรงปลงอายุสังขาร

ขณะประทับที่ป่าวาเลเจีย พระพุทธเจ้าตรัสถึงอิทธิบาท 4 ว่า ผู้ใดเจริญ ทำให้มาก ทำให้เป็นคุณ ยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ให้ตั้งมั่น สังขม และปรารภดีแล้ว หากปรารภนา ก็สามารถดำรงอยู่ได้ตลอดกับหรือส่วนที่เหลือแห่งกับ

แม้พระองค์จะทรงตรัสเป็นนัยหลายครั้ง พระอานนทก็มิได้กราบทูลอาราธนาให้พระองค์ดำรงพระชนม์อยู่ต่อไป

ต่อมา มารทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระองค์ตรัสว่า อีกสามเดือนนับแต่นี้ ตถาคตจักปรินิพพาน แล้วทรงปลงอายุสังขาร ทันใดนั้นเกิดแผ่นดินไหวใหญ่และมีเหตุอัศจรรย์ปรากฏขึ้น

17. เหตุแห่งแผ่นดินไหว 8 ประการ

เมื่อพระอานนท์กราบทูลถามถึงเหตุแห่งแผ่นดินไหว พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุ 8 ประการ ได้แก่

1. ลมกำเริบทำให้น้ำไหว และน้ำทำให้แผ่นดินไหว
2. สมณะ พราหมณ์ หรือเทวดาผู้มีฤทธิ์บันดาล
3. พระโพธิสัตว์เคลื่อนจากคฤสถลสู่พระกรรม์พระมารดา
4. พระโพธิสัตว์ประสูติ
5. ตถาคตตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
6. ตถาคตประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยม
7. ตถาคตปลงอายุสังขาร
8. ตถาคตเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ข้อความนี้ควรอ่านตามโครงสร้างและโลกทัศน์ของพระสูตร ไม่ควรนำไปสรุปเป็นคำอธิบายทางธรณีวิทยาแทนการศึกษาสาเหตุทางธรรมชาติของแผ่นดินไหว

18. อิทธิบาท 4

อิทธิบาท 4 คือธรรมที่เป็นฐานแห่งความสำเร็จ ได้แก่

1. นันทสมาธิปธานสังขาร - สมาธิที่เกิดจากนันทะและความเพียร
2. วิริยสมาธิปธานสังขาร - สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียร
3. จิตตสมาธิปธานสังขาร - สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียร
4. วิมังสาสมาธิปธานสังขาร - สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียร

โดยทั่วไปอธิบายได้ว่า นันทะคือความพอใจในการทำสิ่งที่ถูกต้อง วิริยะคือความเพียร จิตตะคือความเอาใจใส่ และวิมังสาคือการพิจารณาตรวจสอบ

พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงอิทธิบาท 4 ในบริบทแห่งพระกำลังที่สามารถเกื้อหนุนการดำรงพระชนม์อยู่ สำหรับผู้ปฏิบัติทั่วไป อิทธิบาท 4 เป็นหลักสำคัญของการทำกิจให้สำเร็จ แต่ต้องประกอบด้วยธรรม มิใช่ใช้ความสำเร็จเป็นเครื่องขยายตัณหา อำนาจ หรือความยึดมั่นในตัวตน

19. ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงรู้และแสดงแล้ว

ก่อนเสด็จออกจากกรุงเวสาลี พระพุทธเจ้าทรงให้ภิกษุทั้งหลายประชุมกัน และตรัสให้ศึกษา เจริญ ทำให้มาก และรักษาธรรมที่พระองค์ทรงรู้อย่างและแสดงไว้แล้ว เพื่อให้พรหมจรรย์ตั้งอยู่ได้นาน

เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนจำนวนมาก ธรรมเหล่านั้น ได้แก่

- สติปัฏฐาน 4
- สัมมปปธาน 4
- อิทธิบาท 4
- อินทรีย์ 5
- พละ 5
- โพชฌงค์ 7
- อริยมรรคมีองค์ 8

ธรรมทั้งหมดเรียกรวมว่าโพธิปักขิยธรรม คือธรรมที่เป็นไปเพื่อการตรัสรู้ การรักษาพระศาสนา จึงมิใช่เพียงเก็บรักษาชื่อคัมภีร์ แต่ต้องศึกษาและทำธรรมเหล่านี้ให้ปรากฏในชีวิต

20. ทรงทอดพระเนตรกรุงเวสาลีเป็นครั้งสุดท้าย

เมื่อเสด็จออกจากกรุงเวสาลี พระพุทธเจ้าทรงหันพระวรกายทอดพระเนตรกรุงเวสาลี และตรัสว่า นี่เป็นครั้งสุดท้ายที่ตถาคตจะได้เห็นกรุงเวสาลี

เหตุการณ์นี้ทำให้เห็นความเป็นช่วงสุดท้ายของการเสด็จพระดำเนิน แต่พระสูตรมิได้เน้นเพียงอารมณ์อาลัย หากยังดำเนินต่อด้วยการแสดงธรรมและการเตรียมความพร้อมแก่ภิกษุสงฆ์

การรู้ว่าเวลาจำกัด มิได้ทำให้พระองค์ละทิ้งกิจ แต่กลับทรงใช้เวลาที่เหลือเพื่อย้ำหลักธรรมสำคัญอย่างต่อเนื่อง

21. มหาปเทศ 4 — หลักตรวจสอบคำสอน

พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักสำหรับตรวจสอบข้อความที่มีผู้กล่าวอ้างว่าเป็นพระธรรมวินัย ไม่ว่าจะอ้างว่า

1. ได้ฟังจากพระพุทธเจ้าโดยตรง
2. ได้ฟังจากสงฆ์ในอาวาสแห่งหนึ่ง ซึ่งมีพระเถระและปาโมกข์
3. ได้ฟังจากพระเถระผู้เป็นพหูสูตหลายรูป
4. ได้ฟังจากพระเถระผู้เป็นพหูสูตรูปหนึ่ง

ไม่ควรรีบยินดีหรือคัดค้านทันที แต่ควรเรียนถ้อยคำนั้นไว้ แล้วนำไปเทียบกับพระสูตรและตรวจสอบกับพระวินัย

ถ้าข้อความไม่ลงกันกับพระสูตรและไม่เทียบกันได้ด้วยพระวินัย ควรสรุปว่าเป็นคำที่จำมาผิด แต่ถ้าลงกันกับพระสูตรและเทียบกันได้ด้วยพระวินัย จึงควรรับว่าเป็นพระดำรัสหรือคำสอนที่ถูกต้อง หลักนี้ทำให้เห็นว่า ความน่าเชื่อถือของคำสอนมิได้ขึ้นอยู่กับชื่อเสียงของผู้พูดเพียงอย่างเดียว แต่ต้องตรวจสอบกับหลักธรรมวินัย

22. นายจุนทะถวายสุกรมัททวะ

เมื่อเสด็จถึงเมืองปาวา พระพุทธเจ้าประทับที่สวนมะม่วงของนายจุนทะ กัมมารบุตร นายจุนทะ ทูลอาราธนาพระองค์พร้อมภิกษุสงฆ์ให้รับภัตตาหาร เขาจัดอาหารหลายชนิด รวมทั้งอาหารที่เรียกว่า “สุกรมัททวะ” ถวายพระพุทธเจ้า

ความหมายแน่นอนของคำว่า “สุกรมัททวะ” มีการแปลและอธิบายแตกต่างกัน จึงไม่ควรยืนยัน โดยไม่มีหลักฐานว่าเป็นเนื้อสุกร เห็ด หรืออาหารชนิดใดชนิดหนึ่งโดยเด็ดขาด

พระพุทธเจ้าตรัสให้นายจุนทะถวายสุกรมัททวะแด่พระองค์ และถวายอาหารชนิดอื่นแก่ภิกษุสงฆ์ ส่วนสุกรมัททวะที่เหลือให้ฝังลงในหลุม

23. พระประจวรหลังเสวยภัตตาหาร

หลังเสวยภัตตาหารของนายจุนทะ พระพุทธเจ้าทรงพระประจวรอย่างรุนแรง มีพระโลหิตออก และเกิดทุกขเวทนาอย่างหนักใกล้ต่อความสิ้นพระชนม์

แม้ทรงพระประจวร พระองค์ยังทรงมีสติสัมปชัญญะ อดกลั้นเวทนาโดยไม่กระวนกระวาย และเสด็จต่อไปยังเมืองกุสินารา

ข้อความนี้มีได้หมายความว่าผู้ปฏิบัติธรรมจะไม่มีเจ็บปวดทรมานกาย แต่แสดงความแตกต่างระหว่างทุกขเวทนาทางกายกับการที่จิตเข้าไปยึดและกระวนกระวายเพราะเวทนานั้น

24. ไม่ควรให้นายจุนทะเกิดความเดือดร้อนใจ

พระพุทธเจ้าทรงทราบว่า ภายหลังอาจมีผู้กล่าวโทษนายจุนทะว่า พระองค์ปรินิพพานหลังเสวยอาหารของเขา จึงรับสั่งให้พระอานนท์ช่วยชี้แจงและระงับความเดือดร้อนใจของนายจุนทะ พระองค์ตรัสว่า บิณฑบาตสองครั้งมีผลและอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอื่น คือ

1. บิณฑบาตที่เสวยแล้วทรงตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ
2. บิณฑบาตที่เสวยแล้วทรงดับขันธปรินิพพานโดยไม่มีอุปาทานเหลือ

จึงควรกล่าวแก่นายจุนทะว่า การถวายครั้งนี้เป็นลาภ เป็นบุญ และเป็นอานิสงส์แก่เขา เหตุการณ์นี้แสดงพระกรุณาที่ทรงป้องกันมิให้ผู้ถวายอาหารต้องถูกกล่าวโทษหรือจมอยู่ในความรู้สึกผิด

25. ปุ๊กกุสะมัลลบุตรถวายผ้าสังคิวรรณ

ระหว่างทาง ปุ๊กกุสะมัลลบุตร ศิษย์ของอาจารย์คารดาบสกาลามโคตร ได้เข้าเฝ้า พิงธรรม และประกาศตนเป็นอุบาสก จากนั้นถวายผ้าสังคิวรรณเนื้อดีสองผืน

พระพุทธเจ้าตรัสให้ปุ๊กกุสะถวายผืนหนึ่งแก่พระองค์ และอีกผืนหนึ่งแก่พระอานนท์ เมื่อพระอานนท์นำผ้าผืนหนึ่งห่มถวายพระพุทธเจ้า สีของผ้ากลับดูหม่นลงเมื่อเทียบกับพระฉวีวรรณของพระองค์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระฉวีวรรณของตาคตผ่องใสเป็นพิเศษในสองเวลา คือคืนที่ตรัสรู้ อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ และคืนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ข้อความนี้เป็นส่วนหนึ่งของเหตุอัศจรรย์ตามที่พระสูตรบันทึกไว้ ไม่ใช่แก่นธรรมที่ควรถูกนำไปใช้สร้างความยึดติดในรูปลักษณ์ของพระพุทธเจ้า

26. เสด็จถึงศาลาโนทยาน เมืองกุสินารา

พระพุทธเจ้าเสด็จข้ามแม่น้ำกกุชานที แล้วเสด็จถึงศาลาโนทยานของเจ้ามัลละ ใกล้เมืองกุสินารา พระองค์รับสั่งให้พระอานนท์ปูลาดเตียงระหว่างต้นสาละคู่หนึ่ง โดยหันพระเศียรไปทางทิศเหนือ แล้วทรงสำเร็จสีหไสยา คือบรรทมตะแคงขวา พระบาทซ้อนพระบาท มีสติสัมปชัญญะ และทรงกำหนดพระทัยว่าจะเสด็จลุกขึ้น

ต้นสาละผลิดอกนอกฤดูกาล ดอกสาละร่วงหล่นลงบนพระวรกาย พร้อมทั้งมีดอกมณฑารพ ผงจันทน์ทิพย์ และเสียงดนตรีทิพย์ปรากฏเป็นเครื่องสักการะ

แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่า การบูชาอย่างสูงสุกมิใช่ดอกไม้หรือดนตรี หากคือการที่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ และประพฤติตามธรรม

27. การบูชาพระพุทธเจ้าที่แท้จริง

การถวายดอกไม้ จูบประทีป สร้างสฐูป หรือแสดงความเคารพ มีคุณค่าในฐานะเครื่องระลึกและแสดงความกตัญญู อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าทรงยกการปฏิบัติธรรมให้เป็นการบูชาอย่างยิ่ง เพราะการปฏิบัติเป็นสิ่งที่ทำให้คำสอนยังมีชีวิตอยู่ในกาย วาจา และใจของผู้ศึกษา

หากบูชาพระพุทธเจ้าด้วยสิ่งภายนอก แต่ละเลยศีล สมาธิ ปัญญา และความไม่ประมาท การบูชายังไม่เข้าถึงจุดหมายที่พระองค์ทรงวางไว้ การรักษาพระศาสนาจึงต้องมีทั้งเครื่องระลึกภายนอกและการฝึกภายใน โดยให้การปฏิบัติธรรมเป็นแก่นสำคัญ

28. สังเวชนียสถาน 4 แห่ง

พระพุทธเจ้าทรงแสดงสถานที่ซึ่งกุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปเห็นเพื่อให้เกิดความสังเวช 4 แห่ง คือ

1. สถานที่ตาคตประสูติ
2. สถานที่ตาคตตรัสรู้ อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ
3. สถานที่ตาคตประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยม
4. สถานที่ตาคตเสด็จดับขันธปรินิพพาน

การเดินทางไปยังสถานที่เหล่านี้ควรเป็นเหตุให้ระลึกถึงพระพุทธคุณและกระตุ้นความไม่ประมาท มิใช่เพียงการเดินทางท่องเที่ยวหรือยึดถือว่าสถานที่นั้นทำให้บุคคลพ้นทุกข์ได้โดยไม่ต้อง

ปฏิบัติ สถานที่มีคุณค่าเพราะช่วยปลูกศรัทธาและเตือนใจ แต่การดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ยังต้องอาศัยศีล สมาธิ และปัญญาของแต่ละบุคคล

29. พระอนนทศร่าโศก

เมื่อรู้ว่าพระพุทธเจ้าจะปรินิพพานในคืนนั้น พระอนนทก็หนีไปยืนร้องไห้ โดยคิดว่าตนยังเป็นเสขบุคคล ยังมีกิจที่จะต้องทำ แต่พระศาสดาผู้ทรงอนุเคราะห์ตนกำลังจะปรินิพพาน

พระพุทธเจ้ารับสั่งให้เรียกพระอนนทมา แล้วตรัสปลอบว่า อย่าเศร้าโศก เพราะสิ่งที่รักและพอใจทั้งปวงย่อมมีความแปรปรวน พลัดพราก และเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา

พระองค์ยังทรงสรรเสริญพระอนนทว่า เป็นผู้มีความเมตตาทางกาย วาจา และใจต่อพระองค์มาเป็นเวลานาน และตรัสให้พระอนนทบำเพ็ญความเพียร เพราะจะได้บรรลุธรรมในไม่ช้า ความเศร้าโศกของพระอนนทมิได้ถูกดำเนินอย่างไ้ความเข้าใจ แต่ได้รับการประทับประคองด้วยความจริงเรื่องความไม่เที่ยงและการให้กำลังใจในการปฏิบัติ

30. เหตุใดจึงปรินิพพานที่เมืองกุสินารา

พระอนนทกราบทูลว่า เมืองกุสินาราคือเมืองเล็กและดูไม่เหมาะแก่การปรินิพพานของพระพุทธเจ้า เมื่อเทียบกับเมืองใหญ่ เช่น จัมปา ราชคฤห์ สาวัตถี สาเกต โกสัมพี หรือพาราณสี

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ไม่ควรกล่าวว่าเมืองกุสินาราคือเมืองเล็ก เพราะในอดีตสถานที่นี้เคยเป็นราชธานีชื่อกุสาวดีของพระเจ้ามหาสุทิสสนะ มีความรุ่งเรือง มั่งคั่ง และมีประชาชนหนาแน่น

ข้อความนี้แสดงว่า สถานที่ซึ่งปัจจุบันดูเล็กหรือไม่สำคัญ อาจเคยรุ่งเรืองในอดีต และความรุ่งเรืองทั้งหลายก็ล่วงไปตามความเปลี่ยนแปลง ความสำคัญของสถานที่จึงไม่เที่ยง และไม่ควรตัดสินคุณค่าทั้งหมดจากสภาพที่เห็นในช่วงเวลาเดียว

31. สุภททปริพาชก สวากองศ์สุดท้าย

สุภททปริพาชกทราบว่าพระพุทธเจ้าจะปรินิพพานในคืนนั้น จึงมาขอเข้าเฝ้าเพื่อถามข้อสงสัย พระอนนทห้ามไว้เพราะไม่ต้องการรบกวนพระพุทธเจ้าซึ่งทรงเหน็ดเหนื่อย แต่พระองค์ได้ยินการสนทนาและอนุญาตให้สุภททเข้าเฝ้า

สุภทททูลถามเกี่ยวกับเจ้าลัทธิต่าง ๆ ว่าได้ตรัสรู้ตามที่กล่าวอ้างหรือไม่ พระพุทธเจ้ามิได้ทรงวินิจฉัยบุคคลเหล่านั้นทีละคน แต่ตรัสหลักสำคัญว่า ในธรรมวินัยใดไม่มีอริยมรรคมีองค์ 8 ในธรรมวินัยนั้นย่อมไม่มีสมณะที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม และที่สี่ ส่วนในธรรมวินัยใดมีอริยมรรคมีองค์ 8 ในธรรมวินัยนั้นย่อมมีสมณะทั้งสี่ประเภท

สุภททเกิดความเลื่อมใส ขอบุญสมบัต ปฏิบัติธรรม และบรรลุอรหัตผลก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน จึงเป็นสวากองศ์สุดท้ายที่พระองค์ทรงแนะนำโดยตรง

32. ธรรมเนียมจักเป็นศาสดา

พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนทว่า ภิกษุทั้งหลายอาจคิดว่า เมื่อพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกตนไม่มีศาสดา แต่ไม่ควรเห็นเช่นนั้น เพราะ ธรรมเนียมที่เราแสดงแล้วและบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลายเมื่อเราล่วงลับไป

ข้อความนี้เป็นหลักสำคัญอย่างยิ่งของการดำรงพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้ามิได้ทรงแต่งตั้งบุคคลหนึ่งขึ้นเป็นศาสดาแทนพระองค์ แต่ทรงมอบหลักการตรวจสอบและการดำเนินชีวิตไว้ในธรรมเนียม

ดังนั้น การเคารพครูอาจารย์ต้องดำเนินภายในขอบเขตของธรรมเนียม มิใช่นำคำของบุคคลมาอยู่เหนือพระธรรมวินัย

33. วิธีเรียกกันหลังพระปรินิพพาน

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในเวลาที่พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ภิกษุทั้งหลายเรียกกันด้วยคำว่า “อาวุโส” แต่เมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว ภิกษุผู้แก่กว่าควรเรียกภิกษุผู้อ่อนกว่าด้วยชื่อหรือโคตร หรือด้วยคำว่า “อาวุโส” ส่วนภิกษุผู้อ่อนกว่าควรเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า “กันต” หรือ “อาัยสมา”

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า แม้ถ้อยคำที่ใช้เรียกกันก็มีความสำคัญต่อการรักษาความเคารพและลำดับอาวุโสภายในพระสงฆ์

34. ลีลาขบถเล็กน้อยและการลงพรหมทัณฑ์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว หากสงฆ์ปรารภว่า ก็อาจถอนลีลาขบถเล็กน้อยได้ อย่างไรก็ตาม พระอานนทมิได้กราบทูลถามให้ชัดเจนว่า ลีลาขบถเล็กน้อยหมายถึงข้อใด เรื่องนี้จึงกลายเป็นประเด็นพิจารณาในหมู่พระสงฆ์ภายหลังพระปรินิพพาน

พระองค์ยังรับสั่งให้ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉนณะ คือแม้พระฉนณะจะพูดตามที่ต้องการ ภิกษุทั้งหลายก็ไม่ควรว่ากล่าว ไม่ควรตักเตือน และไม่ควรพรั่นสอน

ส่วนนี้เกี่ยวข้องกับการบริหารพระสงฆ์หลังพระปรินิพพาน จึงควรอธิบายตามพระวินัยและเหตุการณ์สืบเนื่อง ไม่ควรนำไปใช้ลงโทษบุคคลตามความพอใจ

35. เปิดโอกาสให้ภิกษุถามข้อสงสัย

ก่อนปรินิพพาน พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายถึงสามครั้งว่า ยังมีความสงสัยในพระพุทธพระธรรม พระสงฆ์ มรรค หรือข้อปฏิบัติหรือไม่ ขอให้ถามเสีย เพื่อจะไม่ต้องเสียใจภายหลังว่าอยู่ต่อหน้าพระศาสดาแล้วมิได้ถาม

ภิกษุทั้งหมดหนึ่ง พระอานนทกราบทูลว่า ตนเลื่อมใสว่าไม่มีภิกษุแม้รูปเดียวที่ยังมีความสงสัย

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในบรรดาภิกษุประมาณ 500 รูปที่ประชุมอยู่นั้น แม้ผู้มีคุณธรรมต่ำที่สุดก็เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา และมีการตรัสรู้ในเบื้องต้น

การเปิดโอกาสให้ถามก่อนวาระสุดท้าย แสดงว่าพระพุทธศาสนาไม่เรียกร้องให้ปิดบังความสงสัย แต่ให้ตรวจสอบและทำความเข้าใจขณะยังมีโอกาส

36. พระปัจฉิมวาจา

พระคำรัสสุดท้ายของพระพุทธเจ้าคือ “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด”

คำบาลีว่า **วชฺชมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ**

คำว่า “สังขารทั้งหลาย” ในข้อความนี้หมายถึงสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่ง สิ่งเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้น เปลี่ยนแปลง และเสื่อมสลายไป

เมื่อสิ่งปรุงแต่งไม่อาจรักษาให้อยู่ในสภาพเดิมได้ สิ่งที่เราทำจึงมิใช่พยายามยึดสิ่งนั้นให้เที่ยง แต่คือการไม่ประมาทในการละอกุศล เจริญกุศล และอบรมทางแห่งความพ้นทุกข์

พระปัจฉิมวาจาจึงสรุปพระธรรมเทศนาตลอดพระชนมชีพไว้ที่ความไม่เที่ยงและความไม่ประมาท

37. ลำดับสมาบัติก่อนปรินิพพาน

ก่อนปรินิพพาน พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าสมาบัติโดยลำดับ ได้แก่

1. ปฐมฌาน
2. ทุตติฌาน
3. ตติยฌาน
4. จตุตถฌาน
5. อากาสานัญจายตนะ
6. วิญญานัญจายตนะ
7. อากิญจัญญายตนะ
8. เนวสัญญานาสัญญายตนะ
9. สัญญาเวทยิตนิโรธ

จากนั้นทรงออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธ ย้อนลำดับลงมาถึงปฐมฌาน แล้วทรงเข้าสมาบัติตามลำดับอีกครั้งจนถึงจตุตถฌาน เมื่อทรงออกจากจตุตถฌานแล้ว จึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน คำบรรยายนี้แสดงความตั้งมั่นและความสมบูรณ์แห่งจิตในวาระสุดท้าย มิใช่การถูกความเจ็บป่วยบังคับให้สิ้นพระชนม์ด้วยความหลงหรือความกระวนกระวาย

อย่างไรก็ตาม ไม่ควรนำลำดับสมาบัตินี้ไปสรุปว่า หลังปรินิพพานมีพระพุทธเจ้าในฐานะตัวตนถาวรย้ายไปตั้งอยู่ในฌานหรือสถานที่แห่งใด

38. ความหมายของคำว่า “ปรินิพพาน”

ในบริบทของพระสูตร คำว่า “ดับขันธปรินิพพาน” ใช้กล่าวถึงการสิ้นสุดแห่งขั้นที่ดำเนินอยู่ในชาติสุดท้ายของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อไม่มีตัณหาและอุปาทานเป็นเหตุให้เกิดภพใหม่อีก

ไม่ควรอธิบายปรินิพพานว่าเป็นการเดินทางของอัตตาหรือวิญญาณถาวรออกจากร่างไปอยู่ในสถานที่หนึ่ง เพราะการอธิบายเช่นนั้นนำแนวคิดเรื่องตัวตนกลับเข้าไปในธรรมที่มุ่งละความยึดถือในตัวตน

ในขณะเดียวกัน ก็ไม่ควรสรุปด้วยกรอบความคิดแบบสามัญว่า พระอรหันต์ “สูญหาย” ในฐานะตัวตนหนึ่ง เพราะคำถามนั้นยังตั้งอยู่บนสมมติฐานว่ามีตัวตนถาวรให้ดำรงอยู่หรือสูญหาย ส่วนนี้เป็นคำอธิบายประกอบตามหลักเหตุปัจจัยและอนัตตา มิใช่ถ้อยคำตรงทั้งหมดในมหาปรินิพพานสูตร

39. ปฏิริยาของผู้ที่อยู่ภายหลัง

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ภิกษุบางรูปซึ่งยังมีราคะอยู่ต่างยกแขนคร่ำครวญ ล้มลงเกลือกกลิ้ง และกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพานเร็วเกินไป พระสุคตปรินิพพานเร็วเกินไป และดวงตาของโลกหายไประ็เร็วเกินไป

ส่วนภิกษุผู้ปราศจากราคะแล้ว มีสติสัมปชัญญะ ออกล้นความรู้สึกโดยพิจารณาว่า สิ่งที่เกิดขึ้นมีขึ้น และถูกปรุงแต่งแล้ว จะไม่แตกสลายย่อมเป็นไปได้

ความแตกต่างมิได้อยู่ที่ฝ่ายหนึ่งเคารพพระพุทธเจ้า แต่อีกฝ่ายไม่เคารพ แต่อยู่ที่ระดับการรู้เท่าทันความพลัดพรากและความไม่เที่ยง พระอรุทธะจึงช่วยเหลือภิกษุทั้งหลายให้สงบ และใช้เวลาที่เหลือสนทนาธรรมเกี่ยวกับความไม่เที่ยง

40. การถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ

เจ้ามัลละแห่งกุสินารารจัดการสักการะพระพุทธสรีระด้วยดอกไม้ ของหอม คนตรี และการฟ้อนรำเป็นเวลาหกวัน ในวันที่เจ็ด ได้อัญเชิญพระพุทธสรีระเข้าไปทางทิศเหนือของเมือง ผ่านกลางเมือง แล้วออกทางประตูทิศตะวันออก ไปยังมกุฏพันธเจดีย์เพื่อถวายพระเพลิง

เมื่อเจ้ามัลละสื่งค์พยายามจุดไฟ ไฟไม่ติด พระอรุทธะอธิบายว่า เทวดาประสงค์ให้รอพระมหากัสสปะพร้อมภิกษุ 500 รูปเดินทางมาถึงก่อน เมื่อพระมหากัสสปะมาถึง ได้ถวายบังคมพระพุทธสรีระ แล้วกองพระเพลิงจึงติดขึ้นเองตามที่พระสูตรบันทึกไว้

41. การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

หลังการถวายพระเพลิง กษัตริย์และชุมชนหลายฝ่ายส่งทูตมาขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เพราะต่างเห็นว่าตนมีสิทธิจัดสร้างสถูปเพื่อสักการะ

ตอนแรกเจ้ามัลละแห่งกุสินาราไม่ประสงค์จะแบ่งให้ แต่โทณพราหมณ์ช่วยเจรจา โดยเตือนว่า ไม่สมควรเกิดการรบกันเพราะพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าผู้ทรงสอนเรื่องขันติ

ในที่สุดจึงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น 8 ส่วน เพื่อให้แต่ละฝ่ายนำไปสร้างสถูป ส่วนโทณพราหมณ์ขอท่อนานที่ใช้ดวง และพวกโมริยะแห่งปิปพลีวันได้รับเถาจากกองพระเพลิงไปสร้างสถูป จึงมีสถูปพระบรมสารีริกธาตุ 8 แห่ง สถูปท่อนาน 1 แห่ง และสถูปเถาพระเพลิง 1 แห่ง รวมเป็นสถูป 10 แห่ง

เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นว่า แม้สิ่งซึ่งเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธเจ้า ก็อาจกลายเป็นเหตุแห่งความขัดแย้งได้ หากมีการยึดถือว่าเป็นของเรา แต่ความขัดแย้งสามารถระงับได้ด้วยเหตุผล การแบ่งปัน และการระลึกถึงหลักธรรมที่พระองค์ทรงสอน

บทสรุป

แก่นสำคัญของมหาปรีนิพพานสูตร

มหาปรีนิพพานสูตรมิได้เป็นเพียงบันทึกเหตุการณ์การสิ้นพระชนม์ของพระพุทธเจ้า แต่เป็นพระสูตรที่เตรียมพุทธบริษัทให้ดำเนินต่อไปเมื่อไม่มีพระศาสดาประทับอยู่ต่อหน้า

ตอนต้น พระองค์ทรงแสดงว่า ความมั่นคงของบ้านเมืองและหมู่สงฆ์เกิดจากการประชุมพร้อมเพรียง การเคารพกติกา การให้เกียรติผู้ใหญ่ การป้องกันการเบียดเบียน และการรักษาความสามัคคีตลอดเส้นทาง พระองค์ทรงย้ำศีล สมาธิ ปัญญา อริยสัจ 4 สติปัฏฐาน และโพธิปักขิยธรรม เพื่อให้เห็นว่า การรักษาพระศาสนาต้องอาศัยการศึกษาและการปฏิบัติ มิใช่เพียงรักษาชื่อหรือรูปแบบภายนอก

เมื่อทรงพระประชวร พระองค์ตรัสว่า มิได้ทรงเก็บธรรมส่วนสำคัญไว้เป็นกำมือของอาจารย์ และมิได้ทรงตั้งบุคคลหนึ่งให้เป็นผู้ครอบครองพระศาสนาต่อจากพระองค์ แต่ทรงให้ธรรมและวินัยเป็นศาสดา

คำว่า “จงมีตนเป็นเกาะ มีธรรมเป็นเกาะ” จึงมิได้สอนให้ยึดอัตตา แต่ให้ผู้ปฏิบัติรับผิดชอบต่อการฝึกตน โดยอาศัยสติปัฏฐานและธรรมเป็นที่พึ่ง

หลักมหาปเทศ 4 วางวิธีตรวจสอบคำสอนว่า ไม่ควรเชื่อหรือปฏิเสธเพียงเพราะผู้กล่าวอ้างว่าได้ฟังจากบุคคลสำคัญ แต่ต้องนำข้อความนั้นมาเทียบกับพระสูตรและพระวินัย

ในวาระสุดท้าย พระพุทธเจ้าทรงเปิดโอกาสให้ภิกษุถามข้อสงสัย และตรัสพระปัจจิมวาจาว่า “สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด” พระปัจจิมวาจานี้มีได้มุ่งให้เกิดความเศร้าหมอง แต่ให้ใช้ความไม่เที่ยงเป็นเครื่องเตือนว่า เวลาสำหรับการละอกุศล เจริญกุศล และอบรมปัญญาจำกัด

แม้ภายหลังพระปรีณิพพาน พระพุทธสรีระและพระบรมสารีริกธาตุจะได้รับการสักการะอย่างสูงสุด แต่พระองค์ทรงวางหลักไว้แล้วว่า การบูชาอย่างยิ่งคือการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ดังนั้น หัวใจของมหาปรีณิพพานสูตรจึงมิใช่การพยายามรักษาพระพุทธรูปไว้ในรูปของตัวตนถาวร แต่คือการทำให้ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงปรากฏขึ้นในชีวิตของผู้ปฏิบัติ

เมื่อพระวรกายแตกดับ ธรรมวินัยยังเป็นศาสดา เมื่อบุคคลผู้สอนล่วงลับ หลักธรรมยังเป็นเครื่องตรวจสอบ และเมื่อสิ่งทั้งหลายไม่อาจดำรงอยู่ตลอดไป ความไม่ประมาทจึงเป็นหน้าที่ของผู้ที่ยังมีโอกาสศึกษาและปฏิบัติอยู่

พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 2

พระไตรปิฎก เล่ม 10 - ทิฆนิกาย มหาวรรค

พระสูตรที่ 4 : มหาสุทฺธสนสูตร

จากความรุ่งเรืองสูงสุดของพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้การเห็นว่าสังขารทั้งปวงต้องเสื่อมสลาย

บทนำ

มหาสุทฺธสนสูตรเป็นพระสูตรที่สืบเนื่องโดยตรงจากมหาปรีณิพพานสูตร เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ระหว่างต้นสาละคู่ในศาลาโนทยานของเจ้ามัลละ ใกล้เมืองกุสินารา และกำลังจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน

พระอานนท์เห็นว่าเมืองกุสินาราเป็นเมืองเล็ก จึงกราบทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าเสด็จไปปรินิพพานในเมืองใหญ่แห่งอื่น เช่น จัมปา ราชคฤห์ สาวัตถี สาเกต โกสัมพี หรือพาราณสี

พระพุทธเจ้าตรัสห้ามมิให้พระอานนท์กล่าวว่ากุสินาราเป็นเมืองเล็ก แล้วทรงเล่าถึงอดีตของสถานที่นี้ว่า ครั้งหนึ่งเคยเป็นราชธานีอันยิ่งใหญ่ชื่อกุสาวดี ของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า “มหาสุทฺธสนะ”

พระสูตรจึงเริ่มต้นด้วยความรุ่งเรืองอย่างสูงสุด ทั้งเมืองทั้งคางาม พระราชวัง แก้วเจ็ดประการ กองทัพ ทรัพย์สมบัติ และอำนาจเหนือแผ่นดิน แต่จบลงด้วยการที่พระเจ้ามหาสุทฺธสนะทรงละความยึดมั่นในสิ่งเหล่านั้น และสิ่งทั้งหมดเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา

ความรุ่งเรืองในพระสูตรมิได้ถูกนำเสนอเพื่อให้ผู้อ่านหลงใหลในทรัพย์และอำนาจ แต่เพื่อแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ต่อให้บุคคลครอบครองโลก มีอายุยืน มีความสุข และมีสมบัติมากเพียงใด ก็ยังไม่อาจนำสิ่งเหล่านั้นติดตามไปได้

1. พระอนันท์กราบทูลให้เสด็จไปเมืองใหญ่

ขณะพระพุทธเจ้าประทับอยู่ระหว่างต้นสาละคูใกล้เมืองกุสินารา พระอนันท์กราบทูลว่า ขอพระองค์อย่าเสด็จดับขันธปรินิพพานในเมืองเล็ก เมืองคอน และเมืองกึ่งเช่นนี้เลย

พระอนันท์กราบทูลถึงเมืองใหญ่หลายเมือง ซึ่งมีประชานมาก มีความเจริญ และมีผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าอยู่เป็นจำนวนมาก เมืองเหล่านั้นน่าจะสามารถจัดการสักการะพระพุทธสรีระได้อย่างสมพระเกียรติ

คำกราบทูลของพระอนันท์ตั้งอยู่บนสภาพของเมืองกุสินาราที่ปรากฏในเวลานั้น แต่พระพุทธเจ้าทรงนำพระอนันท์ย้อนกลับไปดูความเปลี่ยนแปลงของสถานที่เดียวกันในอดีต เมืองที่เวลาหนึ่งดูเล็กและไม่สำคัญ อาจเคยเป็นศูนย์กลางแห่งความรุ่งเรือง ส่วนเมืองที่กำลังรุ่งเรืองในปัจจุบันก็ย่อมเปลี่ยนแปลงได้เช่นเดียวกัน

2. กุสินาราเคยเป็นราชธานีชื่อกุสาวดี

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในอดีตเมืองกุสินาราเคยเป็นราชธานีชื่อ “กุสาวดี” ของพระเจ้ามหาสุทสสนะ ผู้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงธรรม เป็นธรรมราชา และมีพระราชอำนาจแผ่ไปทั่วแผ่นดิน กรุงกุสาวดีมีความยาวทางทิศตะวันออกถึงทิศตะวันตก 12 โยชน์ และมีความกว้างทางทิศเหนือถึงทิศใต้ 7 โยชน์

เมืองนี้มั่งคั่ง รุ่งเรือง มีประชานหนาแน่น มีอาหารบริบูรณ์ และมีเสียงต่าง ๆ ดังอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน พระพุทธเจ้าทรงเล่าความรุ่งเรืองของกุสาวดีอย่างละเอียด เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างอดีตกับสภาพของกุสินาราในเวลานั้น

สิ่งนี้แสดงว่า ความรุ่งเรืองและความเสื่อมมิใช่สภาพถาวรของเมืองใดเมืองหนึ่ง แต่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย

3. เสียงสิบประการในกรุงกุสาวดี

กรุงกุสาวดีมีเสียงสิบประการดังอยู่เป็นประจำ ได้แก่

1. เสียงช้าง
2. เสียงม้า
3. เสียงรถ
4. เสียงกลอง
5. เสียงตะโพน
6. เสียงพิณ
7. เสียงขับร้อง
8. เสียงฉาบ

9. เสียงประโคม

10. เสียงเชื้เชิญว่า “จงกิน จงดื่ม”

เสียงเหล่านี้แสดงถึงความคึกคัก ความมั่งคั่ง และความสมบูรณ์ของเมือง แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องนี้ เมืองที่เคยเต็มไปด้วยเสียงแห่งความรุ่งเรืองได้กลายเป็นเมืองเล็ก และสงบไปแล้ว เสียงที่เคยดังมิได้ดำรงอยู่ตลอดไป เช่นเดียวกับบุคคล อำนาจ และทรัพย์สมบัติซึ่งเกิดขึ้นชั่วคราวแล้วเปลี่ยนแปลงไป

4. พระเจ้ามหาสุทฺธสนะทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

พระเจ้ามหาสุทฺธสนะทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงมีพระราชอำนาจเหนือแผ่นดินซึ่งมีมหาสมุทรเป็นขอบเขต

การเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในพระสูตรมิได้หมายถึงเพียงผู้ชนะสงครามหรือผู้ครอบครองอาณาจักรด้วยกำลัง แต่หมายถึงพระราชผู้ปกครองโดยธรรม และประกอบด้วยรัตนะเจ็ดประการ

พระองค์ทรงมีชัยชนะโดยไม่ต้องใช้อาวุธ ไม่ต้องใช้ศัสตรา และทรงสั่งสอนให้ผู้ปกครองในดินแดนต่าง ๆ รักษาศีลธรรม

อย่างไรก็ตาม แม้ทรงเป็นผู้ปกครองที่มีอำนาจสูงสุด พระองค์ก็ยังอยู่ภายใต้ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความพลัดพรากจากสิ่งทรงครอบครอง

5. จักรแก้วปรากฏขึ้น

ในวันอุโบสถ ขณะที่พระเจ้ามหาสุทฺธสนะทรงชำระพระเศียรและรักษาอุโบสถ ประทับอยู่บนปราสาท จักรแก้วอันเป็นทิพย์ได้ปรากฏขึ้น

จักรแก้วมีคัม มีกัมพัน และมีกงครบถ้วนงดงาม พระองค์ทรงเห็นแล้วทรงดำริว่า ตามที่เคยสดับมา เมื่อจักรแก้วปรากฏแก่กษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษก กษัตริย์นั้นย่อมเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

พระองค์ทรงประพรมน้ำที่จักรแก้ว แล้วตรัสว่า “จักรแก้วผู้เจริญ จงหมุนไป จงมีชัย”

จักรแก้วจึงหมุนไปยังทิศต่าง ๆ และพระเจ้ามหาสุทฺธสนะเสด็จติดตามไปพร้อมกองทัพ

จักรแก้วในพระสูตรเป็นหนึ่งในรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิ และเป็นเครื่องหมายแห่งพระราชอำนาจที่ดำเนินไปโดยธรรม

6. การมีชัยโดยไม่ใช้อาวุธ

เมื่อจักรแก้วหมุนไปถึงดินแดนต่าง ๆ ผู้ปกครองในดินแดนนั้นต่างเข้าเฝ้าพระเจ้ามหาสุทฺธสนะและกราบทูลยอมรับพระราชอำนาจ

พระองค์มิได้ทรงสั่งให้ทำลายบ้านเมืองหรือประหารผู้ต่อต้าน แต่ทรงสอนว่า

- ไม่ควรฆ่าสัตว์

- ไม่ควรถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้
- ไม่ควรประพาศพิศในกาม
- ไม่ควรกล่าวเท็จ
- ไม่ควรดื่มน้ำเมาที่เป็นเหตุแห่งความประมาท
- ควรปกครองบ้านเมืองตามที่เคยปกครองต่อไป

ชัยชนะของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะจึงมิได้มุ่งทำลายผู้แพ้ แต่เปลี่ยนการยอมรับอำนาจให้กลายเป็นโอกาสแห่งการรักษาศีลและการปกครองโดยธรรม

อย่างไรก็ตาม แม้ชัยชนะเช่นนี้จะประณีตกว่าการชนะด้วยอาวุธ แต่ยังเป็นความสำเร็จที่อยู่ภายในโลกและอยู่ภายใต้ความไม่เที่ยง

7. รัตนเจ็ดประการ

พระเจ้ามหาสุทฺตสนะทรงประกอบด้วยรัตนเจ็ดประการ ได้แก่

1. จักรแก้ว
2. ช้างแก้ว
3. ม้าแก้ว
4. มณีแก้ว
5. นางแก้ว
6. คหบดีแก้ว
7. ปริณายกแก้ว

รัตนทั้งเจ็ดเป็นเครื่องประกอบพระบารมีและพระราชอำนาจของพระเจ้าจักรพรรดิ แต่พระสุตรมิได้จับลงที่การได้ครอบครองรัตนเหล่านี้ เพราะไม่ว่ารัตนจะวิเศษเพียงใด ก็ยังเป็นสิ่งที่ต้องถูกละและพลัดพรากในที่สุด

สิ่งที่มีค่าจึงมิได้เป็นปัญหาในตัวเอง ปัญหาเกิดเมื่อจิตยึดสิ่งนั้นว่าเป็นของเรา เป็นตัวเรา หรือเป็นสิ่งที่จะทำให้เรามั่นคงตลอดไป

8. จักรแก้ว

จักรแก้วเป็นรัตนประการแรก มีลักษณะงดงามและสามารถนำพระเจ้าจักรพรรดิไปสู่ดินแดนต่าง ๆ เมื่อจักรแก้วหยุด ณ ที่ใด พระเจ้ามหาสุทฺตสนะและกองทัพย่อมหยุดพัก ณ ที่นั้น จักรแก้วจึงเป็นทั้งเครื่องหมายแห่งการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิและสิ่งที้นำการปกครองโดยธรรมแผ่ไปยังทิศต่าง ๆ

แม้จักรแก้วจะเป็นเครื่องหมายแห่งอำนาจที่ยิ่งใหญ่ แต่พระราชอำนาจนั้นก็ได้ติดตามพระเจ้ามหาสุทฺตสนะไปเมื่อพระชนมชีพสิ้นสุดลง

9. ช้างแก้ว

ช้างแก้วของพระเจ้ามหาสุทนต์สนะมีนามว่าอุโปสถ เป็นช้างเผือก มีอวัยวะครบถ้วน และมีฤทธิ์สามารถเหาะไปในอากาศได้ พระเจ้ามหาสุทนต์สนะสามารถเสด็จโดยช้างแก้วไปทั่วแผ่นดินซึ่งมีมหาสมุทรเป็นขอบเขต แล้วเสด็จกลับมาทันเวลาเสวยพระกระยาหารเช้า

ช้างแก้วเป็นสัญลักษณ์ของกำลัง ความรวดเร็ว และความพร้อมในการเดินทาง แต่กำลังและความสามารถทั้งหมดก็ยังเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสังขาร เมื่อเหตุปัจจัยเปลี่ยน สิ่งเหล่านี้ย่อมไม่อาจรักษาไว้ได้ตลอดไป

10. ม้าแก้ว

ม้าแก้วมีนามว่าวลาหก เป็นม้าสีขาว มีสีระชะสีด้า มีขนคล้ายหย้ามุงกระต่าย และมีฤทธิ์เหาะไปในอากาศได้ พระเจ้ามหาสุทนต์สนะสามารถเสด็จโดยม้าแก้วไปทั่วแผ่นดิน แล้วเสด็จกลับมาทันเวลาเสวยพระกระยาหารเช้าเช่นเดียวกัน

ม้าแก้วแสดงถึงความรวดเร็วและความสามารถในการดำเนินไปได้ไกลเกินกว่าพาหนะทั่วไป แต่ไม่ว่าบุคคลจะเดินทางได้เร็วหรือไกลเพียงใด ก็ไม่อาจเดินทางหนีความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความพลัดพรากได้

11. มณีแก้ว

มณีแก้วของพระเจ้ามหาสุทนต์สนะมีความงดงามและเปล่งแสงสว่างได้ไกล เมื่อยกมณีแก้วขึ้นบนยอดธงในเวลากลางคืน แสงของมณีสามารถทำให้บริเวณโดยรอบสว่างไสว จนผู้คนเข้าใจว่าเป็นเวลากลางวันและเริ่มประกอบกิจการงาน

มณีแก้วจึงเป็นทรัพย์อันประณีตและให้ประโยชน์แก่ผู้คนจำนวนมาก แต่แสงของมณียังเป็นแสงภายนอก ซึ่งไม่อาจแทนแสงแห่งปัญญาที่ทำให้เห็นความเกิด ความดับ และความไม่ควรยึดมั่นในสิ่งทั้งปวง

12. นางแก้ว

นางแก้วของพระเจ้ามหาสุทนต์สนะมีรูปร่าง น่ารัก น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณงดงาม และมีคุณสมบัติเหมาะสมแก่พระเจ้าจักรพรรดิ ร่างกายของนางอบอุ่นในเวลาหนาวและเย็นในเวลาร้อน มีกลิ่นกายหอม และมีความจงรักภักดีต่อพระสวามี

พระสูตรบรรยายความงดงามของนางแก้วตามอุดมคติของพระเจ้าจักรพรรดิในบริบทของเรื่อง อย่างไรก็ตาม ความงามและความสัมพันธ์อันเป็นที่รักก็ยังอยู่ภายใต้ความแปรปรวน จึงไม่อาจเป็นที่พึ่งซึ่งพ้นจากความพลัดพรากได้

13. คหบดีแก้ว

คหบดีแก้วเป็นผู้มีดวงตาทิพย์ สามารถมองเห็นขุมทรัพย์ทั้งที่มีเจ้าของและไม่มีเจ้าของ เขาสามารถจัดหาทรัพย์ถวายพระเจ้ามหาสุทนต์สนะได้ตามพระราชประสงค์ และช่วยให้พระราชกิจต่าง ๆ สำเร็จโดยไม่ขาดแคลน

คหบดีแก้วจึงเป็นเครื่องประกอบด้านทรัพย์และการบริหารทรัพยากรของพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ความสามารถในการมองเห็นทรัพย์ มิได้หมายถึงการมองเห็นคุณ โทษ และทางออกจากความยึดมั่นในทรัพย์

การมีทรัพย์มากจึงต้องดำเนินคู่กับปัญญา มิฉะนั้นทรัพย์อาจกลายเป็นฐานแห่งความหวงแหนและความประมาท

14. ปริณายกแก้ว

ปริณายกแก้วเป็นโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้ามหาสุทนต์สนะ มีปัญญาฉลาด สามารถพิจารณาและจัดการพระราชกิจได้ เขารู้ว่ากิจใดควรให้พระเจ้ามหาสุทนต์สนะทรงกระทำ กิจใดไม่ควรทรงกระทำ กิจใดควรให้ข้าราชการบริหารกระทำ และกิจใดไม่ควรให้กระทำ

ปริณายกแก้วจึงเป็นผู้ช่วยให้การบริหารราชอาณาจักรเป็นระเบียบและมีประสิทธิภาพ แม้ผู้ปกครองจะมีที่ปรึกษาดี มีผู้ช่วยที่ฉลาด และมีระบบการบริหารพร้อมเพียงใด ก็ยังต้องรู้ว่าอำนาจและตำแหน่งเหล่านั้นเป็นของชั่วคราว

15. พระเจ้ามหาสุทนต์สนะทรงประกอบด้วยฤทธิสี่ประการ

นอกจากรัตนเจ็ดประการแล้ว พระเจ้ามหาสุทนต์สนะยังทรงประกอบด้วยฤทธิหรือคุณสมบัติพิเศษสี่ประการ ได้แก่

1. ทรงมีพระรูปงามกว่ามนุษย์ทั่วไป
2. ทรงมีพระชนมายุยืนกว่ามนุษย์ทั่วไป
3. ทรงมีพระโรคน้อยและมีพระพลานามัยดี
4. ทรงเป็นที่รักและพอใจของพราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย

พระองค์ทรงมีความรักต่อประชาชน และประชาชนก็มีความรักต่อพระองค์ เปรียบเหมือนบิดากับบุตร คุณสมบัติเหล่านี้ทำให้พระองค์เป็นกษัตริย์ผู้เพียบพร้อมทั้งพระรูป พระชนมายุ สุขภาพ และความนิยมของประชาชน

แต่พระสูตรยังนำไปให้เห็นว่า แม้ความเพียบพร้อมทั้งสี่ด้านก็ไม่สามารถหยุดความเสื่อมของสังขารได้

16. การสร้างธรรมปราสาท

พราหมณ์และคหบดีทั้งหลายได้นำทรัพย์จำนวนมากถวายพระเจ้ามหาสุทิสสนะ เพื่อให้ทรงใช้ในพระราชกิจ พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า ทรัพย์ของพระองค์มีอยู่มากแล้ว แต่เมื่อประชาชนปรารถนาถวาย จึงทรงรับไว้และให้นำไปสร้างปราสาทชื่อ “ธรรมปราสาท”

ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบพระราชดำริ จึงมีรับสั่งให้วิสุกรรมเทพบุตรสร้างธรรมปราสาทถวาย ธรรมปราสาทมีความงดงาม ประกอบด้วยเสา บันได ห้อง และส่วนต่าง ๆ ซึ่งสร้างจากทอง เงิน แก้วไพฑูรย์ และแก้วผลึก ชื่อ “ธรรมปราสาท” มิได้หมายความว่าตัวอาคารเป็นธรรมที่ทำให้พ้นทุกข์ แต่เป็นชื่อของปราสาทอันงดงามที่พระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงใช้เป็นสถานที่ประทับและบำเพ็ญกุศล

17. ความงดงามของธรรมปราสาท

ธรรมปราสาทมีเสาหลายชนิด บางต้นทำด้วยทอง บางต้นทำด้วยเงิน บางต้นทำด้วยแก้วไพฑูรย์ และบางต้นทำด้วยแก้วผลึก มีบันได ราวบันได และห้องต่าง ๆ ซึ่งประดับด้วยวัสดุอันมีค่าแตกต่างกัน มีช้ายกระดิ่งสองชนิดล้อมรอบปราสาท คือช้ายกระดิ่งทองและช้ายกระดิ่งเงิน เมื่อลมพัด กระดิ่งเหล่านั้นส่งเสียงไพเราะ

พระสูตรบรรยายความประณีตของธรรมปราสาทอย่างละเอียด เพื่อแสดงว่าพระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงมีสมบัติที่ยิ่งใหญ่เกินกว่าบุคคลทั่วไปจะจินตนาการได้ แต่ไม่ว่าปราสาทจะสร้างด้วยวัตถุประณีตเพียงใด ก็ยังเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากเหตุปัจจัย และย่อมเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา

18. สรรพธรรมโภกขรณี

ใกล้ธรรมปราสาทมีสระโภกขรณีชื่อ “ธรรมโภกขรณี” มีความงดงามและประดับด้วยวัสดุอันมีค่า สระนั้นมีท่าลงหลายชนิด มีบันไดและราวอันประณีต ราวล้อมด้วยต้นตาลซึ่งสร้างจากทอง เงิน และอัญมณีต่าง ๆ

ในสระมีดอกบัวหลากหลายสี และมีน้ำใสสะอาด เย็น และมีกลิ่นหอม พระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงให้จัดสถานที่ไว้เพื่อให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์ มิได้มีไว้เพื่อพระองค์เพียงผู้เดียว แม้สถานที่ซึ่งงดงามและให้ความสุขแก่ผู้คนจำนวนมาก ก็ยังไม่อาจทำให้ชีวิตพ้นจากความแปรปรวนได้

19. ทรงเปิดธรรมปราสาทแก่คนทุกประเภท

เมื่อธรรมปราสาทและธรรมโภกขรณีสำเร็จแล้ว พระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงจัดมหากาธานแก่สมณพราหมณ์ คนยากจน คนเดินทาง วณิพก และผู้ขอ พระองค์มิได้ทรงใช้ความรุ่งเรืองเพื่อความสุขส่วนพระองค์เท่านั้น แต่ทรงเปิดโอกาสให้ประชาชนได้รับประโยชน์จากทรัพย์เหล่านั้น

การให้ทานช่วยเปลี่ยนทรัพย์จากสิ่งที่ถูกสะสมไว้เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของ ให้กลายเป็นเครื่องเกื้อกูลชีวิตของผู้อื่น

อย่างไรก็ตาม การให้ทานจะประณีตยิ่งขึ้นเมื่อไม่ยึดทั้งวัตถุ ผู้ให้ ผู้รับ และผลตอบแทนว่าเป็นสิ่งซึ่งทำให้ตัวตนนั้นคงถาวร

20. ทรงพิจารณาเหตุแห่งความรุ่งเรือง

เมื่อพระเจ้ามหาสุทธานะประทับอยู่ตามลำพัง พระองค์ทรงดำริว่า ความรุ่งเรืองและอำนาจอันยิ่งใหญ่นี้เกิดขึ้นจากกรรมใด พระองค์ทรงเห็นว่า สมบัติเหล่านี้เป็นผลของกรรมสามประการ คือ

1. ทาน
2. การฝึกตน
3. การสำรวม

พระราชสมบัติจึงมิได้ถูกอธิบายว่าเกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ แต่สัมพันธ์กับการกระทำที่ได้สั่งสมไว้ อย่างไรก็ตาม แม้ผลของกรรมดีจะนำความสุขและความรุ่งเรืองมาให้ ผลนั้นก็ยังเป็นสังขารที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วสิ้นไป

การทำความดีจึงไม่ควรหยุดอยู่ที่ความปรารถนาจะได้สมบัติในโลก แต่ควรนำไปสู่การลดความยึดมั่นและการพ้นจากการเวียนเกิด

21. พระราชดำริเรื่องกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก

พระเจ้ามหาสุทธานะทรงดำริว่า พระองค์ได้เสวยผลของทาน การฝึกตน และการสำรวมมาเป็นเวลานานแล้ว จากนั้นทรงเปล่งพระอุทานว่า กามวิตกจงหยุดอยู่เพียงเท่านี้ พยาบาทวิตกจงหยุดอยู่เพียงเท่านี้ วิหิงสาวิตกจงหยุดอยู่เพียงเท่านี้

พระองค์จึงมิได้ปล่อยให้ความรุ่งเรืองภายนอกนำจิตไปสู่ความเพลิดเพลิน ความโกรธ หรือการเบียดเบียน ผู้มีอำนาจยังต้องระวังความคิดภายใน เพราะความคิดของผู้มีอำนาจสามารถส่งผลกระทบต่อผู้คนจำนวนมาก การปกครองภายนอกจึงต้องดำเนินคู่กับการฝึกและปกครองจิตใจของตนเอง

22. ทรงเข้าปฐมฌานถึงจตุตตฌาน

พระเจ้ามหาสุทธานะเสด็จเข้าสู่ธรรมปราสาท ประทับนั่งบนบัลลังก์ทอง แล้วทรงสังคจจากกามและอกุศลธรรม เข้าถึงปฐมฌาน

จากนั้นทรงละวิตกและวิจารณ์ เข้าถึงทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่ง เมื่อปีติคลายไป ทรงมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยกาย เข้าถึงตติยฌาน เมื่อทรงละสุขและทุกข์ ดับโสมนัสและโทมนัสก่อนแล้ว เข้าถึงจตุตตฌาน ซึ่งไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข และมีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา

แม้พระองค์จะทรงครอบครองความสุขทางโลกอย่างสมบูรณ์ แต่ยังทรงเห็นคุณค่าของการสัจจจากาม และเข้าถึงความสุขที่ประณีตกว่าความสุขจากทรัพย์สินสมบัติ

23. ทรงเจริญพรหมวิหาร 4

หลังจากทรงเจริญฌาน 4 แล้ว พระเจ้ามหาสุทิสสนะเสด็จออกจากเรือนยอดใหญ่ เข้าไปยังเรือนยอดทอง ประทับนั่งบนบัลลังก์ทอง และทรงมีจิตประกอบด้วยเมตตา แผ่ไปยังทิศหนึ่ง ทิศที่สอง ทิศที่สาม และทิศที่สี่ ตลอดทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง และโดยรอบ

ทรงแผ่เมตตาไปทั่วโลก ด้วยจิตกว้างขวาง ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร และไม่มีความเบียดเบียน ในทำนองเดียวกัน พระองค์ทรงเจริญ

1. เมตตา
2. กรุณา
3. มุทิตา
4. อุเบกขา

การแผ่เมตตาคือความปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายมีความสุข กรุณาคือความปรารถนาให้พ้นจากทุกข์ มุทิตาคือความยินดีในความดีและความสุขของผู้อื่น และอุเบกขาคือความวางใจเป็นกลางโดยไม่ลำเอียง พรหมวิหารทั้งสี่ทำให้พระราชอำนาจมิได้ตั้งอยู่บนความเกลียดชัง แต่ตั้งอยู่บนจิตที่ไม่มุ่งเบียดเบียน

24. พระนางสุกัททาเสด็จเข้าเฝ้า

เมื่อเวลาผ่านไปเป็นเวลานาน พระนางสุกัททาเทวีทรงดำริว่า พระนางมิได้เข้าเฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะมานานแล้ว จึงเสด็จพร้อมสตรีในพระราชวังและกองทัพ 4 เหล่าไปยังธรรมปราสาท พระนางเสด็จขึ้นธรรมปราสาทไปถึงเรือนยอดใหญ่ แล้วประทับยืนฟังกรอบประตู่ เมื่อพระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงได้ยินเสียงคนจำนวนมาก จึงเสด็จออกมาและตรัสห้ามมิให้พระนางเข้าไป

พระองค์รับสั่งให้มหาดเล็กนำบัลลังก์ทองออกไปตั้งใต้หมู่ต้นตาลทอง แล้วทรงบรรทมตะแคงขวาแบบสิหไสยา พระบาทซ้อนพระบาท มีสติสัมปชัญญะ

เหตุการณ์นี้นำพระสูตรเข้าสู่ช่วงสุดท้ายแห่งพระชนมชีพของพระเจ้ามหาสุทิสสนะ และแสดงการเปลี่ยนจากความรุ่งเรืองภายนอกไปสู่การปล่อยวางภายใน

25. พระนางสุกัททาทรงเตือนให้ยึดความรุ่งเรืองไว้

พระนางสุกัททากราบทูลให้พระเจ้ามหาสุทิสสนะทอดพระเนตรเมืองกุสาวดี ธรรมปราสาท ธรรมโภกขณิ ราชอาณาจักร รัตนะ ทรัพย์สินสมบัติ และกองกำลังทั้งหลาย พระนางกราบทูลว่า ขอพระองค์จงทรงพอพระทัยในสิ่งเหล่านี้ และทรงมีพระประสงค์จะดำรงพระชนม์อยู่ต่อไป

คำกราบทูลนี้เกิดจากความรักและความปรารถนาให้พระเจ้ามหาสุทธานะทรงอยู่ต่อ แต่ยั้งตั้งอยู่บนการนำสิ่งภายนอกมาเป็นเหตุให้ยึดชีวิตไว้

พระเจ้ามหาสุทธานะจึงตรัสว่า ตลอดเวลาที่ผ่านมา พระนางกล่าวถ้อยคำอันเป็นที่รักที่พอใจ แต่ในวาระนี้กลับกล่าวถ้อยคำซึ่งไม่เกื้อกูล

26. พระเจ้ามหาสุทธานะทรงสอนเรื่องความพลัดพราก

พระเจ้ามหาสุทธานะตรัสให้พระนางสุภัททากราบทูลใหม่ว่า สิ่งทั้งปวงซึ่งเป็นที่รักและพอใจ ย่อมมีความแปรปรวน มีความพลัดพราก และมีความเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ขอพระองค์อย่าทรงสิ้นพระชนม์ด้วยความยึดมั่น การสิ้นชีวิตด้วยความยึดมั่นเป็นทุกข์และถูกติเตียน

คำสอนนี้มีได้ปฏิเสธความรักของพระนาง แต่เปลี่ยนความรักจากการดึงผู้ใกล้ตายให้ยึดชีวิต และทรัพย์สินสมบัติ ไปสู่การช่วยให้ปล่อยวางอย่างมีสติ การดูแลผู้ใกล้สิ้นชีวิตจึงไม่ควรมีเพียงการบอกให้ยึดสิ่งที่รักไว้ แต่ควรช่วยให้ระลึกถึงความไม่เที่ยงและไม่เพิ่มความห่วงกังวล

27. พระนางสุภัททากราบทูลตามพระประสงค์

พระนางสุภัททาทรงกันแสง แล้วเข้าน้ำพระเนตร ก่อนกราบทูลพระเจ้ามหาสุทธานะตามที่ทรงแนะนำว่า

- สิ่งซึ่งรักและพอใจทั้งปวงย่อมเปลี่ยนแปลงและพลัดพราก
- ขอพระองค์อย่าทรงมีความยึดมั่นในกรุงกุสาวดี
- อย่าทรงมีความยึดมั่นในรัตนะ ทรัพย์สินสมบัติ และอำนาจ
- ขอพระองค์อย่าทรงสิ้นพระชนม์ด้วยความยึดมั่น

แม้พระนางจะมีความเศร้าโศก แต่ทรงเปลี่ยนจากการรังพระเจ้ามหาสุทธานะไว้ด้วยสิ่งที่รัก มาเป็นการช่วยให้พระองค์ไม่ยึดมั่นในสิ่งเหล่านั้น

ความกรุณาในวาระสุดท้ายจึงมิใช่เพียงทำตามความต้องการที่จะไม่ให้จากไป แต่คือการไม่เพิ่มเหตุให้จิตของผู้ใกล้ตายต้องกังวลและห่วงใย

28. พระเจ้ามหาสุทธานะสิ้นพระชนม์

หลังจากนั้นไม่นาน พระเจ้ามหาสุทธานะสิ้นพระชนม์ อาการในขณะสิ้นพระชนม์สงบ เปรียบเหมือนคหบดีหรือบุตรคหบดีอิมหันต์ด้วยอาหารที่ชอบแล้วเกิดความง่วงหลับไป

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระเจ้ามหาสุทธานะเสวยกามคุณอย่างมนุษย์เป็นเวลายาวนาน ครอบครองอำนาจ ความสุข และสมบัติอันยิ่งใหญ่

แต่ในวาระสุดท้าย พระองค์มิได้ทรงยึดสิ่งเหล่านั้นไว้ และหลังสิ้นพระชนม์ได้เข้าถึงพรหมโลก

ผลดังกล่าวสัมพันธ์กับการเจริญมานและพรหมวิหาร มิใช่เกิดจากการครอบครองเมือง รัตนะ หรือ ทรัพย์สมบัติเพียงอย่างเดียว

อย่างไรก็ตาม การเข้าถึงพรหมโลกยังเป็นการเกิดในภพหนึ่ง มิใช่การดับทุกข์โดยสิ้นเชิงเช่น พระนิพพาน

29. พระเจ้ามหาสุทฺธสนะคือพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ

พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนทว่า พระเจ้ามหาสุทฺธสนะในอดีตมิใช่บุคคลอื่น แต่คือพระองค์เองในอดีตชาติ กรุงกุสาวดีในครั้งนั้นก็คือสถานที่ซึ่งภายหลังเรียกว่าเมืองกุสินารา

เรื่องราวทั้งหมดจึงมิใช่เพียงประวัติของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง แต่เป็นการที่พระพุทธเจ้าทรงย้อนระลึกถึงชาติที่พระองค์เคยมีอำนาจและความรุ่งเรืองสูงสุด

พระองค์เคยครอบครองสิ่งที่มนุษย์จำนวนมากปรารถนา แต่ท้ายที่สุดต้องละสิ่งเหล่านั้นทั้งหมด สิ่งนี้ทำให้คำสอนเรื่องการไม่ยึดมั่นมิใช่คำแนะนำจากผู้ไม่เคยมีสมบัติ แต่เป็นข้อสรุปจากผู้ที่เคยมีสมบัติอย่างสูงสุดและเห็นข้อจำกัดของสมบัตินั้นแล้ว

30. สถานที่แห่งนี้เคยเป็นที่สิ้นชีวิตหลายครั้ง

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์ทรงระลึกได้ว่า เคยทอดทิ้งร่างกาย ณ สถานที่นี้มาแล้ว 6 ครั้ง และครั้งที่ 7 คือเมื่อทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิมหาสุทฺธสนะ ผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา มีพระราชอำนาจแผ่ไปทั้ง 4 ทิศ และประกอบด้วยรัตนะ 7 ประการ

ครั้งที่พระองค์กำลังจะเสด็จดับขันธปรินิพพานนี่จึงเป็นครั้งที่ 8 และจะไม่มีสถานที่ใดที่ตกตดต้องทอดทิ้งร่างกายเป็นครั้งที่ 9 อีกต่อไป

ข้อความนี้แยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างการสิ้นชีวิตของพระเจ้ามหาสุทฺธสนะกับการดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า พระเจ้ามหาสุทฺธสนะแม้มีมานและเข้าถึงพรหมโลก แต่ยังอยู่ในกระบวนการเกิดใหม่ ส่วนพระพุทธเจ้าในพระชาติสุดท้ายทรงสิ้นตัณหา อุปาทาน และเหตุแห่งการเกิดใหม่แล้ว

31. ความรุ่งเรืองไม่สามารถหยุดความตาย

พระเจ้ามหาสุทฺธสนะมีเมืองใหญ่ รัตนะเจ็ดประการ คุณสมบัติพิเศษสี่ประการ พระราชวังงดงาม กองทัพเข้มแข็ง และประชาชนรักใคร่ พระองค์ยังทรงมีอายุยืน มีสุขภาพดี และเข้าถึงความสุขทั้งทางโลกและทางมาน

หากสิ่งเหล่านี้สามารถหยุดความตายได้ พระเจ้ามหาสุทฺธสนะย่อมไม่ต้องสิ้นพระชนม์ แต่เมื่อสิ่งทั้งหมดอาศัยเหตุปัจจัย สิ่งเหล่านั้นจึงไม่สามารถทำหน้าที่เป็นที่พึ่งอันเที่ยงแท้ได้

พระสูตรมิได้บอกให้ปฏิเสธทรัพย์หรือความเจริญ แต่เตือนว่า อย่าให้สิ่งซึ่งมีประโยชน์ชั่วคราวถูกเข้าใจผิดว่าเป็นสิ่งซึ่งเอาชนะความแก่และความตายได้

32. ทรัพย์ภายนอกกับทรัพย์ภายใน

ทรัพย์ภายนอกของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ ได้แก่ เมือง รัตนะ พระราชวัง สระโบกขรณี กองทัพ และพระราชอำนาจ ทรัพย์ภายใน ได้แก่ ทาน การฝึกตน การสำรวม ความไม่คิดเบียดเบียน ฌาน และพรหมวิหาร

เมื่อพระชนมชีพสิ้นสุดลง ทรัพย์ภายนอกทั้งหมดต้องถูกละไว้ แต่กรรมและคุณธรรมที่ทรงอบรมมีผลต่อคติของพระองค์

จุดสำคัญจึงมิใช่เพียงถามว่าเรามีสิ่งใดอยู่ในครอบครอง แต่ต้องถามด้วยว่า ในระหว่างที่ใช้สิ่งเหล่านั้น เรากำลังสร้างความโลภ ความยึดมั่น และการเบียดเบียน หรือกำลังอบรมทาน ศีล สมาธิ และปัญญา

33. การให้โดยไม่หลงว่าเป็นเจ้าของถาวร

พระเจ้ามหาสุทฺตสนะทรงรับทรัพย์จากประชาชนและนำไปสร้างสถานที่ซึ่งประชาชนสามารถใช้ประโยชน์ พร้อมทั้งจัดมหทานแก่บุคคลประเภทต่าง ๆ การกระทำเช่นนี้ทำให้ทรัพย์มิได้หยุดอยู่ที่ความเป็นของส่วนพระองค์ แต่หมุนเวียนกลับไปเกื้อกูลผู้อื่น

อย่างไรก็ตาม แม้การให้จะเป็นกุศล ผู้ให้ยังต้องระวังไม่สร้างตัวตนขึ้นมาซ้อนในกุศล เช่น ยึดว่า “เราเป็นผู้ให้ผู้ยิ่งใหญ่” หรือ “บุญนี้ต้องเป็นของเรา”

การให้ที่ช่วยลดความตระหนี่ควรนำไปสู่ความเบาบางจากความเป็นเจ้าของ มิใช่เปลี่ยนจากการยึดวัตถุไปสู่การยึดความดีของตน ส่วนนี้เป็นคำอธิบายประกอบจากเรื่องการให้ทานของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ มิใช่ถ้อยคำตรงทั้งหมดในพระสูตร

34. ฌานและพรหมวิหารยังไม่ใช่วัตถุสิ้นสุด

พระเจ้ามหาสุทฺตสนะทรงเข้าถึงฌานสี่และเจริญพรหมวิหารสี่ จึงเข้าถึงความสุขทางจิตที่ละเอียดกว่าความสุขและมีพรหมโลกเป็นคติ

แต่พระสูตรมิได้กล่าวว่าพระเจ้ามหาสุทฺตสนะทรงบรรลุพระนิพพานในชาตินั้น ข้อนี้ทำให้เห็นว่า สมาธิอันละเอียดและการเกิดในพรหมโลกยังมิใช่ความสิ้นสุดของสังสารวัฏ หากยังไม่มีปัญญาลายอวิชชา ตัณหา และอุปาทานโดยสิ้นเชิง

ฌานและพรหมวิหารมีคุณค่าอย่างยิ่ง แต่ไม่ควรถูกยึดว่าเป็นอรรถถาวร หรือเป็นจุดหมายสุดท้ายโดยไม่พิจารณาความเกิดและความดับของภาวะเหล่านั้น

35. ความหมายของความไม่ยึดมั่นในวาระสุดท้าย

การไม่ยึดมั่นมิได้หมายถึงการไม่รักบุคคล ไม่รับผิดชอบต่อหน้าที่ หรือปฏิเสธคุณค่าของสิ่งที่เคยทำมา แต่หมายถึงการรู้ว่า บุคคล สถานที่ ทรัพย์สินสมบัติ ตำแหน่ง และแม้แต่ร่างกาย ล้วนไม่อาจสั่งให้ดำรงอยู่ตามความปรารถนาได้ตลอดไป

เมื่อวาระแห่งความพลัดพรากมาถึง การยึดมั่นว่า “ต้องอยู่กับเรา” หรือ “ต้องเป็นของเราต่อไป” ย่อมเพิ่มความทุกข์ให้แก่ทั้งผู้จากไปและผู้ที่ยังอยู่

พระเจ้ามหาสุทิสสนะจึงทรงให้พระนางสุภัททาช่วยเตือนเรื่องความไม่เที่ยง แทนการนำทรัพย์และอำนาจมาเป็นเหตุให้เกิดความห่วงใย

36. เมืองใหญ่ก็เหลือเพียงความทรงจำ

กรุงกุสาวดีเคยกว้างใหญ่ มั่งคั่ง และเต็มไปด้วยประชาชน มีเสียงดนตรีและเสียงเชื้อเชิญให้กินดื่มดังอยู่ทุกวัน แต่เมื่อเวลาผ่านไป เมืองนั้นกลายเป็นกุสินารา ซึ่งพระอนนทมองว่าเป็นเมืองเล็ก เมืองดอน และเมืองกึ่ง

การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นบทเรียนที่เห็นได้จากสถานที่จริงว่า ความรุ่งเรืองของบ้านเมืองมิได้เที่ยง สิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ ชื่อเสียง และความมั่งคั่งอาจมีประโยชน์ในยุคหนึ่ง แต่ไม่อาจรับรองว่าจะคงอยู่ในรูปเดิมตลอดไป

สิ่งที่ควรรักษาควบคู่กับความเจริญภายนอกจึงได้แก่ธรรม ความไม่ประมาท และคุณความดีที่เกิดขึ้นในจิตใจของผู้คน

37. ความสัมพันธ์กับมหาปรินิพพานสูตร

มหาสุทิสสนสูตรขยายความเหตุการณ์ตอนหนึ่งในมหาปรินิพพานสูตร คือช่วงที่พระอนนทกราบทูลให้พระพุทธเจ้าเสด็จไปปรินิพพานในเมืองใหญ่แห่งอื่น

หากอ่านเฉพาะมหาปรินิพพานสูตร ผู้อ่านจะเห็นเพียงข้อความโดยสรุปว่า กุสินาราเคยเป็นกรุงกุสาวดีของพระเจ้ามหาสุทิสสนะ

แต่มหาสุทิสสนสูตรนำรายละเอียดของความรุ่งเรืองนั้นมาแสดงอย่างกว้างขวาง เพื่อให้เห็นว่าความมั่งคั่งสูงสุดก็ยังคงต้องสิ้นไป

พระสูตรทั้งสองจึงเชื่อมกันด้วยสถานที่เดียวกัน คือจากกรุงกุสาวดีในยุคแห่งความรุ่งเรือง มาสู่เมืองกุสินาราในวาระดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า

38. ยานำอดีตชาติมาสร้างอตตถาวร

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสว่า พระเจ้ามหาสุทิสสนะในอดีตคือพระองค์เอง ไม่ควรนำข้อความนี้ไปสรุปว่า มีอตตหรือดวงวิญญาณถาวรดวงหนึ่งเดินทางผ่านชาติต่าง ๆ โดยไม่เปลี่ยนแปลง

การเกิดใหม่ในพระพุทธศาสนาอธิบายภายในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยและกรรม โดยมีได้ตั้งอรรถาธิบายเป็นผู้เดินทาง

สิ่งที่สืบเนื่องกันมิใช่ตัวตนเดิมซึ่งไม่เปลี่ยน แต่เป็นกระแสของเหตุและผลที่อาศัยกันเกิดขึ้น ส่วนนี้เป็นคำอธิบายประกอบตามหลักเหตุปัจจัยและอนัตตา มิใช่ถ้อยคำตรงทั้งหมดในมหาสุตฺตสนสูตร

39. ธรรมะจากผู้ที่เคยครอบครองโลก

พระเจ้ามหาสุตฺตสนะมิใช่ผู้ที่ละทรัพย์เพราะไม่เคยมีทรัพย์ และมีผู้ที่กล่าวว่าอำนาจไม่มีค่า เพราะไม่เคยมีอำนาจ พระองค์เคยมีเมืองใหญ่ รัตนะเจ็ดประการ พระราชวังอันประณีต ประชาชนรักใคร่ และพระราชอำนาจเหนือแผ่นดิน

แต่เมื่อทรงเห็นความจริง พระองค์มิได้นำสิ่งเหล่านั้นมาเป็นเหตุให้ยึดชีวิตไว้ กลับทรงสอนให้พระนางสุภัททาตระลึกถึงความแปรปรวนและความพลัดพราก

คำสอนเรื่องการปล่อยวางจึงเกิดขึ้นท่ามกลางความสมบูรณ์ มิใช่เพราะไม่มีสิ่งใดให้ยึด แต่เพราะเห็นชัดว่า แม้มีทุกสิ่งก็ไม่อาจยึดไว้ได้ตลอดไป

40. จุดหมายมิใช่การได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

พระสูตรบรรยายความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าจักรพรรดิอย่างละเอียด แต่จุดหมายมิใช่ชักชวนให้ผู้ศึกษาปรารถนาอำนาจและสมบัติเช่นเดียวกัน หากหยุดอยู่เพียงความตื่นตาตื่นใจกับจักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว และธรรมปราสาท ย่อมพลาดสาระสำคัญของพระสูตร

เรื่องทั้งหมดนำไปสู่ข้อสรุปว่า พระเจ้ามหาสุตฺตสนะต้องละเมือง รัตนะ พระราชวัง ราชอาณาจักร และพระวรกาย

สิ่งที่ควรนำไปปฏิบัติจึงไม่ใช่ความปรารถนาจะครอบครองโลก แต่คือการทำทาน ฝึกตน สำรวมจิต เจริญเมตตา และไม่ประมาทต่อความไม่เที่ยง

บทสรุป

แก่นสำคัญของมหาสุตฺตสนสูตร

มหาสุตฺตสนสูตรเริ่มจากพระอานนท์เห็นว่าเมืองกุสินารเป็นเมืองเล็ก ไม่เหมาะแก่การเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าจึงทรงเล่าว่า สถานที่เดียวกันนี้เคยเป็นกรุงกุสาวดี ราชธานีอันรุ่งเรืองของพระเจ้ามหาสุตฺตสนะ ผู้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงธรรม เป็นธรรมราชา และมีพระราชอำนาจแผ่ไปทั่วแผ่นดิน

พระเจ้ามหาสุทฺตสนะทรงมีรัตนะเจ็ดประการ ได้แก่ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว คหบดีแก้ว และปริณายกแก้ว พร้อมทั้งมีพระรูปงดงาม มีพระชนมายุยืน มีพระโรคน้อย และเป็นที่ยรักของประชาชน

พระองค์ทรงมีธรรมปราสาท ธรรมโปกขรณี ทรัพย์สมบัติ กองทัพ และความสุขทางโลกอย่างสมบูรณ์ แต่ทรงเห็นว่าสมบัติเหล่านี้เกิดจากทาน การฝึกตน และการสำรวม

พระองค์มิได้หยุดอยู่ที่ความสุขจากกามคุณ แต่ทรงละกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก ทรงเข้าฌานสี่ และเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาไปทั่วทุกทิศ

เมื่อวาระสุดท้ายมาถึง พระนางสุภัททาทรงนำเมือง รัตนะ และพระราชอำนาจมากราบทูลเป็นเหตุให้พระองค์ทรงยึดชีวิตไว้ แต่พระเจ้ามหาสุทฺตสนะกลับตรัสให้พระนางช่วยเตือนว่า สิ่งทั้งปวง ซึ่งเป็นที่ยรักและพอใจย่อมมีความแปรปรวน พลัดพราก และเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา พระองค์ทรงละความยึดมั่นในเมือง ทรัพย์สมบัติ และพระราชอำนาจ ก่อนสิ้นพระชนม์และเข้าถึงพรหมโลก

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระเจ้ามหาสุทฺตสนะในอดีตคือพระองค์เอง พระองค์เคยทอดทิ้งร่างกาย ณ สถานที่นี้มาแล้ว 6 ครั้ง ครั้งที่ 7 คือเมื่อทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิมหาสุทฺตสนะ และครั้งแห่งการดับขันธปรินิพพานนี้จะเป็ครั้งที่ 8 ซึ่งจะไม่มีการทอดทิ้งร่างกายอีกต่อไป

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า ต่อให้บุคคลเคยมีอำนาจและสมบัติสูงสุด ก็ยังต้องกลับมาเกิดและทอดทิ้งร่างกายอีก หากเหตุแห่งการเกิดยังไม่สิ้นไป

การดับขันธปรินิพพานในพระชาติสุดท้ายจึงแตกต่างจากการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ เพราะครั้งนี้ตัดหา อุปาทาน และเหตุแห่งการเกิดใหม่ถูกทำลายโดยสิ้นเชิงแล้ว

มหาสุทฺตสนสูตรจึงมิได้ยกย่องความมั่งคั่งเพื่อให้ยึดถือ แต่ใช้ความมั่งคั่งสูงสุดเป็นฉากหลังให้เห็นความไม่เที่ยงอย่างชัดเจน เมืองที่เคยกว้างใหญ่กลายเป็นเมืองเล็ก เสียงที่เคยดังเจียบหาย พระราชวังและรัตนะถูกทิ้งไว้ในอดีต ผู้ปกครองโลกต้องละพระวรกาย และผู้เป็นที่รักต้องพลัดพรากจากกัน

สิ่งที่ติดตามบุคคลมิใช่เมือง ปราสาท หรืออำนาจ แต่คือผลแห่งกรรมที่ตนกระทำ ส่วนทางออกจากการเวียนเกิดมิได้อยู่ที่การสะสมสมบัติให้มากขึ้น แต่อยู่ที่การรู้เท่าทันความไม่เที่ยง ละความยึดมั่น และทำเหตุแห่งทุกข์ให้สิ้นไป

นี่คือการเดินทางจากเมืองที่รุ่งเรืองที่สุด สู่การเห็นว่าไม่มีเมืองใดเที่ยง จากการครอบครองแผ่นดิน สู่การไม่ยึดแม้พระราชอำนาจ และจากความสำเร็จสูงสุดในโลก สู่ความเข้าใจว่า สิ่งปรุงแต่งทั้งปวงมีความเสื่อมสลายเป็นธรรมดา

พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 2
พระไตรปิฎก เล่ม 10 - ทิฆนิกาย มหาวรรค
พระสูตรที่ 5 : ชนวสสุต
จากการถามถึงคติของผู้ล่วงลับ ผู้การเห็นเหตุแห่งสุคติและทางดำเนินสู่ความหลุดพ้น

บทนำ

ชนวสสุตเป็นพระสูตรที่สืบเนื่องจากเหตุการณ์ในมหาปริณิพพานสูตร ขณะพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เรือนอิฐในนาทิกคาม และทรงพยากรณ์คติของอุบาสกอุบาสิกาผู้ล่วงลับในแคว้นต่าง ๆ เมื่อพระอานนทได้ฟังว่า ประชาชนชาวนาทิกะมีความยินดีที่ได้ทราบคติของญาติและคนรู้จัก ท่านจึงนึกถึงอุบาสกอุบาสิกาชาวมคธซึ่งมีศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ รวมทั้งพระเจ้าพิมพิสาร ผู้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนามาเป็นเวลานาน

พระอานนทจึงกราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์คติของชาวมคธเหล่านั้นด้วย ต่อมา ยักษ์ผู้มีนามว่า “ชนวสกะ” ส่งเสียงกราบทูลพระพุทธเจ้าโดยไม่ปรากฏกายว่า ในอดีตตนคือพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ บัดนี้เกิดอยู่ในหมู่บริวารของท้าวเวสวัณ และเป็นพระโสดาบันผู้ไม่ตกไปสู่อบาย

ชนวสกะยังได้กราบทูลเรื่องการประชุมของเหล่าเทพในสุธรรมสภา การปรากฏของสนังกุมาร พรหม และหลักธรรมสำคัญ ได้แก่ อิทธิบาท 4 โอกาสแห่งการเข้าถึงความสุข 3 ประการ สติปัฏฐาน 4 และองค์ประกอบแห่งสมาธิ 7 ประการ

พระสูตรนี้จึงมิได้มุ่งตอบเพียงว่า ผู้ล่วงลับไปเกิดที่ใด แต่แสดงให้เห็นว่า คติภายหลังความตาย สัมพันธ์กับเหตุที่บุคคลได้กระทำไว้ และการเกิดในเทวโลกแม้เป็นผลของกุศล ก็ยังมีใช้จุดหมายสูงสุดเท่ากับการดำเนินไปสู่ความสิ้นทุกข์

1. พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ นาทิกคาม

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เรือนอิฐในนาทิกคาม ในเวลานั้น พระองค์ทรงพยากรณ์คติ และภพหน้าของอุบาสกอุบาสิกาผู้ล่วงลับในแคว้นต่าง ๆ ได้แก่ แคว้นกาสิ โกศล วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ และสุรเสนะ

พระองค์ตรัสว่า บุคคลนี้ไปเกิด ณ ที่นั้น บุคคลนั้นไปเกิด ณ ที่นี้ และทรงจำแนกว่าผู้ล่วงลับบางคนเป็นพระอนาคามี บางคนเป็นพระสกทาคามี และบางคนเป็นพระโสดาบัน

ข้อความนี้ทำให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ตามพระญาณ มิใช่การคาดเดาหรือการคาดเดาใจญาติของผู้เสียชีวิต

สำหรับผู้ศึกษาทั่วไป สิ่งสำคัญมิใช่พยายามทำนายคติของผู้ล่วงลับโดยไม่มีญาณ แต่ควรพิจารณาเหตุแห่งสุคติและความหลุดพ้นที่พระสูตรแสดงไว้

2. ผลการปฏิบัติของอุบาสกอุบาสิกาชาวนาทิกะ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า อุบาสกอุบาสิกาชาวนาทิกะผู้ล่วงลับมีผลแห่งการปฏิบัติแตกต่างกัน อุบาสกอุบาสิกามากกว่า 50 คน ละสังโยชน์เบื้องต่ำ 5 ประการได้แล้ว เป็นโอบปาติกะ ปรินิพพานในภพนั้น และไม่กลับมาจากโลกนั้นอีก จึงเป็นพระอนาคามี

อุบาสกอุบาสิกามากกว่า 90 คน ละสังโยชน์ 3 ประการได้ และทำราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบาง เป็นพระสกทาคามี กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวแล้วทำที่สุดแห่งทุกข์

อุบาสกอุบาสิกามากกว่า 500 คน ละสังโยชน์ 3 ประการได้ เป็นพระโสดาบัน ไม่ตกไปสู่อบาย มีความแน่นอน และจะตรัสรู้ในเบื้องหน้า การพยากรณ์นี้มีได้กล่าวเพียงสถานที่เกิด แต่กล่าวถึงกิเลสที่ละได้และระดับแห่งมรรคผลด้วย

3. ชาวนาทิกะมีความยินดี

เมื่ออุบาสกอุบาสิกาชาวนาทิกะได้ฟังพระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์คติของผู้ล่วงลับ ต่างมีความยินดี เกิดปีติและโสมนัส ความยินดีของประชาชนเกิดจากการทราบว่า ผู้ล่วงลับจำนวนมากได้ปฏิบัติดีและได้รับผลที่ดี มิได้ตกไปสู่อบาย

อย่างไรก็ตาม จุดสำคัญมิใช่เพียงความสบายใจของผู้ที่ยังอยู่ แต่คือการเห็นว่า ศรัทธา ศีล การละสังโยชน์ และการอบรมจิตมีผลจริง ขำเกี่ยวกับคติของผู้ล่วงลับจึงควรย้อนกลับมาเตือนผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ว่า ตนกำลังสร้างเหตุแห่งคติใดและกำลังดำเนินไปในทิศทางใด

4. พระอานนท์ระลึกถึงอุบาสกอุบาสิกาชาวมคธ

เมื่อพระอานนท์ได้ฟังเรื่องดังกล่าว ท่านจึงคิดถึงอุบาสกอุบาสิกาชาวมคธผู้ล่วงลับ แคว้นมคธเป็นสถานที่ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ และเป็นดินแดนที่มีผู้เลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์อยู่เป็นจำนวนมาก

พระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธทรงเป็นอุบาสกผู้สำคัญ ทรงมีศรัทธาและถวายพระเวฬุวันเป็นอารามแห่งแรกแด่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์

พระอานนท์จึงเห็นว่า หากพระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์คติของชาวมคธ ผู้คนจำนวนมากย่อมเกิดความเลื่อมใสและความยินดี

5. พระอานนท์กราบทูลพระพุทธเจ้า

ในเวลาเย็น พระอานนท์ออกจากที่หลีกเร้น เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ท่านกราบทูลว่า พระองค์ได้ทรงพยากรณ์คติของอุบาสกอุบาสิกาในแคว้นต่าง ๆ ทำให้ประชาชนเกิดความยินดี แต่ยังมีได้ทรงพยากรณ์คติของอุบาสกอุบาสิกาชาวมคธ

พระอานนท์กราบทูลถึงความสำคัญของแคว้นมคธและพระเจ้าพิมพิสาร พร้อมทั้งขอให้พระพุทธรเจ้าทรงใส่พระทัยต่อชาวมคธเหล่านั้น เมื่อกราบทูลแล้ว พระอานนท์ลุกขึ้น ถวายอภิวาท กระทำประทักษิณ และออกไป

6. พระพุทธรเจ้าทรงพิจารณาติของชาวมคธ

เมื่อพระอานนท์ออกไปแล้ว พระพุทธรเจ้าทรงนั่งพิจารณาติของอุบาสกอุบาสิกาชาวมคธ โดยทรงใช้พระญาณตรวจดูว่า บุคคลเหล่านั้นไปเกิด ณ ที่ใด และมีคติอย่างไร ครั้นรุ่งเช้า พระองค์เสด็จออกจากที่สถิต แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้

พระอานนท์เข้าเฝ้าและสังเกตเห็นว่า พระฉวีวรรณของพระพุทธรเจ้าผ่องใส พระพักตร์แจ่มใส และพระอินทรีย์สงบ ท่านจึงกราบทูลถามว่า พระองค์ทรงอยู่ด้วยธรรมเครื่องอยู่อันสงบหรือทรงพิจารณาเรื่องใด

7. การปรากฏของชนวสภะ

พระพุทธรเจ้าตรัสแก่พระอานนท์ว่า หลังจากพระอานนท์กราบทูลเรื่องชาวมคธแล้ว พระองค์ทรงพิจารณาติของคนเหล่านั้น ขณะนั้น มีเสียงของยักษ์ผู้ไม่ปรากฏกายกราบทูลขึ้นว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์คือชนวสภะ”

พระพุทธรเจ้าตรัสว่า พระองค์ไม่เคยได้ยินชื่อ “ชนวสภะ” มาก่อน แต่ทรงพิจารณาจากเสียงซึ่งกังวานและน่าเชื่อถือว่า ผู้กล่าวน่าจะมีขมมุข ชนวสภะจึงกราบทูลถึงอดีตชาติของตนและเหตุที่ทำให้ตนทราบผลแห่งการปฏิบัติ

8. ชนวสภะคือพระเจ้าพิมพิสารในอดีต

ชนวสภะยกกราบทูลว่า ในอดีตตนคือพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ บัดนี้ตนเกิดอยู่ในหมู่บริวารของท้าวเวสวัณ หนึ่งในท้าวมหาราชทั้งสี่ และนี่เป็นครั้งที่ 7 ที่ตนเกิดในหมู่บริวารของท้าวเวสวัณ

ชนวสภะกล่าวถึงการเวียนเกิดในเทวโลกและมนุษย์โลกที่ตนระลึกได้รวม 14 ครั้ง โดยทราบชัดถึงชาติเหล่านั้น การระลึกชาติในพระสูตรเป็นความสามารถเฉพาะของผู้มีญาณ มิใช่สิ่งที่ผู้อ่านควรสรุปหรืออ้างถึงตนเองโดยไม่มีหลักฐาน สำคัญคือ แม้ผู้ที่เกิดในเทวโลกและระลึกชาติได้ ก็ยังมองเห็นการเกิดเหล่านั้นว่าเป็นการเวียนอยู่ในภพ มิใช่ความหลุดพ้นสูงสุด

9. ขนวสกะเป็นพระโสดาบัน

ขนวสกะกราบทูลว่า ตนมีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้ามาเป็นเวลานาน และด้วยพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ตนจึงรู้ชัดว่าเป็นพระโสดาบัน ไม่ตกไปสู่อบาย มีความแน่นอน และจะตรัสรู้ในเบื้องหน้า

พระโสดาบันเป็นผู้ละสังโยชน์ 3 ประการได้ ได้แก่

1. สักกายทิฏฐิ - ความเห็นยึดขั้น 5 ว่าเป็นตัวตน
2. วิจิกิจฉา - ความลังเลสงสัยในพระรัตนตรัยและข้อปฏิบัติ
3. สีลัพพตปรามาส - ความยึดมั่นถือมั่นในศีลและพรตอย่างคลาดเคลื่อนจากจุดหมาย

พระโสดาบันไม่ตกไปสู่อบาย มีความแน่นอน และจะตรัสรู้ในเบื้องหน้า

ขนวสกะยังกราบทูลว่า ตนมีความปรารถนาจะเป็นพระสกทาคามี คือกลับมาเกิดในโลกนี้อีกครั้งเดียวแล้วทำที่สุดแห่งทุกข์

10. อย่าเข้าใจว่าการเกิดเป็นเทวดาคือพระนิพพาน

พระเจ้าพิมพิสารสิ้นพระชนม์แล้วเกิดเป็นยักษ์ชื่อขนวสกะในหมู่บริวารของท้าวเวสวัณ แม้จะอยู่ในเทวโลก มีอายุและความสุขมากกว่ามนุษย์ และเป็นพระโสดาบันผู้ไม่ตกไปสู่อบาย แต่ขนวสกะยังมิได้สิ้นสุดการเกิด

การเกิดเป็นเทวดาจึงเป็นสุคติ แต่ไม่ใช่พระนิพพาน เทวโลกยังเป็นภพซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัย และผู้อยู่ในเทวโลกยังต้องเคลื่อนจากภพนั้นเมื่อผลกรรมสิ้นลง

พระสูตรจึงช่วยแยกให้ชัดระหว่าง “ผลของกุศลที่นำไปสู่สุคติ” กับ “การทำอวิชชา ตัณหา และอุปาทานให้สิ้นไป” ส่วนนี้เป็นคำอธิบายประกอบจากฐานะของขนวสกะในพระสูตร มิใช่ถ้อยคำตรงทั้งหมดของขนวสกะยักษ์

11. ขนวสกะรับใช้ท้าวเวสวัณ

ขนวสกะกราบทูลว่า ตนได้รับมอบหมายจากท้าวเวสวัณให้ไปทำหน้าที่เป็นทูตถึงท้าววิรูปหก และได้ทราบเรื่องการประชุมครั้งสำคัญในสุธรรมสภาของเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์

ในวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ เหล่าเทพชั้นดาวดึงส์มาประชุมพร้อมกันในสุธรรมสภา มีเทพผู้ยิ่งใหญ่จำนวนมากเข้าร่วมประชุม และทำวามหาราชทั้งสี่ประทับอยู่ตามทิศของตน ขนวสกะจึงได้ฟังเรื่องของอุบาสกอุบาสิกาชาวมคธจากการประชุมครั้งนั้น และนำมากราบทูลพระพุทธเจ้า

12. การประชุมในสุธรรมสภา

ในสุธรรมสภา ท้าวสักกะจอมเทพประทับอยู่ท่ามกลางเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์

ท้าวธรรฐประทับทางทิศตะวันออก หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก
 ท้าววิรุฬหกประทับทางทิศใต้ หันพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ
 ท้าววิรูปักษ์ประทับทางทิศตะวันตก หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก
 ท้าวเวสวัณประทับทางทิศเหนือ หันพระพักตร์ไปทางทิศใต้
 ท้าวมหาราชทั้งสี่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับการปกครองและคุ้มครองทิศต่าง ๆ ตามโครงสร้างของเทวโลก
 ที่ปรากฏในพระสูตร

13. เหล่าเทพใหม่มีรัศมียิ่งกว่าเทพเก่า

เหล่าเทพชั้นดาวดึงส์เห็นเทพบุตรที่เกิดใหม่จำนวนมาก และสังเกตว่าเทพบุตรเหล่านั้นมีรัศมี
 และยศยิ่งกว่าเทพที่เกิดอยู่ก่อน

เมื่อทราบว่า เทพบุตรเหล่านั้นเคยเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า มีศรัทธาและประพฤติธรรมใน
 มนุษยโลก เหล่าเทพชั้นดาวดึงส์จึงเกิดความยินดี พวกเทพกล่าวว่า หมู่เทพเจริญขึ้น ส่วนหมู่อสูรเสื่อม
 ลง เพราะมีสาวกของพระพุทธเจ้ามาเกิดในหมู่เทพเป็นจำนวนมาก

ความรู้เรื่องของหมู่เทพในพระสูตรจึงสัมพันธ์กับคุณธรรมของผู้ที่เกิดใหม่ มิได้วัดเพียง
 จำนวนหรืออำนาจภายนอก

14. ท้าวสักกะทรงชื่นชมพระพุทธเจ้า

ท้าวสักกะจอมเทพทรงเห็นความยินดีของเหล่าเทพ จึงตรัสข้อความสรรเสริญพระพุทธเจ้า พระ
 ธรรม และสาวกของพระองค์ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ชนจำนวนมาก เพื่อ
 ความสุขแก่ชนจำนวนมาก และเพื่ออนุเคราะห์โลก

ผู้มีศรัทธาในพระพุทธเจ้า ประพฤติธรรม และละสังโยชน์ตามกำลังของตน ย่อมได้รับผลตาม
 เหตุที่ได้กระทำไว้ การสรรเสริญของท้าวสักกะมิได้ทำให้เหล่าเทพพันทูกซ์โดยอัตโนมัติ ผู้ฟังยังต้อง
 นำธรรมไปปฏิบัติและทำกิเลสให้ลดลงด้วยตนเอง

15. สันถัมภ์พรหมปรากฏ

ขณะที่เหล่าเทพกำลังประชุมกัน มีรัศมีอันยิ่งใหญ่ปรากฏขึ้นในสุธรรมสภา เหล่าเทพรู้ว่า สันถัมภ์
 พรหมกำลังจะปรากฏ เพราะเมื่อพรหมจะปรากฏ รัศมีย่อมปรากฏก่อน

โดยธรรมดา รูปของพรหมมิใช่สิ่งที่เทพชั้นดาวดึงส์สามารถเห็นได้โดยง่าย สันถัมภ์พรหมจึง
 เนรมิตรูปที่หายากกว่าให้เหมาะแก่การมองเห็นของเหล่าเทพ คำว่า “สันถัมภ์” สื่อถึงลักษณะของผู้
 เป็นหนุ่มอยู่เสมอ และในพระสูตรท่านปรากฏด้วยรูปคล้ายกุมารผู้ประดับเกล้ามวยผม

16. ลักษณะแห่งเสียงของพรหม

เสียงของพรหมประกอบด้วยคุณลักษณะ 8 ประการ คือ

1. ชัดเจน
2. เข้าใจง่าย
3. ไพเราะ
4. น่าฟัง
5. กลมกล่อม
6. ไม่พร่า
7. ลึก
8. กังวาน

เสียงนั้นดังไปเท่าที่พรหมประสงค์ มิได้ดังกินขอบเขตที่ตั้งใจ การกล่าวถึงคุณสมบัติของเสียง แสดงความประณีตของพรหมตามที่พระสูตรบันทึกไว้ แต่สาระสำคัญมิได้อยู่ที่ความไพเราะของเสียง เพียงอย่างเดียว

คุณค่าของถ้อยคำต้องพิจารณาจากธรรมที่ถ้อยคำนั้นสื่อ มิใช่ตัดสินว่าถูกต้องเพราะเสียงไพเราะ หรือผู้กล่าวมีรูปอันน่าเลื่อมใส

17. สันถัมภ์พรหมเนรมิตกายหลายร่าง

สันถัมภ์พรหมเนรมิตกายให้ปรากฏอยู่บนอาสนะของเทพชั้นดาวดึงส์แต่ละองค์ เทพแต่ละองค์เกิดความรู้สึกว่า สันถัมภ์พรหมประทับอยู่บนอาสนะของตนและกำลังกล่าวแก้ตน เพียงผู้เดียว

เมื่อสันถัมภ์พรหมกล่าว กายที่เนรมิตไว้ทั้งหมดก็กล่าวพร้อมกัน และเมื่อพรหมนิ่ง กายเหล่านั้นก็นิ่งพร้อมกัน จากนั้นสันถัมภ์พรหมรวมกายทั้งหลายให้เหลือเป็นกายเดียว แล้วประทับบนอาสนะของท้าวสักกะเพื่อแสดงธรรมแก่เหล่าเทพ

เหตุการณ์นี้เป็นการแสดงฤทธิ์ตามเนื้อหาของพระสูตร แต่หลักธรรมที่แสดงต่อจากนั้นยังเป็นส่วนสำคัญกว่าฤทธิ์อันน่าอัศจรรย์

18. อุบาสกอุบาสิกาชาวมคธมากกว่า 2,400,000 คน

สันถัมภ์พรหมประกาศว่า อุบาสกอุบาสิกาชาวมคธมากกว่า 2,400,000 คน ซึ่งมีความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ และประพฤติดี เมื่อล่วงลับแล้วได้มาเกิดในหมู่เทพ บุคคลเหล่านั้นเป็นพระโสดาบัน ไม่ตกไปสู่อบาย มีความแน่นอน และจะตรัสรู้ในเบื้องหน้า

นอกจากนั้น ยังมีชาวมคธผู้เป็นพระสกทาคามีและผู้มีผลแห่งการปฏิบัติในระดับอื่นอีก แต่จำนวนของบุคคลเหล่านั้นมิได้ถูกประกาศไว้อย่างเจาะจง คำประกาศนี้จึงตอบความห่วงใยของพระอานนท์เกี่ยวกับคติของอุบาสกอุบาสิกาชาวมคธ

19. เหตุแห่งสุดติอยู่ที่การกระทำ

อุบาสกอุบาสิกาชาวอมคร ไม่ได้เกิดในเทวโลกเพียงเพราะเป็นชาวอมคร หรือเพราะเคยอยู่ใกล้สถานที่ตรัสรู้ เหตุสำคัญคือความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ การรักษาศีล และการอบรมจิตจนละสังโยชนได้ตามระดับ

การอยู่ใกล้วัด ใกล้พระพุทธรูป ใกล้คัมภีร์ หรือใกล้ครูอาจารย์ มีคุณค่าเมื่อความใกล้นั้นนำไปสู่การฟังธรรม พิจารณาธรรม และปฏิบัติธรรม หากอยู่ใกล้เพียงทางกาย แต่ไม่เปลี่ยนแปลงการกระทำทางกาย วาจา และใจ ความใกล้นั้นย่อมไม่สามารถให้ผลแทนการปฏิบัติได้

20. อิทธิบาท 4

สนังกุมารพรหมกล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงรู้และทรงแสดงอิทธิบาท 4 เพื่อความเจริญแห่งฤทธิ์ ความชำนาญในฤทธิ์ และการแสดงฤทธิ์ อิทธิบาท 4 ได้แก่

1. ฉันทสมาธิปธานสังขาร - สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียร
2. วิริยสมาธิปธานสังขาร - สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียร
3. จิตตสมาธิปธานสังขาร - สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียร
4. วิมังสาสมาธิปธานสังขาร - สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียร

สมณะหรือพราหมณ์ในอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ผู้แสดงฤทธิ์ได้หลายประการ ล้วนต้องเจริญและทำอิทธิบาท 4 ให้มาก สนังกุมารพรหมยังกล่าวว่า ฤทธิ์และอานุภาพของตนก็เกิดจากการเจริญอิทธิบาท 4 เช่นเดียวกัน

21. ฉันทะมิใช่ค้นหาเสมอไป

คำว่า “ฉันทะ” ในอิทธิบาท 4 หมายถึงความพอใจและความตั้งใจที่จะทำสิ่งซึ่งเป็นกุศลให้สำเร็จ มิใช่ความทะยานอยากยึดสิ่งต่าง ๆ มาเป็นของตน ตัณhamุ่งแสวงหาอารมณ์เพื่อหล่อเลี้ยงความยึดมั่น ส่วนฉันทะในอิทธิบาทเป็นแรงตั้งใจที่ประกอบกับความเพียรและนำไปสู่การพัฒนาจิต

อย่างไรก็ตาม ผู้ปฏิบัติต้องตรวจสอบอยู่เสมอว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “ฉันทะในการปฏิบัติ” กำลังถูกความอยากมีฤทธิ์ อยากเด่น หรืออยากเป็นผู้วิเศษแทรกอยู่หรือไม่

จุดหมายของการเจริญอิทธิบาทในทางพระพุทธศาสนาต้องนำไปสู่การละกิเลส มิใช่สร้างตัวตนขึ้นมาจากความสามารถพิเศษ ส่วนนี้เป็นคำอธิบายประกอบ มิใช่ถ้อยคำตรงทั้งหมดของสนังกุมารพรหมในพระสูตร

22. โอกาสแห่งการเข้าถึงความสุขประการที่ 1

สนังกุมารพรหมแสดงโอกาสแห่งการเข้าถึงความสุข 3 ประการ

ประการแรก บุคคลบางคนยังเกี่ยวข้องกับกามและอกุศลธรรม ต่อมาได้ฟังอริยธรรม ใส่ใจโดยแบบกาย และปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

เมื่อปฏิบัติแล้ว ความเกี่ยวข้องกับกามและอกุศลธรรมย่อมลดลง เมื่อกามและอกุศลธรรมลดลง ความยินดีย่อมเกิด จากความยินดีจึงเกิดปีติ และจากปีติย่อมเกิดความสุข ความสุขในที่นี้มีได้เกิดจากการเพิ่มกามให้มากขึ้น แต่เกิดจากการที่จิตค่อย ๆ หลุดออกจากอำนาจของกามและอกุศลธรรม

23. โอกาสแห่งการเข้าถึงความสุขประการที่ 2

ประการที่ 2 บุคคลบางคนยังมีสังขารทางกาย วาจา และใจที่หยาบและยังไม่สงบ เมื่อได้ฟังอริยธรรม ใส่ใจโดยแบบกาย และปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม สังขารที่หยาบเหล่านั้นย่อมสงบลง

เมื่อความหยาบทางกาย วาจา และใจสงบลง ความยินดีย่อมเกิด จากความยินดีจึงเกิดปีติ และจากปีติย่อมเกิดความสุข การปฏิบัติธรรมจึงมิได้ทำให้บุคคลรู้สึกตัวเพิ่มขึ้นเท่านั้น แต่ควรทำให้กาย วาจา และใจที่เคยหยาบกระด้างค่อย ๆ สงบและละเอียดขึ้น

24. โอกาสแห่งการเข้าถึงความสุขประการที่ 3

ประการที่ 3 บุคคลบางคนยังไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า สิ่งใดเป็นกุศล สิ่งใดเป็นอกุศล สิ่งใดควรเสพ สิ่งใดไม่ควรเสพ สิ่งใดเลว สิ่งใดประณีต และสิ่งใดมีส่วนขาวหรือส่วนดำ เมื่อได้ฟังอริยธรรม ใส่ใจโดยแบบกาย และปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลนั้นย่อมรู้สิ่งเหล่านี้ตามความเป็นจริง

เมื่อความไม่รู้ลดลง ความยินดีย่อมเกิด จากความยินดีจึงเกิดปีติ และจากปีติย่อมเกิดความสุข ความสุขประการนี้จึงเกิดจากความเข้าใจที่ถูกต้อง ทำให้บุคคลสามารถเลือกสิ่งที่ดีควรละและสิ่งที่ดีควรเจริญได้ชัดเจนขึ้น

25. ความสุขทั้งสามเกิดจากการเปลี่ยนแปลงภายใน

โอกาสแห่งความสุขทั้งสามเริ่มจากบุคคลที่ยังมีกามและอกุศลธรรม ยังมีความหยาบทางกาย วาจา และใจ หรือยังไม่รู้กุศลและอกุศลตามความเป็นจริง

เมื่อบุคคลได้ฟังธรรม ใส่ใจโดยแบบกาย และปฏิบัติสมควรแก่ธรรม สภาพภายในจึงเปลี่ยนแปลง

ความสุขที่เกิดขึ้นมิใช่รางวัลซึ่งมีผู้มอบให้จากภายนอก แต่เกิดจากการที่เหตุแห่งความเศร้าหมองและความหยาบลดกำลังลง

ดังนั้น การฟังธรรมจะเกิดประโยชน์เต็มที่เมื่อผ่านการใส่ใจ พิจารณา และนำไปปฏิบัติ มิใช่หยุดอยู่ที่ความพอใจในถ้อยคำ

26. สติปัฏฐาน 4

สังฆกุมารพรหมกล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงสติปัฏฐาน 4 เพื่อความบรรลุคุณธรรม สติปัฏฐาน 4 ได้แก่

1. การพิจารณาภายในกาย
2. การพิจารณาเวทนาในเวทนา
3. การพิจารณาจิตในจิต
4. การพิจารณาธรรมในธรรม

ผู้ปฏิบัติมีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ และกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก สติปัฏฐานมิใช่ การเฝ้ามองเพื่อสร้างความเห็นว่า “เราคือผู้รู้ที่ถาวร” แต่เป็นการรู้กาย เวทนา จิต และธรรมตามเหตุ ปัจจัย โดยไม่เข้าไปยึดว่าเป็นเราและของเรา

27. จากการรู้ภายในสู่การรู้ภายนอก

ในทศสกลสูตร สังฆกุมารพรหมกล่าวถึงการพิจารณาภายใน กาย เวทนา จิต และธรรมภายใน เมื่อผู้ปฏิบัติพิจารณาอย่างถูกต้อง จิตย่อมตั้งมั่น สงบ และเป็นสมาธิ จากจิตที่ตั้งมั่นนั้น ย่อมเกิด ญาณทัสสนะต่อกาย เวทนา จิต และธรรมภายนอก

ข้อความนี้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการตั้งสติภายในกับความรู้เห็นที่กว้างออกไป อย่างไรก็ตาม ไม่ควรข้ามการรู้ภายในของตน แล้วรีบอ้างว่าสามารถรู้จิตหรือผลกรรมของผู้อื่นได้ เพราะญาณทัสสนะเช่นนั้นต้องเกิดจากจิตที่ได้รับการอบรมจริง มิใช่จากการคาดเดา

28. องค์ประกอบแห่งสมาธิ 7 ประการ

สังฆกุมารพรหมแสดงองค์ประกอบแห่งสมาธิ 7 ประการ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เพื่อ อบรมสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ ได้แก่

1. สัมมาทิฏฐิ - ความเห็นชอบ
2. สัมมาสังกัปปะ - ความดำริชอบ
3. สัมมาวาจา - วาจาชอบ
4. สัมมากัมมันตะ - การกระทำชอบ
5. สัมมาอาชีวะ - การเลี้ยงชีพชอบ
6. สัมมาวายามะ - ความเพียรชอบ
7. สัมมาสติ - สติชอบ

ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งซึ่งประกอบด้วยองค์ทั้งเจ็ดนี้ เรียกว่าอริยสัมมาสมาธิ พร้อมทั้งเหตุ และองค์ประกอบ ข้อความนี้ทำให้เห็นว่า สมาธิในพระพุทธศาสนามีไม่เพียงทำจิตให้นิ่ง แต่ต้องมีความเห็น ความคิด คำพูด การกระทำ อาชีพ ความเพียร และสติที่ถูกต้องรองรับ

29. สมาธิต้องไม่แยกจากศีลและปัญญา

หากบุคคลทำจิตให้สงบได้ แต่ยังมีความเห็นผิด พุคเทิจ เบียดเบียนผู้อื่น หรือประกอบอาชีพที่เป็นโทษ สมาธินั้นยังไม่ครบองค์แห่งอริยสัมมาสมาธิตามที่พระสูตรแสดง สัมมาทิฏฐิทำให้รู้ทิศทาง สัมมาสังกัปปะทำให้เจตนาไม่ถูกครอบงำด้วยกาม พยาบาท และการเบียดเบียน สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะทำให้ชีวิตภายนอกไม่ขัดแย้งกับการฝึกจิต สัมมาวายามะและ สัมมาสติช่วยรักษาและพัฒนาจิต จนสัมมาสมาธิเกิดขึ้นบนฐานที่ถูกต้อง สมาธิจึงมิใช่สิ่งที่ตัดออกจากมรรคองค์อื่น แต่เป็นส่วนหนึ่งของทางดำเนินที่องค์ธรรมทั้งหลายเกื้อกูลกัน

30. ท้าวเวสวัณทรงนำธรรมไปบอกบริวาร

หลังจากสนังกุมารพรหมแสดงธรรมแล้ว ท้าวเวสวัณทรงนำข้อความเหล่านั้นไปบอกแก่บริวารของพระองค์ ชนวสกะได้ฟังเรื่องนี้ต่อพระพักตร์ท้าวเวสวัณ และได้ฟังต่อหน้าสนังกุมารพรหมด้วยตนเอง จึงจดจำเรื่องราวและนำมากราบทูลพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงสดับแล้ว ทรงรับรองสิ่งที่เป็นประโยชน์ และนำมาตรัสแก่พระอานนท์ พระอานนท์จึงได้ฟังเรื่องคติของอุบาสกอุบาสิกาชาวมคธ รวมทั้งธรรมที่สนังกุมารพรหมแสดงในสุธรรมสภา เรื่องราวจึงถ่ายทอดเป็นลำดับจากการประชุมของเหล่าเทพ มาถึงชนวสกะ พระพุทธเจ้า และพระอานนท์

31. ไม่ควรยึดผู้เล่าแทนเนื้อหาธรรม

ชนวสกุตรมีทั้งยักษ์ เทวดา ท้าวมหาราช ท้าวสักกะ และพรหมเป็นผู้เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาอาจสนใจรูปกาย รัศมี ฤทธิ์ และโครงสร้างของเทวโลก แต่ไม่ควรปล่อยให้เรื่องเหล่านั้นบดบังหลักธรรมที่พระสูตรมุ่งแสดง

แม้สนังกุมารพรหมจะมีฤทธิ์และอานุภาพมาก สิ่งที่ท่านแสดงยังเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงรู้ และทรงสอนไว้ ได้แก่ อิทธิบาท สติปัฏฐาน และองค์แห่งสัมมาสมาธิ ความถูกต้องของธรรมจึงไม่ได้เกิดขึ้นเพราะผู้พูดเป็นพรหม แต่เพราะธรรมนั้นสอดคล้องกับข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง

32. เทวดาและพรหมยังอยู่ในสังสารวัฏ

เทวดาชั้นดาวดึงส์มีอายุยืน มีรัศมี และมีความสุขมากกว่ามนุษย์ ส่วนพรหมมีภาวะละเอียดและมีอานุภาพมากกว่าเทพในกามภูมิ แต่ทั้งเทวดาและพรหมยังเป็นสัตว์ผู้เกิดตามเหตุปัจจัย เมื่ออายุและผลกรรมสิ้นลง ย่อมมีความเคลื่อนไหวจากภพนั้น

การที่ชนวสกะเป็นพระโศดาบันมิได้เกิดขึ้นเพราะเป็นยักษ์หรือเทพ แต่เกิดจากการละสังโยชน และความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระรัตนตรัย การเกิดในสุคติจึงมีคุณค่าในฐานะผลของกุศลและโอกาสแห่งการพัฒนาต่อ แต่ไม่ควรถูกยึดเป็นตัวตนถาวรหรือเป็นจุดหมายสุดท้าย

33. คำว่า “ชนวสกะ” มิใช่ตัวตนเดิมที่ไม่เปลี่ยนแปลง

เมื่อชนวสกะกล่าวว่า ตนเคยเป็นพระเจ้าพิมพิสาร ไม่ควรนำข้อความนี้ไปสรุปว่ามีอดีตหรือดวงวิญญาณถาวรดวงหนึ่งเดินทางจากร่างมนุษย์ไปอยู่ในร่างของยักษ์โดยไม่เปลี่ยนแปลง การเกิดใหม่ในพระพุทธศาสนาอธิบายด้วยความต่อเนื่องแห่งเหตุปัจจัยและกรรม โดยมีได้ตั้งตัวตนเพียงแต่เป็นผู้เคลื่อนจากภพหนึ่งไปสู่อีกภพหนึ่ง

พระเจ้าพิมพิสารกับชนวสกะมีความสืบเนื่องกันในกระแสเหตุและผล แต่รูป นาม ภพ และสภาพความเป็นอยู่เปลี่ยนแปลงไป ส่วนนี้เป็นคำอธิบายประกอบตามหลักเหตุปัจจัยและอนัตตา มิใช่ถ้อยคำตรงทั้งหมดของชนวสกะในพระสูตร

34. การพยากรณ์คติมิใช่หน้าที่ของผู้ไม่มีญาณ

พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์คติของผู้ล่วงลับด้วยพระญาณ และชนวสกะกราบทูลประสพการณ์ที่ตนรู้โดยตรง ผู้อ่านทั่วไปจึงไม่ควรนำพระสูตรไปใช้รับรองว่า ตนรู้ว่าผู้เสียชีวิตไปเกิดที่ใด หากไม่มีความรู้เห็นตามความเป็นจริง

การปลอบใจญาติด้วยการยืนยันคติที่ไม่ทราบแน่ อาจทำให้ความเชื่อส่วนบุคคลถูกนำเสนอเสมือนเป็นพระพุทธพจน์ สิ่งที่ถูกกล่าวได้อย่างมั่นคงกว่าคือ กรรมดีมีผล กรรมชั่วมีผล ศีล สมาธิ และปัญญาเป็นเหตุแห่งความเจริญ ส่วนการละสังโยชนเป็นเครื่องแสดงระดับแห่งมรรคผล

35. จากการถามถึงผู้ตาย กลับมาสู่หน้าที่ของผู้ยังอยู่

พระอานนท์เริ่มจากความปรารถนาจะทราบคติของอุบาสกอุบาสิกาชาวมครผู้ล่วงลับ แต่เนื้อหาที่ชนวสกะนำมากราบทูลกลับแสดงข้อปฏิบัติสำหรับผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ ได้แก่ การมีศรัทธา รักษาศีล เจริญอิทธิบาท พิจารณาสติปัฏฐาน และอบรมองค์แห่งสัมมาสมาธิ

คำถามว่า “ผู้ตายไปที่ใด” จึงถูกนำกลับมาสู่คำถามว่า “ผู้ที่ยังอยู่กำลังสร้างเหตุอะไร” หากมัวสนใจแต่คติของผู้อื่น โดยไม่ตรวจสอบกาย วาจา ใจ และความยึดถือของตนเอง ย่อมพลาดประโยชน์สำคัญจากพระสูตร

36. ผลของพระธรรมเทศนา

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องชนวสภกษัตริย์แก่พระอานนท์แล้ว พระอานนท์รับทราบและจดจำเรื่องดังกล่าว คำว่า “ชนวสภสูตร” จึงมาจากชื่อของชนวสภกษัตริย์ ผู้กราบทูลเรื่องคดีของชาวมคธและการประชุมในสุธรรมสภา

พระสูตรแสดงการถ่ายทอดเรื่องราวหลายชั้น แต่ใจความสำคัญยังรวมอยู่ที่ผลของกรรม ระดับแห่งมรรคผล และธรรมที่ใช้พัฒนาจิต

ผู้ศึกษาจึงควรแยกให้ชัดเจนระหว่างรายละเอียดเกี่ยวกับเทวโลกกับหลักธรรมที่สามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตปัจจุบัน

บทสรุป

แก่นสำคัญของชนวสภสูตร

ชนวสภสูตรเริ่มจากพระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์คดีของอุบาสกอุบาสิกาผู้ล่องลับในแคว้นต่าง ๆ โดยกล่าวถึงชาวนาทิกะผู้เป็นพระอนาคามีมากกว่า 50 คน พระสกทาคามีมากกว่า 90 คน และพระโสดาบันมากกว่า 500 คน

เมื่อพระอานนท์เห็นความยินดีของชาวนาทิกะ ท่านจึงนึกถึงอุบาสกอุบาสิกาชาวมคธ รวมทั้งพระเจ้าพิมพิสาร ผู้มีศรัทธาและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา

ต่อมา ชนวสภกษัตริย์ส่งเสียงกราบทูลพระพุทธเจ้าโดยไม่ปรากฏกายว่า ตนเคยเป็นพระเจ้าพิมพิสาร บัดนี้เกิดในหมู่บริวารของท้าวเวสวัณ เป็นพระโสดาบัน ผู้ไม่ตกไปสู่อบาย และปรารถนาจะบรรลुพระสกทาคามี

ข้อความนี้ทำให้เห็นว่า พระเจ้าพิมพิสารได้รับผลแห่งศรัทธาและการปฏิบัติ แต่การเกิดเป็นชนวสภะในเทวโลกยังมีจุดสิ้นสุดของการเดินทาง เพราะยังมีมรรคผลเบื้องสูงที่ต้องทำให้แจ้ง ชนวสภะกราบทูลเรื่องการประชุมของเหล่าเทพในสุธรรมสภา ซึ่งเหล่าเทพต่างยินดีเมื่อเห็นสาวกของพระพุทธเจ้าจำนวนมากมาเกิดในเทวโลกและมีรัศมียิ่งกว่าเทพที่เกิดอยู่ก่อน

สนังกุมารพรหมปรากฏในที่ประชุมและประกาศว่า อุบาสกอุบาสิกาชาวมคธมากกว่า 2,400 คน เป็นพระโสดาบัน ไม่ตกไปสู่อบาย มีความแน่นอน และจะตรัสรู้ในเบื้องหน้า จากนั้นสนังกุมารพรหมแสดงอิทธิบาท 4 ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ซึ่งต้องประกอบกับสมาธิและความเพียร

ท่านยังแสดงโอกาสแห่งการเข้าถึงความสุข 3 ประการ คือการออกจากกามและอกุศลธรรม การทำกาย วาจา และใจที่หยาบให้สงบ และการรู้กุศลกับอกุศลตามความเป็นจริง เมื่อเหตุแห่งความเศร้าหมองลดลง ความยินดี ปิติ และความสุขย่อมเกิดขึ้น ความสุขเช่นนี้จึงมิได้เกิดจากการเพิ่มสิ่งภายนอก แต่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงภายใน สนังกุมารพรหมยังแสดงสติปัฏฐาน 4 คือ

การพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม ตลอดจนองค์ประกอบแห่งสมาธิ 7 ประการ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ องค์ทั้งเจ็ดเป็นเหตุเกื้อหนุนสัมมาสมาธิ ทำให้เห็นว่า สมาธิในพระพุทธศาสนาไม่ใช่เพียงจิตนิ่ง แต่ต้องตั้งอยู่บนความเห็น เจตนา วาจา การกระทำ การเลี้ยงชีพ ความเพียร และสติที่ถูกต้อง

แม้พระสูตรจะกล่าวถึงยักษ์ เทวดา ท้าวสักกะ และพรหม แต่บุคคลเหล่านั้นมิใช่ศูนย์กลางสูงสุดของคำสอน ธรรมที่สันทกุมารพรหมแสดงยังเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงรู้และทรงประกาศไว้ การเกิดในเทวโลกเป็นสุคติและเป็นผลของกุศล แต่ยังอยู่ภายในสังสารวัฏ สิ่งที่ทำให้บุคคลมีความมั่นคงในทางพ้นทุกข์มิใช่ฐานะว่าเป็นมนุษย์ เทวดา หรือพรหม แต่คือการละสังโยชน์และการดำเนินตามอริยมรรค

ชนวสทสูตรจึงเปลี่ยนคำถามจาก “ผู้ล่วงลับไปเกิดที่ใด” ให้กลับมาเป็น “ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่กำลังสร้างเหตุแห่งคติใด” เมื่อยังมีชีวิต เราสามารถสร้างเหตุด้วยศรัทธา ศีล การฟังธรรม การใส่ใจโดยแยกกาย การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม สติ และสมาธิ และเมื่อไม่หยุดอยู่เพียงความปรารถนาจะได้สุคติ แต่เดินหน้าละสังโยชน์ ทำอวิชา ตัณหา และอุปาทานให้สิ้นไป การปฏิบัตินั้นย่อมนำพ้นจากการต้องถามซ้ำอีกว่า หลังความตายจะไปเกิด ณ ที่ใด

พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 2

พระไตรปิฎก เล่ม 10 - ทิฆนิกาย มหาวรรค

พระสูตรที่ 6 : มหาโควินทสูตร

จากการบริหารแผ่นดินและการพบพรหม ผู้การเห็นว่าพรหมโลกยังมิใช่ความหลุดพ้นสูงสุด

บทนำ

มหาโควินทสูตรเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งทรงเกิดเป็นพราหมณ์ชื่อโชติปาละ และต่อมาได้รับตำแหน่งมหาโควินทะ ทำหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินให้แก่พระราชาเจ็ดพระองค์

มหาโควินทะเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถ และได้รับความไว้วางใจอย่างสูง ท่านสอนมนตร์แก่พราหมณ์ผู้มั่งคั่งเจ็ดคนและศิษย์ผู้สำเร็จการศึกษาจำนวน 700 คน รวมทั้งดูแลราชกิจของพระราชาทั้งเจ็ดให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย

ต่อมามหาโควินทะได้พบสันทกุมารพรหม และถามถึงทางดำเนินที่จะทำให้เข้าถึงพรหมโลก สันทกุมารพรหมสอนให้ละความยึดมั่นในทรัพย์และครอบครัว ออกบวช อยู่ในที่สงัด และมีจิตประกอบด้วยกรุณา

มหาโควินทะจึงละตำแหน่ง ทรัพย์สมบัติ และเกียรติยศ ออกบวชพร้อมบุคคลจำนวนมาก แล้วสอนการเจริญพรหมวิหาร 4 ทำให้สาวกจำนวนหนึ่งเข้าถึงพรหมโลก ส่วนผู้ที่ปฏิบัติได้ไม่สมบูรณ์ก็ไปเกิดในสุคติชั้นต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าตรัสว่า คำสอนของมหาโควินทะในครั้งนั้นนำไปสู่พรหมโลกเท่านั้น ยังไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง การตรัสรู้ และพระนิพพาน

พระสูตรจึงแยกให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การทำความดี การบริหารบ้านเมืองโดยธรรม การเจริญเมตตา กรุณา และการเกิดในพรหมโลก ล้วนเป็นสิ่งประณีต แต่ยังไม่เท่ากับอริยมรรคซึ่งนำไปสู่ความสิ้นทุกข์โดยสมบูรณ์

1. พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ ในเวลากลางคืน ปญฺจสิขคันธัพพเทพบุตรมีรัศมีงดงาม ส่องสว่างไปทั่วบริเวณภูเขาคิชฌกูฏ แล้วเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ปญฺจสิขะถวายอภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร จากนั้นกราบทูลขอเล่าเรื่องที่ตน ได้ฟังและรับรู้มาโดยตรงจากเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์

พระพุทธเจ้าตรัสอนุญาตให้ปญฺจสิขะเล่าเรื่องนั้น มหาโควินทสูตรจึงเป็นเรื่องที่ปญฺจสิขะเทพบุตรกราบทูลต่อพระพุทธเจ้า ก่อนที่พระองค์จะทรงรับรองและอธิบายความหมายในตอนท้าย

2. การประชุมของเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์

ปญฺจสิขะเทพบุตรกราบทูลว่า ในวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ เหล่าเทพชั้นดาวดึงส์มาประชุมพร้อมกันในสุธรรมสภา

ท้าวสักกะจอมเทพประทับเป็นประธาน และท้าว महाराज ทั้งสี่ประทับอยู่ตามทิศของตน เหล่าเทพที่เกิดใหม่จากการประพบัติพรหมจรรย์ในสำนักของพระพุทธเจ้า มีรัศมี ความงาม และยศยิ่งกว่าเทพที่เกิดอยู่ก่อน

เมื่อเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์เห็นเช่นนั้น ต่างเกิดความยินดี ปิติ และโสมนัส พร้อมกล่าวว่า หมู่เทพเจริญขึ้น ส่วนหมู่อสูรเสื่อมลง ความรุ่งเรืองของเทวโลกในข้อความนี้สัมพันธ์กับการที่ผู้ประพบัติธรรมมาเกิด มิได้เกิดจากการเพิ่มอำนาจหรือความสุขทางกายเพียงอย่างเดียว

3. ท้าวสักกะทรงสรรเสริญพระพุทธเจ้า

ท้าวสักกะทรงเห็นความยินดีของเหล่าเทพ จึงตรัสคาถาสรรเสริญพระพุทธเจ้าและพระธรรม เหล่าเทพเกิดความยินดีเมื่อเห็นเทพบุตรที่เคยประพบัติพรหมจรรย์ในสำนักพระพุทธเจ้ามาเกิดในเทวโลก และมีรัศมีเหนือกว่าเทพอื่น

เทพบุตรเหล่านั้นเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระปัญญากว้างขวาง และได้รับผลแห่งการศึกษาและปฏิบัติธรรม การสรรเสริญนี้มีได้มุ่งเพียงยกย่องพระพุทธเจ้า แต่ชี้ให้เห็นผลที่เกิดแก่ผู้ปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์

4. คุณของพระพุทธเจ้า 8 ประการ

ท้าวสักกะตรัสถามเหล่าเทพว่า ประสงค์จะฟังคำสรรเสริญพระพุทธเจ้าตามความเป็นจริง 8 ประการหรือไม่ เมื่อเหล่าเทพทูลรับ ท้าวสักกะจึงแสดงคุณของพระพุทธเจ้า 8 ประการ ได้แก่

1. ทรงปฏิบัติเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนจำนวนมาก ด้วยความอนุเคราะห์โลก
 2. ทรงแสดงธรรมดี เป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติสามารถรู้เห็นได้ด้วยตนเอง
 3. ทรงจำแนกกุศล อกุศล สิ่งมีโทษ ไม่มีโทษ สิ่งควรเจริญ และสิ่งไม่ควรเจริญไว้อย่างชัดเจน
 4. ทรงแสดงทางดำเนินไปสู่พระนิพพาน และทางนั้นสอดคล้องกับจุดหมาย
 5. แม้มีลาภและชื่อเสียงมาก ก็เสวยพระกระยาหารโดยปราศจากความมัวเมา
 6. ทรงมีสาวกทั้งผู้ยังศึกษาและผู้สิ้นอาสวะแล้ว แต่ยังทรงยินดีในความสงัด
 7. ทรงตรัสอย่างใดก็ทรงทำอย่างนั้น และทรงทำอย่างใดก็ตรัสอย่างนั้น
 8. ทรงข้ามพ้นความสงสัย บรรลุพระประสงค์แห่งพรหมจรรย์อย่างสมบูรณ์
- ท้าวสักกะตรัสว่า ไม่เห็นศาสดาอื่นในอดีตหรือปัจจุบันซึ่งประกอบด้วยคุณเหล่านี้เสมอพระพุทธเจ้า

5. ธรรมที่ทรงแสดงสามารถตรวจสอบได้

หนึ่งในคำสรรเสริญของท้าวสักกะคือ พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นธรรมอันผู้ปฏิบัติสามารถรู้เห็นได้ด้วยตนเอง ธรรมมิได้เรียกร้องให้เชื่อเพียงเพราะพระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัส แต่เปิดให้ผู้มีปัญญาศึกษา พิจารณา และนำไปปฏิบัติ

เมื่อปฏิบัติถูกต้อง บุคคลย่อมเห็นผลตั้งแต่การลดอกุศล การสำรวมกายวาจา การสงบจิต ไปจนถึงการละกิเลสตามลำดับ การตรวจสอบธรรมจึงไม่ใช่การทดลองด้วยความคิดเพียงอย่างเดียว แต่ต้องมีการปฏิบัติและดูผลที่เกิดขึ้นภายในชีวิตจริง

6. การพูดและการกระทำสอดคล้องกัน

ท้าวสักกะทรงสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ทรงตรัสอย่างใดก็ทรงทำอย่างนั้น และทรงทำอย่างใดก็ตรัสอย่างนั้น

คำสอนของพระพุทธเจ้าจึงมิได้แยกจากพระจริยาวัตร พระองค์ทรงสอนเรื่องความไม่เบียดเบียนและทรงดำเนินด้วยความไม่เบียดเบียน ทรงสอนเรื่องความสงัดและทรงยินดีในความสงัด

หลักนี้ใช้พิจารณาผู้สอนธรรมได้ว่า คำพูดกับการกระทำสอดคล้องกันเพียงใด

การอธิบายธรรมได้มากมิได้เป็นหลักฐานเพียงพอว่าบุคคลดำเนินตามธรรมนั้นแล้ว ต้องพิจารณาการประพฤติทางกาย วาจา และการใช้ชีวิตประกอบด้วย

7. ความปรารถนาให้มีพระพุทธเจ้าหลายพระองค์

เมื่อได้ฟังคำสรรเสริญพระพุทธเจ้า เหล่าเทพบางพวกเกิดความปรารถนาว่า หากมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสี่พระองค์อุบัติขึ้นพร้อมกันในโลก และทรงแสดงธรรมเหมือนพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน โลกคงได้รับประโยชน์และความสุขอย่างมาก

เหล่าเทพอีกพวกหนึ่งกล่าวว่า แม้มีพระพุทธเจ้าสามพระองค์หรือสองพระองค์พร้อมกัน ก็จะเป็นประโยชน์แก่ชนจำนวนมาก ท้าวสักกะจึงตรัสว่า เป็นไปไม่ได้ที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าสองพระองค์จะอุบัติขึ้นพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกัน ขอเพียงพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันทรงมีพระโรคน้อย มีพระพลานามัย และประทับอยู่เป็นเวลานาน ก็จะเป็นประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์จำนวนมาก

8. สันถัมภ์พรหมปรากฏ

หลังจากเหล่าเทพประชุมและปรึกษากิจของตนแล้ว มีแสงสว่างและรัศมีอันยิ่งใหญ่ปรากฏขึ้นทางทิศเหนือ ท้าวสักกะและเหล่าเทพทราบว่ สันถัมภ์พรหมกำลังจะปรากฏ เพราะแสงสว่างเป็นนิมิตนำหน้าการปรากฏของพรหม

สันถัมภ์พรหมต้องเนรมิตกายที่หยาบขึ้น เพื่อให้เหล่าเทพชั้นดาวดึงส์สามารถมองเห็นได้ เพราะรูปตามปกติของพรหมละเอียดเกินกว่าจักขุของเทพเหล่านั้นจะเห็น เมื่อปรากฏแล้ว สันถัมภ์พรหมมีรัศมีและความงามเหนือเหล่าเทพ เปรียบเหมือนรูปทองคำซึ่งงดงามเหนือรูปร่างของมนุษย์

9. สันถัมภ์พรหมสรรเสริญพระพุทธเจ้า

สันถัมภ์พรหมเห็นความยินดีของเหล่าเทพ จึงกล่าวคาถาสรรเสริญพระพุทธเจ้าและพระธรรม เช่นเดียวกับท้าวสักกะ จากนั้นเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์กราบทูลว่า ท้าวสักกะได้แสดงคำสรรเสริญพระพุทธเจ้าตามความเป็นจริง 8 ประการ

สันถัมภ์พรหมจึงขอให้ท้าวสักกะแสดงคำสรรเสริญทั้งแปดนั้นอีกครั้ง เมื่อได้ฟังแล้ว สันถัมภ์พรหมเกิดความยินดี ปิติ และโสมนัส เรื่องนี้แสดงว่า แม้พรหมผู้มีอำนาจสูงยังยอมรับและชื่นชมพระปัญญากับพระคุณของพระพุทธเจ้า

10. รูปของปัญจสิขะ

สนังกุมารพรหมเนรมิตกายให้มีลักษณะเหมือนปัญจสิขเทพบุตร ซึ่งเป็นรูปที่เหล่าเทพชั้นดาวดึงส์รักและพอใจ จากนั้นลอยขึ้นไปในอากาศและนั่งขัดสมาธิอยู่บนท้องฟ้า เปรียบเหมือนนบรุษผู้มีกำลังนั่งขัดสมาธิบนอาสนะที่ปูลาดไว้อย่างดี

สนังกุมารพรหมถามเหล่าเทพว่า เห็นพระปัญญาอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าเพียงใด จากนั้นท่านจึงเริ่มเล่าเรื่องมหาโควินทะ เพื่อแสดงอดีตชาติของพระพุทธเจ้าและการปฏิบัติที่นำไปสู่พรหมโลก

11. พระเจ้าทิสัมบดีและโควินทพราหมณ์

ในอดีตกาล มีพระราชานามว่าทิสัมบดี ทรงมีโควินทพราหมณ์เป็นปุโรหิต พระเจ้าทิสัมบดีทรงมีพระโอรสพระนามว่าเรณู ส่วนโควินทพราหมณ์มีบุตรชื่อโชติปาละ เจ้าชายเรณู โชติपालมาณพ และบุตรของกษัตริย์อีกหกคนเป็นสหายกัน

โควินทพราหมณ์ทำหน้าที่บริหารราชกิจ ให้คำปรึกษา และประกอบพิธีการตามหน้าที่ของปุโรหิต เมื่อโควินทพราหมณ์ถึงแก่กรรม พระเจ้าทิสัมบดีทรงเสียพระทัย เพราะทรงสูญเสียผู้ช่วยราชกิจที่มีความรู้และความสามารถ

12. โชติปาละได้รับตำแหน่งแทนบิดา

เจ้าชายเรณูกราบทูลพระเจ้าทิสัมบดีว่า โชติपालมาณพผู้เป็นบุตรของโควินทพราหมณ์ มีปัญญายิ่งกว่าบิดา สามารถทำหน้าที่แทนได้

พระเจ้าทิสัมบดีจึงทรงแต่งตั้งโชติปาละให้ดำรงตำแหน่งปุโรหิตและบริหารราชกิจแทนโควินทพราหมณ์ โชติปาละจัดการงานที่ควรทำ ละเว้นงานที่ไม่ควรทำ และปฏิบัติราชกิจได้สำเร็จเรียบร้อย เมื่อประชาชนเห็นความสามารถของท่าน จึงกล่าวว่า โชติปาละเป็นเสมือนผู้ปกครองหรือผู้ดูแลแผ่นดินอย่างยิ่งใหญ่ และเรียกท่านว่า “มหาโควินทะ”

ตำแหน่งและชื่อเสียงของมหาโควินทะจึงเกิดจากความสามารถและความไว้วางใจที่ได้รับ มิใช่เพียงการสืบตำแหน่งจากบิดา

13. เจ้าชายเรณูขึ้นครองราชย์

ต่อมา พระเจ้าทิสัมบดีสวรรคต เจ้าชายเรณูจึงขึ้นครองราชย์แทน พระเจ้าทิสัมบดีเคยตรัสว่าจะทรงแบ่งราชอาณาจักรให้แก่พระโอรสและสหายกษัตริย์ แต่ยังมีได้ทรงดำเนินการให้สำเร็จก่อนสวรรคต

มหาโควินทะจึงทูลเตือนพระเจ้าเรณูถึงพระดำรัสของพระราชบิดา และเสนอให้ทรงแบ่งราชอาณาจักรออกเป็นเจ็ดส่วนแก่พระราชาทังเจ็ด พระเจ้าเรณูทรงเห็นชอบและมอบหมายให้มหาโควินทะดำเนินการแบ่งเขตแดน

มหาโควินทะสามารถจัดแบ่งแผ่นดินได้อย่างเหมาะสม ทำให้พระราชาทังเจ็ดต่างมีราชธานีและดินแดนปกครองของตน

14. การแบ่งแผ่นดินอย่างเป็นธรรม

การแบ่งราชอาณาจักรให้แก่พระราชาทังเจ็ดเป็นงานที่อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งได้ง่าย เพราะแต่ละฝ่ายย่อมต้องการพื้นที่และทรัพยากรที่ดี

มหาโควินทะต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบ และความไว้วางใจจากทุกฝ่าย จึงสามารถจัดแบ่งดินแดนโดยไม่ทำให้มิตรภาพของพระราชาทังเจ็ดแตกสลาย หลังการแบ่งแผ่นดิน พระราชาทังเจ็ดยังทรงมอบหมายให้มหาโควินทะดูแลราชกิจของทุกอาณาจักร

เหตุการณ์นี้แสดงว่า การบริหารทรัพยากรและอำนาจส่วนรวมต้องมีความชัดเจน เป็นธรรม และไม่ปล่อยให้ความลำเอียงส่วนตัวเข้าครอบงำ

15. มหาโควินทะรับใช้พระราชเจ็ดพระองค์

มหาโควินทะทำหน้าที่บริหารราชกิจให้แก่พระราชาทังเจ็ดอย่างสม่ำเสมอ ท่านรู้ว่ากิจใดควรทำ กิจใดไม่ควรทำ และสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดในบ้านเมือง

นอกจากราชกิจแล้ว ท่านยังฝึกพราหมณ์ผู้มั่งคั่งเจ็ดคนให้สามารถทำหน้าที่ผู้บริหารแก่พระราชาทังเจ็ด และสอนมนตร์แก่พราหมณ์เหล่านั้นพร้อมมาณพู่ผ่านการศึกษากว่า 700 คน ชื่อเสียงของมหาโควินทะจึงแผ่กว้างออกไป ทั้งในฐานะผู้บริหาร ผู้รู้มนตร์ และอาจารย์ของพราหมณ์จำนวนมาก

แต่ความสำเร็จภายนอกเหล่านี้ยังไม่ทำให้ท่านพอใจ เพราะเกิดคำถามขึ้นว่า ชีวิตที่ประสบความสำเร็จในโลกจะนำไปสู่ประโยชน์ในโลกหน้าและความสงบที่สูงกว่านี้ได้หรือไม่

16. ข่าวลือว่ามหาโควินทะเห็นพรหม

ประชาชนกล่าวสรรเสริญมหาโควินทะว่า ท่านสามารถเห็นพรหม สนทนากับพรหม และปรึกษากับพรหมได้โดยตรง เมื่อมหาโควินทะได้ฟัง ท่านกลับเกิดความไม่สบายใจ เพราะความจริงยังไม่เคยเห็นหรือสนทนากับพรหม ท่านเคยได้ฟังจากพราหมณ์ผู้เฒ่าผู้แก่และอาจารย์ว่า ผู้ใดหลีกออกจากหมู่คณะ อยู่ในที่สงัด และเจริญกุศลมาตลอดฤดูฝนสี่เดือน ผู้นั้นอาจเห็นพรหมและสนทนากับพรหมได้ มหาโควินทะจึงตัดสินใจพิสูจน์ด้วยการปฏิบัติ มิได้ปล่อยให้ชื่อเสียงซึ่งไม่ตรงกับความจริงดำรงอยู่โดยไม่ตรวจสอบ

17. การไม่หลงอยู่ในชื่อเสียง

มหาโควินทะได้รับประโยชน์จากชื่อเสียง เพราะประชาชนยกย่องว่าเป็นผู้มีความรู้และมีความสามารถพิเศษ แต่ท่านไม่ยอมรับคำสรรเสริญซึ่งเกินความจริง และไม่แสดงตนว่าเห็นพรหมทั้งที่ยังไม่เคยเห็น ท่านนี้แสดงความซื่อตรงต่อความรู้ของตนเอง คือรู้เท่าใดก็ยอมรับเท่านั้น และสิ่งใดยังไม่รู้ก็ไม่อ้างว่ารู้แล้ว

ผู้ศึกษาธรรมจึงควรระวังไม่ให้คำสรรเสริญของผู้อื่นกลายเป็นเหตุให้สร้างภาพว่าตนบรรลุหรือมีญาณที่ยังไม่เกิดขึ้นจริง เมื่อมีข้อสงสัย ควรกลับมาศึกษาและปฏิบัติ มิใช่รักษาชื่อเสียงด้วยการกล่าวอ้างสิ่งที่ตนไม่รู้

18. มหาโควินทะขอเวลาปลีกเร้น

มหาโควินทะเข้าเฝ้าพระเจ้าเรณู กราบทูลขอหยุดราชการเป็นเวลาสี่เดือน เพื่อไปอยู่ที่สงัดและเจริญกุศลมาน พระเจ้าเรณูทรงอนุญาต มหาโควินทะจึงสร้างศาลาพักทางทิศตะวันออกของเมือง และเข้าไปอยู่เพียงลำพัง

ในระหว่างสี่เดือน มีเพียงบุคคลผู้ทำหน้าที่นำอาหารไปถวายวันละหนึ่งคน ส่วนมหาโควินทะตั้งใจปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง แต่เมื่อเวลาผ่านไป ท่านยังไม่เห็นพรหมและไม่เกิดผลตามที่หวัง จึงรู้สึกไม่สบายใจว่า คำที่ได้ฟังจากพรหมณ์ผู้เฒ่าอาจไม่เป็นจริง หรือการปฏิบัติของตนอาจยังไม่สมบูรณ์

19. สันถัมภ์พรหมปรากฏต่อมหาโควินทะ

เมื่อสันถัมภ์พรหมทราบความคิดและความไม่สบายใจของมหาโควินทะ จึงปรากฏต่อหน้าการปรากฏของพรหมทำให้มหาโควินทะเกิดความกลัว สะดุ้ง และขนพอง เพราะไม่เคยเห็นรูปเช่นนั้นมาก่อน

สันถัมภ์พรหมกล่าวให้มหาโควินทะคลายความกลัว และเปิดโอกาสให้ถามสิ่งที่ต้องการ มหาโควินทะจึงพิจารณาว่า เรื่องประโยชน์ในโลกนี้ตนมีความรู้และมีผู้คนมาขอคำปรึกษาอยู่แล้ว สิ่งที่ควรถามคือประโยชน์ในโลกหน้าและทางดำเนินที่สูงกว่า

20. คำถามถึงพรหมโลกอันไม่ตาย

มหาโควินทะถามสันถัมภ์พรหมว่า มนุษย์ผู้ดำรงอยู่ในโลกนี้ต้องมีคุณสมบัติอย่างไร ต้องศึกษาและปฏิบัติอย่างไร จึงจะเข้าถึงสิ่งที่พระสูตรเรียกว่า “พรหมโลกอันไม่ตาย” ได้ คำว่า “ไม่ตาย” ในข้อความของสันถัมภ์พรหมหมายถึงพรหมโลกซึ่งมีอายุยืนและประณีตกว่ามนุษย์โลก มิใช่พระนิพพานซึ่งเป็นความสิ้นสุดแห่งการเกิด

สันถัมภ์พรหมตอบว่า ผู้ปรารถนาเข้าถึงพรหมโลกควรละความยึดถือว่าเป็นของตน อยู่ผู้เดียว มีจิตตั้งมั่น ประกอบด้วยกรุณา ไม่มีกลิ่นเหม็นของกิเลส และเว้นจากเมถุนธรรม

คำตอบนี้กลายเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของชีวิตมหาโควินทะ เพราะทำให้ท่านเห็นว่า การเข้าถึงพรหมโลกต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต มิใช่เพียงประกอบพิธีหรือท่องมนตร์

21. การละความยึดถือว่าเป็นของตน

มหาโควินทะถามความหมายของการละความยึดถือว่าเป็นของตน ท่านเข้าใจว่า บุคคลต้องละทรัพย์สินสมบัติทั้งน้อยและมาก ละหมู่ญาติทั้งน้อยและมาก ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้าข้อมผาด แล้วออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต

การออกบวชในที่นี้เป็นการเปลี่ยนจากชีวิตซึ่งต้องดูแลอำนาจ ทรัพย์สิน และความสัมพันธ์จำนวนมาก ไปสู่ชีวิตที่ลดภาระและเอื้อต่อความสงบ

อย่างไรก็ตาม การละทรัพย์สินภายนอกยังต้องดำเนินคู่กับการละความยึดมั่นภายใน มิฉะนั้นบุคคลอาจออกจากบ้านแล้วนำความถือตัว ความอยากเด่น และความหวงแหนติดตามไปด้วย

22. การอยู่ผู้เดียวและมีจิตตั้งมั่น

มหาโควินทะเข้าใจว่า การอยู่ผู้เดียวคือการไปสู่ที่สงัด เช่น ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า หรือสถานที่กลางแจ้ง การอยู่ในที่สงัดช่วยลดเสียงรบกวนและภาระจากการคลุกคลี ทำให้จิตมีโอกาสดังมั่น

แต่การอยู่คนเดียวทางกายยังไม่รับรองว่าจิตจะสงบ เพราะบุคคลอาจนำความคิด ความอยาก ความกังวล และความสำคัญตนเข้าไปอยู่ในที่สงัดด้วย การอยู่ผู้เดียวจึงต้องประกอบกับการฝึกจิตรู้เท่าทันอารมณ์ และไม่ปล่อยให้ความฟุ้งซ่านสร้างหมุ่นะขึ้นภายในใจ

23. การมีจิตประกอบด้วยกรุณา

สังฆกุมารพรหมสอนให้มหาโควินทะมีจิตประกอบด้วยกรุณา แม้ไปยังสัตว์ทั้งหลาย กรุณาคือความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์ มิใช่เพียงความรู้สึกสงสาร แต่เป็นจิตที่ไม่ซ้ำเติม ไม่เบียดเบียน และพร้อมช่วยเหลือตามกำลังและความเหมาะสม

เมตตาปรารถนาให้สัตว์มีความสุข ส่วนกรุณาปรารถนาให้พ้นจากทุกข์ ทั้งสองประการเกี่ยวเนื่องกันแต่มีหน้าที่เน้นต่างกัน ผู้ปกครองหรือผู้บริหารที่มีกรุณา ย่อมไม่ใช้ความผิดพลาดหรือความอ่อนแอของผู้อื่นเป็นเหตุซ้ำเติม แต่ยังต้องใช้ปัญญาพิจารณาว่าการช่วยแบบใดจึงจะไม่สร้างโทษเพิ่มขึ้น

24. กลิ่นเหม็นของกิเลส

มหาโควินทถามว่า “กลิ่นเหม็น” ที่สัทธกุมารพรหมกล่าวถึงหมายถึงอะไร สัทธกุมารพรหมอธิบายถึงธรรมฝ่ายอกุศลหลายประการ เช่น ความโกรธ การกล่าวเท็จ การหลอกลวง การคดโกง ความตระหนี่ ความถือตัว ความริษยา ความอยาก ความสงสัย การเบียดเบียน ความโลภ ความเกลียดชัง ความหลง และราคะ

สิ่งเหล่านี้เรียกว่าเป็นกลิ่นเหม็น มิใช่กลิ่นทางกาย แต่เป็นความเศร้าหมองทางใจและความประพฤติ บุคคลอาจชำระร่างกาย แต่งกายสะอาด และมีกลิ่นหอมภายนอก แต่ถ้ายังหลอกลวง เบียดเบียน และริษยาผู้อื่น ก็ยังไม่พ้นจากกลิ่นเหม็นของอกุศลธรรม การชำระตนจึงต้องมุ่งที่กาย วาจา และใจ มิใช่หยุดอยู่ที่ความสะอาดหรือภาพลักษณ์ภายนอก

25. มหาโควินทตัดสินใจออกบวช

เมื่อได้ฟังคำสอนของสัทธกุมารพรหม มหาโควินทเห็นว่า การปฏิบัติเช่นนั้น ไม่อาจทำได้ง่าย ในขณะที่ยังครองเรือนและรับผิดชอบราชกิจจำนวนมาก

ท่านจึงตัดสินใจปลงผมและผนวค นุ่งห่มผ้าข้อมผ้าผาด ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต การตัดสินใจนี้มีได้เกิดจากความล้มเหลวในชีวิต เพราะมหาโควินทกำลังอยู่ในตำแหน่งสูง มีทรัพย์ชื่อเสียง และได้รับความไว้วางใจจากพระราชาทั้งเจ็ด ท่านออกบวชเพราะเห็นประโยชน์ที่สูงกว่าความสำเร็จทางโลก และเห็นข้อจำกัดของชีวิตซึ่งถูกผูกไว้กับอำนาจและภาระจำนวนมาก

26. พระเจ้าเรณูทรงพยายามห้าม

มหาโควินทเข้าเฝ้าพระเจ้าเรณูและกราบทูลว่า จะละราชกิจและออกบวช พระเจ้าเรณูทรงถามว่า มีผู้ใดทำให้มหาโควินทไม่พอใจหรือไม่ ขาดทรัพย์สิ่งใดหรือไม่ และพระองค์จะพระราชทานสิ่งที่ต้องการให้

มหาโควินทกราบทูลว่า ไม่มีผู้ใดทำให้ไม่พอใจ และทรัพย์ของท่านก็มีเพียงพอ แต่ท่านได้ฟังถ้อยคำของพรหมแล้วเห็นประโยชน์ในการบวช

พระเจ้าเรณูจึงตรัสว่า หากมหาโควินทออกบวช พระองค์จะทรงออกบวชด้วย คำตอบนี้แสดงถึงความศรัทธาและความไว้วางใจที่พระเจ้าเรณูมีต่อมหาโควินท

27. พระราชาอีกหกพระองค์ทรงทราบข่าว

มหาโควินทเข้าเฝ้าพระราชาอีกหกพระองค์และกราบทูลการตัดสินใจออกบวช พระราชาเหล่านั้นทรงเสนอทรัพย์ อำนาจ และความช่วยเหลือ โดยคิดว่าอาจมีเหตุบางอย่างทำให้มหาโควินทต้องการละตำแหน่ง

มหาโควินทะกราบทูลว่า การออกบวชมิได้เกิดจากความขาดแคลนหรือความไม่พอใจ แต่เกิดจากการเห็นทางดำเนินซึ่งสูงกว่า

พระราชาทรงหึงกล่าวว่ หากมหาโควินทะออกบวช พวกพระองค์ก็จะออกบวชตาม การตัดสินใจของผู้นำคนหนึ่งสามารถส่งผลต่อผู้อื่นจำนวนมาก จึงยั้งต้องตั้งอยู่บนเหตุผลและความรับผิดชอบ

28. พราหมณ์เจ็ดคนและศิษย์ 700 คน

มหาโควินทะเรียกพราหมณ์ผู้มั่งคั่งเจ็ดคนและศิษย์ผู้ผ่านการศึกษากำนวน 700 คนมาบอกว่า ท่านจะออกบวช พราหมณ์เหล่านั้นขอให้มหาโควินทะรอ เพราะเห็นว่าชีวิตบรรพชิตยาก ส่วนชีวิตของพราหมณ์มีเกียรติและความสะดวกมากกว่า

มหาโควินทะยืนยันการตัดสินใจและกล่าวถึงประโยชน์ของการละความยึดถือ เมื่อเห็นว่ามหาโควินทะตั้งใจแน่วแน่ พราหมณ์เจ็ดคนและศิษย์ 700 คนจึงตัดสินใจออกบวชตาม ภรรยา 40 คนของมหาโควินทะ ซึ่งมีฐานะเสมอกัน ตลอดจนกษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี และสตรีอีกจำนวนมาก ก็เลือกออกบวชเช่นเดียวกัน

29. การออกบวชครั้งใหญ่

เมื่อถึงเวลาที่กำหนด มหาโควินทะปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้าข้อมผาด แล้วออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต พระราชาทรงเจ็ด พราหมณ์ผู้มั่งคั่งเจ็ดคน ศิษย์ 700 คน ภรรยา 40 คน ตลอดจนกษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี และสตรีอีกหลายพันคนออกบวชตาม การออกบวชครั้งนี้ทำให้เกิดชุมชนผู้ปฏิบัติขนาดใหญ่ ซึ่งมีมหาโควินทะเป็นอาจารย์

อย่างไรก็ตาม จำนวนผู้ตามมิใช่เครื่องยืนยันความถูกต้องของคำสอนเพียงอย่างเดียว ต้องพิจารณาด้วยว่าคำสอนนั้นนำไปสู่การลดกิเลสและจุดหมายใด ในกรณีของมหาโควินทะ คำสอนนำไปสู่สุคติและพรหมโลก แต่ยังไม่ถึงพระนิพพาน

30. มหาโควินทะสอนพรหมวิหาร 4

หลังออกบวช มหาโควินทะสอนสาวกให้เจริญพรหมวิหาร 4 ได้แก่

1. เมตตา - ความปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายมีความสุข
2. กรุณา - ความปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายพ้นจากทุกข์
3. มุทิตา - ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้รับความสุขและความเจริญ
4. อุเบกขา - ความวางใจเป็นกลางโดยไม่ลำเอียง และรู้ว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน

ผู้ปฏิบัติแผ่จิตไปยังทิศหนึ่ง ทิศที่สอง ทิศที่สาม และทิศที่สี่ ตลอดเบื้องบน เบื้องล่าง และโดยรอบ จิตที่แผ่ไปนั้นกว้างขวาง ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร และไม่มีความเบียดเบียน

31. ผลของผู้ปฏิบัติตามมหาโควินทะ

สาวกผู้รู้คำสอนของมหาโควินทะอย่างทั่วถึงและปฏิบัติอย่างสมบูรณ์ เมื่อสิ้นชีวิตแล้วเข้าถึงพรหมโลก ผู้ที่รู้และปฏิบัติได้ไม่สมบูรณ์ทั้งหมด แต่ยังประพฤติกุศลตามกำลัง เมื่อสิ้นชีวิตแล้วไปเกิดในเทวโลกชั้นปรินิมิตวสวัตติ นิมมานรดี คุสิต ยามา ดาวดึงส์ หรือจาตุมหาราชิกา บางพวกกลับมาเกิดในตระกูลกษัตริย์ พราหมณ์ หรือคหบดีผู้มั่งคั่ง

จึงไม่มีการบวชและการปฏิบัติของบุคคลเหล่านั้นสูญเปล่า เพราะแต่ละคนได้รับผลตามระดับที่ตนปฏิบัติได้ อย่างไรก็ตาม ผลสูงสุดของคำสอนครั้งนั้นยังอยู่ภายในสุคติและพรหมโลก ไม่ได้ทำให้การเกิดสิ้นสุดลงโดยสมบูรณ์

32. ปัญจสิขะถามว่าพระพุทธเจ้าทรงจำได้หรือไม่

เมื่อปัญจสิขะเทพบุตรเล่าเรื่องจบแล้ว จึงกราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ทรงจำเรื่องนี้ได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ทรงจำได้ และทรงเปิดเผยว่า มหาโควินทะในอดีตกาลมิใช่บุคคลอื่น แต่คือพระองค์เองในอดีตชาติ

ครั้งนั้นพระองค์ทรงสอนสาวกให้เข้าถึงพรหมโลก และทำให้ผู้คนจำนวนมากดำรงอยู่ในสุคติ การเปิดเผยนี้ทำให้เห็นความต่อเนื่องของการอบรมคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ แต่ไม่ควรนำไปสรุปว่ามีอตตถาวรซึ่งไม่เปลี่ยนแปลงเดินทางผ่านชาติต่าง ๆ ความสืบเนื่องของชีวิตอธิบายภายในกระแสเหตุปัจจัยและกรรม มิใช่ด้วยตัวตนเที่ยงแท้

33. คำสอนของมหาโควินทะยังไม่ถึงพระนิพพาน

พระพุทธเจ้าตรัสว่า คำสอนของมหาโควินทะในอดีตไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อความดับ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อย่าง การตรัสรู้และพระนิพพานคำสอนนั้นนำไปสู่พรหมโลกเท่านั้น

ข้อความนี้มีได้ลดคุณค่าของเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หรือการละทิ้งภัยออกบวช แต่แยกให้เห็นระดับของผลอย่างชัดเจน การมีจิตประณีตและเกิดในพรหมโลกยังไม่เท่ากับการรู้แจ้งอริยสัจและทำวิชา ตัณหา และอุปาทานให้สิ้นไป ผู้ศึกษาจึงไม่ควรนำความสงบ ความสว่าง หรือประสบการณ์สมาธิไปสรุปทันทีว่าเป็นพระนิพพาน

34. คำสอนของพระพุทธเจ้าในพระชาติสุดท้าย

พระพุทธเจ้าตรัสว่า คำสอนที่พระองค์ทรงแสดงในพระชาติสุดท้ายเป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความสงบ ความรู้อย่าง การตรัสรู้ และพระนิพพาน ทางดำเนินนั้นคืออริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่

1. สัมมาทิฏฐิ - ความเห็นชอบ

2. สัมผัสกับปะ - ความคำริชอบ
3. สัมมาวาจา - วาจาชอบ
4. สัมมากัมมันตะ - การกระทำชอบ
5. สัมมาอาชีวะ - การเลี้ยงชีพชอบ
6. สัมมาวายามะ - ความเพียรชอบ
7. สัมมาสติ - สติชอบ
8. สัมมาสมาธิ - สมาธิชอบ

อริยมรรคมีได้ปฏิเสศศีล สมาธิ และเมตตากุศล แต่ทำให้องค์ธรรมเหล่านั้นดำเนินไปพร้อมกับปัญญาที่รู้ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และทางแห่งความดับทุกข์

35. สาวกผู้บรรลุผลในพระธรรมวินัยนี้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า สาวกของพระองค์ผู้ปฏิบัติตามคำสอนมีผลแตกต่างกันตามระดับ สาวกหลายร้อยรูปทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งของตนในปัจจุบัน เป็นพระอรหันต์

สาวกหลายร้อยรูปละสังโยชน์เบื้องต่ำ 5 ประการ เป็นโปปาติกะ ปรีนิพพานในภพนั้น ไม่กลับมาจากโลกนั้นอีก เป็นพระอนาคามี

สาวกหลายร้อยรูปละสังโยชน์ 3 ประการ และทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบาง เป็นพระสกทาคามี สาวกหลายร้อยรูปละสังโยชน์ 3 ประการ เป็นพระโสดาบัน ไม่ตกไปสู่อบาย มีความแน่นอน และจะตรัสรู้ในเบื้องหน้า

คำสอนในพระชาติสุดท้ายจึงมิได้ให้ผลเพียงการเกิดในสุคติ แต่สามารถนำไปสู่ความสิ้นอาสวะและความสิ้นสุดแห่งการเกิดได้

36. พรหมโลกกับพระนิพพานต่างกัน

พรหมโลกเป็นภพอันประณีต ผู้เกิดในพรหมโลกมีอายุยืนและเสวยผลของสมาธิกับพรหมวิหาร แต่พรหมโลกยังเป็นภพที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เมื่อเหตุและอายุสิ้นลง ย่อมมีความเคลื่อนจากภพนั้น พระนิพพานมิใช่พรหมโลก มิใช่สถานที่ซึ่งมีตัวตนถาวรเข้าไปอาศัย และมีใช้การมีชีวิตยาวนานโดยไม่ตาย พระนิพพานเกี่ยวข้องกับความดับตัณหา ความสิ้นอุปาทาน และการไม่เกิดภพใหม่

ดังนั้น การอธิบายพรหมโลกกับพระนิพพานว่าเป็นสิ่งเดียวกัน ย่อมทำให้จุดหมายของพระพุทธศาสนาคลาดเคลื่อน

37. การเห็นพรมมิใช่การตรัสรู้

มหาโควินทะปฏิบัติจนสามารถเห็นและสนทนากับสังกุมารพรมได้ แต่การเห็นพรมมิได้ ทำให้ท่านเป็นพระอรหันต์ พรมสามารถให้คำแนะนำเกี่ยวกับทางไปพรมโลก แต่คำสอนนั้นยังไม่สามารถนำไปสู่พระนิพพาน

เหตุการณ์นี้เตือนว่า การเห็นแสง เห็นเทพ เห็นพรม หรือประสบสิ่งเหนือสามัญ มิใช่หลักฐานเพียงพอของการตรัสรู้ ต้องตรวจสอบว่าประสบการณ์นั้นทำให้ราคะ โทสะ โมหะ และความยึดมั่นในตัวตนสิ้นไปหรือไม่ หากยังมีผู้เห็นซึ่งเข้าไปยึดว่า “เราเป็นผู้วิเศษ” ประสบการณ์นั้นอาจกลายเป็นเหตุเพิ่มความสำคัญตนได้

38. ความดีที่ยังมีความยึดมั่น

มหาโควินทะเป็นผู้มีความสามารถ บริหารบ้านเมืองอย่างเป็นธรรม สอนผู้คนจำนวนมาก ออกบวช และเจริญพรมวิหาร ทั้งหมดเป็นกุศลและมีผลนำไปสู่สุคติ

แต่หากยังมีความยึดว่า “เราเป็นผู้บริหารที่ดี” “เราเป็นผู้มีเมตตา” หรือ “เราเป็นผู้เข้าถึงพรม” ตัวตนอาจเข้าไปตั้งอยู่ในความดีนั้น กุศลจึงควรได้รับการพัฒนาต่อด้วยปัญญาที่เห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา การละอกุศลเป็นสิ่งสำคัญ และการไม่ยึดกุศลว่าเป็นตัวเราก็เป็นขั้นที่ละเอียดขึ้นของการปฏิบัติ

ส่วนนี้เป็นคำอธิบายประกอบเพื่อป้องกันความยึดมั่นในประสบการณ์และคุณความดี มิใช่ถ้อยคำตรงทั้งหมดในมหาโควินทสูตร

39. ผู้นำต้องปกครองตนเองด้วย

มหาโควินทะสามารถบริหารแผ่นดินให้พระราชาเจ็ดพระองค์ แต่ท้ายที่สุดท่านเห็นว่า การจัดการบ้านเมืองยังไม่เพียงพอ หากจิตของตนยังไม่ถูกฝึก

ผู้ปกครองอาจแบ่งเขตแดน จัดการทรัพย์สิน และรักษาความสงบภายนอกได้ แต่ยังคงตรวจสอบความโลภ ความโกรธ ความหลง ความริษยา และความสำคัญตนภายใน

หากผู้มีอำนาจไม่ปกครองจิตของตน อำนาจภายนอกอาจกลายเป็นเครื่องขยายกิเลส การเป็นผู้นำโดยธรรมจึงต้องมีทั้งความสามารถในการดูแลส่วนรวมและความสามารถในการสำรวมตน

40. จากผู้บริหารแผ่นดินสู่ผู้แสวงหาความจริง

ชีวิตของมหาโควินทะเริ่มจากการเป็นบุตรปุโรหิต ต่อมาเป็นผู้บริหารราชกิจของพระราชาเจ็ดพระองค์ เป็นอาจารย์ของพราหมณ์ และเป็นผู้มีชื่อเสียงอย่างสูง เมื่อได้ยินคำสรรเสริญว่าตนเห็นพรม ท่านมิได้หลงเชื่อคำสรรเสริญ แต่แสวงหาความจริงด้วยการปฏิบัติ

เมื่อพบสังกุมารพรหมและรู้ทางไปพรหมโลก ท่านยอมละทรัพย์ ตำแหน่ง และอำนาจเพื่อออกบวช การเดินทางนี้แสดงให้เห็นว่า ความสำเร็จทางโลกไม่จำเป็นต้องเป็นอุปสรรค หากบุคคลใช้ความสำเร็จนั้นเป็นฐานพิจารณาว่า ยังมีสิ่งใดสูงกว่าที่ควรศึกษาและปฏิบัติ

แต่เมื่อเข้าถึงความสงบแล้ว ยังต้องเดินต่อด้วยปัญญา เพื่อมิให้หยุดอยู่เพียงพรหมโลกหรือประสบการณ์อันละเอียด

บทสรุป

แก่นสำคัญของมหาโควินทสูตร

มหาโควินทสูตรเริ่มจากปัญจสิขเทพบุตรเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ภูเขาคิชฌกูฏ และกราบทูลเรื่องการประชุมของเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์

เหล่าเทพมีความยินดีเมื่อเห็นสาวกของพระพุทธเจ้าซึ่งมาเกิดใหม่มีรัศมีและยศยิ่งกว่าเทพที่เกิดอยู่ก่อน ท้าวสักกะจึงทรงสรรเสริญพระพุทธเจ้าตามความเป็นจริง 8 ประการ

สังกุมารพรหมปรากฏในที่ประชุม ได้ฟังคำสรรเสริญเหล่านั้น แล้วเล่าเรื่องมหาโควินทะเพื่อแสดงพระปัญญาและการสั่งสมคุณธรรมของพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ มหาโควินทะเดิมชื่อโชติปาละ เป็นบุตรของโควินทพราหมณ์ เมื่อบิดาถึงแก่กรรม ท่านได้รับตำแหน่งปุโรหิตและบริหารราชกิจแทน

ด้วยความสามารถของท่าน ราชอาณาจักรถูกแบ่งให้แก่พระราชเจ็ดพระองค์อย่างเรียบร้อย และมหาโควินทะได้รับความไว้วางใจให้ดูแลราชกิจของทุกอาณาจักร ท่านยังเป็นอาจารย์ของพราหมณ์ผู้มั่งคั่งเจ็ดคนและศิษย์ผู้ผ่านการศึกษากว่า 700 คน จนมีชื่อเสียงว่าสามารถเห็นและสนทนากับพรหมได้

เมื่อรู้ว่าชื่อเสียงนั้นยังไม่ตรงกับความจริง มหาโควินทะจึงปลีกเร้นเป็นเวลาสี่เดือนเพื่อเจริญกรรมฐาน จนสังกุมารพรหมปรากฏต่อหน้า มหาโควินทะถามถึงทางเข้าถึงพรหมโลก สังกุมารพรหมสอนให้ละความยึดถือในทรัพย์และครอบครัว ออกบวช อยู่ในที่สงัด มีจิตตั้งมั่น ประกอบด้วยกรุณา ละกลิ่นเหม็นของกิเลส และเว้นจากเมถุนธรรม

ท่านจึงละตำแหน่ง ทรัพย์สมบัติ และชื่อเสียง ออกบวชพร้อมพระราช พราหมณ์ ศิษย์ และบุคคลจำนวนมาก แล้วสอนการเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

ผู้ปฏิบัติได้สมบูรณ์เข้าถึงพรหมโลก ส่วนผู้ปฏิบัติได้ไม่เต็มที่ก็ได้รับผลเป็นสุคติตามระดับ เมื่อปัญจสิขะกราบทูลถาม พระพุทธเจ้าตรัสว่า มหาโควินทะในอดีตคือพระองค์เอง แต่คำสอนของพระองค์ในครั้งนั้นนำไปเพียงพรหมโลก ยังไม่เข้าไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง การตรัสรู้ และพระนิพพาน

ส่วนคำสอนในพระชาติสุดท้ายคืออริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งนำไปสู่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ตามระดับแห่งการปฏิบัติ

พระสูตรจึงมิได้ปฏิเสธคุณค่าของพรหมวิหาร สมาธิ การออกบวช หรือการเกิดในพรหมโลก แต่จัดวางสิ่งเหล่านั้นตามระดับของผล

ความดีนำไปสู่ความสุขและสุคติ สมาธินำจิตไปสู่ความสงบและภพอันละเอียด แต่ปัญญาใน อริยสัจและอริยมรรคเท่านั้นที่ทำให้เหตุแห่งการเกิดดับลงโดยสิ้นเชิง การเห็นพรหมจึงยังไม่ใช่การ เห็นธรรม การเข้าถึงพรหมโลกยังไม่ใช่พระนิพพาน และการมีจิตประณีตยังไม่เท่ากับการสิ้นความยึดมั่น

นี่คือการเดินทางจากการปกครองแผ่นดิน สู่การปกครองตนเอง จากชื่อเสียงว่าเห็นพรหม สู่การแสวงหาให้รู้จริง และจากทางไปพรหมโลก สู่การเห็นว่าหนทางแห่งความหลุดพ้นต้องก้าวต่อไปด้วย อริยมรรคมีองค์ 8

พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 2
พระไตรปิฎก เล่ม 10 -ทีมนิกาย มหาวรรค
พระสูตรที่ 7 : มหาสมัยสูตร
จากมหาสมาคมแห่งเทวดา สู่การเห็นคุณค่าของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวก

บทนำ

มหาสมัยสูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดาและพรหมจากโลกธาตุต่าง ๆ ซึ่งมาชุมนุมเพื่อเฝ้าพระพุทธเจ้าและชมพระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์

พระสูตรนี้มีรายนามเทวดา ยักษ์ คนธรรพ์ นาค สุบรรณ และพรหมเป็นจำนวนมาก จึงอาจดูคล้ายการบรรยายโครงสร้างของจักรวาลตามคติพุทธศาสนา แต่ใจความสำคัญมิได้อยู่ที่การจดจำรายชื่อทั้งหมด หากอยู่ที่การแสดงพระคุณของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวก ตลอดจนชัยชนะของจิตที่หลุดพ้นเหนืออำนาจของมาร

1. สถานที่แสดงพระสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่ามทวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ในสักกชนบท พระองค์ประทับอยู่พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ 500 รูป และภิกษุเหล่านั้นล้วนเป็นพระอรหันต์

เหตุการณ์นี้จึงมิใช่เพียงการประชุมของคนจำนวนมาก แต่เป็นการรวมหมู่ของพระสาวกผู้สิ้นกิเลสและหลุดพ้นแล้ว

2. ภาษีทั้ง 500 รูปล้วนเป็นพระอรหันต์

พระสูตรระบุคุณสมบัติสำคัญของภาษีในที่ประชุมว่า ภาษีทั้ง 500 รูปเป็นพระอรหันต์ คำว่า พระอรหันต์ หมายถึงผู้สิ้นอาสวะ ละกิเลสที่ผูกมัดจิตใจไว้กับการเวียนว่ายตายเกิด และไม่ต้องกลับมาเกิดอีกเพราะอำนาจของตัณหาและอุปาทาน

ดังนั้น ศูนย์กลางที่แท้จริงของมหาสมัยครั้งนี้จึงมิใช่ความยิ่งใหญ่ของหมู่เทวดา แต่คือ พระพุทธเจ้าและพระสาวกผู้บรรลุลูกความหลุดพ้น

3. เทวดาจากสิบโลกธาตุมาชุมนุม

ในเวลานั้น เทวดาจาก สิบโลกธาตุ ได้มาชุมนุมกันเป็นจำนวนมาก เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคและชมพระภิกษุสงฆ์

ข้อความนี้แสดงภาพการประชุมอันกว้างใหญ่ ซึ่งมีได้จำกัดอยู่เฉพาะมนุษย์หรือเทวดาในโลกธาตุเดียว

คำว่า “สิบโลกธาตุ” ในบริบทนี้ควรเข้าใจตามจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในพระสูตร ไม่ควรนำไปเทียบเป็นจำนวนหรือระยะทางทางดาราศาสตร์สมัยใหม่โดยตรง

4. ความหมายของคำว่า “มหาสมัย”

คำว่า มหาสมัย แปลได้ว่า “การประชุมครั้งใหญ่” หรือ “มหาสมาคม” ในพระสูตรนี้หมายถึงการที่เทวดาและพรหมหมู่ต่าง ๆ มาประชุมกันอย่างกว้างขวาง เพื่อเฝ้าพระพุทธเจ้าและชมพระอรหันตสาวก

จึงไม่ควรเข้าใจคำว่า “มหาสมัย” เพียงว่าเป็นเทศกาลหรือวันประกอบพิธี แต่ควรเข้าใจตามเหตุการณ์ในพระสูตรว่าเป็นมหาสมาคมของหมู่เทพและพรหม

5. เทวดาชั้นสุทธาวาสสี่องค์

เทวดาชั้นสุทธาวาสสี่องค์ทราบว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่ามหาวัน พร้อมด้วยพระอรหันตสาวกประมาณ 500 รูป และเทวดาจากสิบโลกธาตุกำลังมาชุมนุมกัน

เทวดาทั้งสี่องค์จึงคิดว่า ควรไปยังที่ประทับของพระผู้มีพระภาค แล้วกล่าวคาถาองค์ละคาถาในที่เฉพาะพระพักตร์

จากนั้น เทวดาเหล่านั้นได้หายไปจากเทวโลกชั้นสุทธาวาส และมาปรากฏอยู่ต่อหน้าพระผู้มีพระภาคอย่างรวดเร็ว

6. คาถาของเทวดาสุธาวาส

เทวดาสุธาวาสทั้งสองกล่าวคาถาถวายพระผู้มีพระภาค โดยเนื้อหาแสดงความเคารพต่อพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ผู้มีจิตตั้งมั่น

คาถาเหล่านั้นกล่าวถึงการประชุมใหญ่ในป่า การสำรวมอินทรีย์ การมีจิตตั้งมั่น และการที่พระสาวกดำเนินตามพระศาสดา ใจความสำคัญคือ พระอรหันตสาวกเป็นผู้สำรวมอินทรีย์และฝึกจิตดีแล้วมิได้ถูกกิเลสชักนำไปตามอารมณ์

7. ความสงบเป็นคุณสมบัติของที่ประชุม

การประชุมครั้งนี้แม้จะมีเทวดาจำนวนมาก แต่สิ่งที่พระสูตรเน้นมิใช่เสียงอึกทึกหรือความตื่นตาตื่นใจ ตรงกันข้าม บรรยายากสำคัญคือความสงบ ความสำรวม และความตั้งมั่นของพระภิกษุสงฆ์ ความยิ่งใหญ่ในทางธรรมจึงมิได้วัดด้วยจำนวนผู้มาชุมนุม แต่วัดด้วยคุณภาพของจิตที่พ้นจากความโลภ ความโกรธ และความหลง

8. พระพุทธเจ้าทรงแจ้งแก่ภิกษุทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เทวดาจากสิบโลกธาตุส่วนมากได้มาประชุมกัน เพื่อชมพระตถาคตและพระภิกษุสงฆ์ พระคำรัสนี้ทำให้ภิกษุทั้งหลายทราบทั่วว่า รอบบริเวณป่ามหาวັນมิได้มีเพียงมนุษย์ แต่มีเหล่าเทวดาจำนวนมากมาชุมนุมอยู่ด้วย

9. มหาสมัยในอดีตและอนาคต

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในอดีตกาล เทวดาจำนวนมากเคยมาชุมนุมเพื่อชมพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์เช่นเดียวกัน ในอนาคตกาล เมื่อพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นอุบัติขึ้น เทวดาจำนวนมากก็จักมาประชุมเพื่อชมพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์เช่นเดียวกัน

ข้อความนี้แสดงว่า มหาสมัยมิใช่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะในสมัยของพระพุทธเจ้าพระองค์นี้เท่านั้น แต่สัมพันธ์กับการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าและหมู่สาวกผู้บรรลุนิพพาน

10. พระพุทธเจ้าทรงประกาศนามของหมู่เทวดา

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระองค์จักบอกนามของหมู่เทวดา จักกล่าวชื่อ และจักแสดงให้ภิกษุทั้งหลายรู้จักเทวดาหมู่ต่าง ๆ ที่มาชุมนุม

จากนั้นจึงทรงกล่าวคาถาบรรยายรายนามและหมู่ของเทวดาเป็นจำนวนมาก รายนามในพระสูตรมีทั้งชื่อเฉพาะ ชื่อหมู่ ถิ่นที่อยู่ และลักษณะที่เกี่ยวข้องกับเทวดาหรือมนุษย์แต่ละกลุ่ม

11. เหตุใดพระสูตรจึงมีรายชื่อเป็นจำนวนมาก

รายนามที่ปรากฏในมหาสมยสูตรมิใช่เพียงรายการชื่อที่ต้องท่องจำ แต่ช่วยแสดงให้เห็นว่า สัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ จำนวนมากยอมรับพระคุณของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวก

หมู่เทพที่มีความแตกต่างกันทั้งด้านกำเนิด อำนาจ และที่อยู่อาศัย ต่างมารวมกันด้วยความประสงค์เดียวกัน คือมาเฝ้าพระพุทธเจ้าและชมพระสงฆ์ อย่างไรก็ตาม การมีชื่อปรากฏในมหาสมยมิได้หมายความว่าเทวดาทุกองค์บรรลุพระอรหัตผลแล้ว

12. เทวดาที่อาศัยอยู่ตามพื้นแผ่นดิน

พระสูตรกล่าวถึงเทวดาที่อาศัยอยู่ตามพื้นแผ่นดิน ภูเข ป่า ถ้ำ แม่น้ำ และสถานที่ต่าง ๆ ในคติที่ปรากฏในพระสูตร เทวดามีได้มีเฉพาะผู้ที่อยู่บนสวรรค์ชั้นสูงเท่านั้น แต่ยังรวมถึงเทวดาหรือมนุษย์ที่อาศัยอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ด้วย

รายนามเหล่านี้ทำให้เห็นภาพของโลกและภพภูมิตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งกว้างกว่าสิ่งที่มนุษย์ทั่วไปมองเห็นด้วยตา

13. หมู่ยักษ์

หมู่มักขะเป็นกลุ่มหนึ่งที่มาร่วมมหาสมย ในพระไตรปิฎก คำว่า ยักษ์ มิได้หมายถึงสิ่งชั่วร้ายทั้งหมด บางคนมีศรัทธา เคารพพระพุทธเจ้า และช่วยคุ้มครองผู้ปฏิบัติธรรม ขณะที่บางคนอาจมีนิสัยชั่วร้ายหรือยังมีกิเลสมาก จึงไม่ควรสรุปว่ายักษ์ทุกคนเป็นฝ่ายเดียวกันหรือมีคุณธรรมเท่ากันทั้งหมด

14. หมู่คนธรรพ์

คนธรรพ์เป็นอมมนุษย์อีกหมู่หนึ่งที่มาชุมนุม ตามคติพุทธศาสนา คนธรรพ์มีความสัมพันธ์กับดนตรี กลิ่นหอม และเป็นบริวารของท้าวธตรฐ หมู่คนธรรพ์ฝ่ายทิศตะวันออกอยู่ภายใต้การปกครองของท้าวธตรฐ หนึ่งในท้าวมหาราชทั้งสี่

15. หมู่ นาค

พระสูตรกล่าวถึงหมู่นาคจากถิ่นต่าง ๆ ที่มาร่วมประชุม นาคในพระไตรปิฎกมีทั้งนาคผู้มีฤทธิ์ นาคผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า และนาคที่ยังมีความโกรธหรือความขัดแย้งกับสัตว์หมู่อื่น การเป็นนาคหรือมีฤทธิ์มากจึงมิได้หมายความว่าได้หลุดพ้นจากกิเลสแล้ว

16. หมู่สุบรรณหรือครุฑ

พระสูตรกล่าวถึงหมู่ สุบรรณ ซึ่งรู้จักกันโดยทั่วไปในชื่อ ครุฑ สุบรรณเป็นอมมนุษย์มีปีก และในเรื่องราวที่ปรากฏในคัมภีร์มักมีความเกี่ยวข้องหรือความขัดแย้งกับหมู่นาค

แต่ในมหาสมัยครั้งนี้ ทั้งหมู่नाकและหมู่सुवर्णต่างมาร่วมอยู่ในที่ประชุมเดียวกันต่อหน้า พระพุทธเจ้า

17. หมู่ที่เคยเป็นคู่ขัดแย้งมาประชุมร่วมกัน

การที่नाकและसुवर्णมาปรากฏในมหาสมัยเดียวกันช่วยแสดงภาพว่า ความเคารพต่อ พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์เป็นจุดร่วมของหมู่สัตว์ที่แตกต่างกันได้

อย่างไรก็ตาม พระสูตรนี้ได้กล่าวไว้ว่าสัตว์ทุกหมู่หมดความขัดแย้งอย่างถาวร เพียงแสดงว่าในการ ประชุมครั้งนี้ ทั้งสองหมู่มาร่วมมหาสมัยเพื่อเฝ้าพระพุทธเจ้าและชมพระภิกษุสงฆ์

18. ท้าวมหาราชทั้งสี่

พระสูตรกล่าวถึงเทพผู้รักษาโลกทั้งสี่ทิศ เรียกว่า ท้าวมหาราชทั้งสี่ ได้แก่

1. ท้าวธตรฐ ผู้รักษาทิศตะวันออก
2. ท้าววิรูปหก ผู้รักษาทิศใต้
3. ท้าววิรูปักษ์ ผู้รักษาทิศตะวันตก
4. ท้าวเวสวัณ ผู้รักษาทิศเหนือ

เทพทั้งสี่เป็นผู้ปกครองหมู่เทพและมนุษย์ในสังกัดของตน

19. ท้าวธตรฐ ผู้รักษาทิศตะวันออก

ท้าวธตรฐเป็นมหาราชผู้รักษาทิศตะวันออก และเป็นผู้ปกครองหมู่คนธรรพ์ พระสูตรกล่าวถึงท้าวธตรฐพร้อมด้วยบริวารที่มาร่วมมหาสมัย เพื่อเฝ้าพระพุทธเจ้าและชมพระ อรหันตสาวก

20. ท้าววิรูปหก ผู้รักษาทิศใต้

ท้าววิรูปหกเป็นมหาราชผู้รักษาทิศใต้ และเป็นผู้ปกครองหมู่กุมภัณฑ์ กุมภัณฑ์เป็นมนุษย์ ประเภทหนึ่งในคติพุทธศาสนา มีควรนำรูปลักษณะที่ปรากฏในงานศิลปะหรือเรื่องเล่ายุคหลังทั้งหมด ไปถือว่าเป็นรายละเอียดตรงจากพระสูตร

21. ท้าววิรูปักษ์ ผู้รักษาทิศตะวันตก

ท้าววิรูปักษ์เป็นมหาราชผู้รักษาทิศตะวันตก และเป็นผู้ปกครองหมู่नाक ท้าววิรูปักษ์พร้อมด้วย บริวารได้มาร่วมประชุมในมหาสมัยครั้งนี้

22. ท้าวเวสวัณ ผู้รักษาทิศเหนือ

ท้าวเวสวัณ หรือที่รู้จักกันในชื่อท้าวเวร เป็นนมหाराชผู้รักษาทิศเหนือ และเป็นผู้ปกครองหมุ่ยักษ์ ในพระไตรปิฎก ท้าวเวสวัณปรากฏในฐานะเทพผู้มีศรัทธาและมีบทบาทเกี่ยวข้องกับการคุ้มครองผู้ประพฤติธรรม ไม่ควรจำกัดความหมายของท้าวเวสวัณ ไว้เฉพาะเรื่องทรัพย์สิน โชคลาภ หรือการขอผลประโยชน์ทางโลกเท่านั้น

23. เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา

ท้าวมหाराชทั้งสี่และหมุ่บริวารอยู่ในสวรรค์ชั้น จาตุมหาราชิกา ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นแรกในกามาจรภูมิ แม้เทวดาในชั้นนี้จะมีอายุและความสุขมากกว่ามนุษย์ แต่ยังอยู่ภายใต้ความไม่เที่ยง และยังต้องเวียนว่ายตายเกิดหากยังไม่สิ้นกิเลส

24. ท้าวสักกะและเทวดาชั้นดาวดึงส์

พระสูตรกล่าวถึงท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ พร้อมด้วยเทวดาชั้นดาวดึงส์ที่มาพร้อมประชุม ท้าวสักกะในพระไตรปิฎกเป็นเทพผู้มีศรัทธาในพระพุทธเจ้า แต่มิใช่ผู้สร้างโลกหรือเทพเจ้าสูงสุดผู้บันดาลทุกสิ่ง ท้าวสักกะยังอยู่ภายใต้กรรม ความไม่เที่ยง และการเวียนว่ายตายเกิด トラบใดที่ยังไม่สิ้นกิเลส

25. เทวดาในสวรรค์ชั้นสูงขึ้นไป

นอกจากเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาและดาวดึงส์แล้ว พระสูตรยังกล่าวถึงเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เช่น

- เทวดาชั้นยามา
- เทวดาชั้นดุสิต
- เทวดาชั้นนิมมานรดี
- เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี

เทวดาเหล่านี้มีความสุขและอายุแตกต่างกัน แต่ยังเป็นสัตว์โลกที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย

26. หมุ่พรหม

พระสูตรกล่าวถึงพรหมจากพรหมโลกหลายหมุ่ที่มาพร้อมมหาสมุทัย พรหมมีสถานะละเอียดกว่าเทวดาในกามาจรภูมิ และการเกิดในพรหมโลกสัมพันธ์กับผลของฌานตามระดับที่สอดคล้องกัน แต่การเกิดเป็นพรหมยังมีหลักประกันว่าจะหลุดพ้นจากสังสารวัฏ เมื่อเหตุแห่งการเกิดในพรหมโลกสิ้นลง หากยังมีอวิชชาและตัณหา ก็ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดต่อไป

27. เทวดาและพรหมมิได้มีระดับธรรมเท่ากัน

ผู้ที่มาชุมนุมในมหาสมณียมีคุณธรรมแตกต่างกัน บางองค์เป็นพระอริยบุคคล บางองค์มีศรัทธาแต่ยังไม่บรรลุนิพพาน และบางองค์ยังมีกิเลส ความถือตัว หรือความเห็นผิดอยู่ จึงไม่ควรถือว่าเพียงการเป็นเทวดาหรือพรหมทำให้ผู้นั้นรู้ธรรมทั้งหมด หรือพ้นจากความผิดพลาดโดยอัตโนมัติ

28. การเกิดเป็นเทวดายังไม่ใช่นิพพาน

ความสุขของเทวดาเป็นผลจากกรรมดี แต่ยังเป็นความสุขที่อาศัยเหตุปัจจัย และต้องเปลี่ยนแปลงเมื่อเหตุปัจจัยสิ้นไป

นิพพานมิใช่สวรรค์ชั้นหนึ่ง และมิใช่สถานที่สำหรับเสวยความสุขทางประสาทสัมผัสอย่างถาวร เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาจึงมิใช่เพียงการเกิดเป็นเทวดา แต่คือการดับอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน

29. เหตุที่เทวดามาชมพระอรหันตสาวก

แม้เทวดาหลายหมู่จะมีฤทธิ์ มีรัศมี และมีอายุยืน แต่พระอรหันตสาวกมีคุณสมบัติที่เหนือกว่าความสุขทางโลก คือเป็นผู้หลุดพ้นจากกิเลสและการเกิดใหม่

การที่เทวดามาชมพระอรหันตสาวกจึงแสดงให้เห็นว่า ความบริสุทธิ์และความหลุดพ้นมีคุณค่าสูงกว่าอำนาจ ฤทธิ์ อายุ หรือความสุขในสวรรค์

30. มารเห็นมหาสมณ

ขณะที่เทวดาจำนวนมากกำลังมาชุมนุม มารผู้มีบาปได้เห็นมหาสมณนั้น มารประสงค์จะทำให้หมู่ผู้มาชุมนุมตกอยู่ใต้อำนาจของตน จึงเรียกกองทัพมารให้เคลื่อนเข้าไป

เหตุการณ์นี้ทำให้เห็นว่า แม้ในเวลาที่มีการประชุมเพื่อธรรม อุปสรรคและความพยายามที่จะครอบงำจิตก็ยังสามารถเกิดขึ้นได้

31. กองทัพของมาร

พระสูตรบรรยายการเคลื่อนเข้ามาของมารและกองทัพด้วยภาพที่น่าเกรงขาม มารสั่งกองกำลังให้เข้าจับ ผูกมัด และครอบงำหมู่ผู้มาชุมนุม พร้อมทั้งแสดงเหตุการณ์อันน่าหวาดหวั่นราวกับเกิดพายุฝน ไฟร้อน และฟ้าแลบ ถ้อยคำดังกล่าวแสดงความพยายามของมารที่จะทำให้จิตของผู้มาชุมนุมตกอยู่ภายใต้อำนาจของตน

32. พระพุทธเจ้าทรงเตือนภิกษุทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่ามารพร้อมด้วยกองทัพกำลังเข้ามา จึงตรัสบอกภิกษุทั้งหลายว่า กองทัพมาร ได้มาถึงแล้ว พระดำรัสนี้มีได้ทำให้ภิกษุทั้งหลายหวาดกลัว เพราะภิกษุในที่ประชุมเป็น พระอรหันต์ผู้ละกิเลสได้แล้ว

33. พระอรหันต์ไม่หวั่นไหวต่อมาร

มารอาจครอบงำบุคคลได้โดยอาศัยช่องทางของกิเลส เช่น ความกำหนัด ความกลัว ความหลง ความประมาท และความยึดมั่นถือมั่น แต่พระอรหันต์ได้ถอนเหตุที่ทำให้มารเข้าครอบงำแล้ว จึงไม่ สะดุ้ง ไม่หวั่นไหว และไม่ตกอยู่ในอำนาจของมาร ชัยชนะในพระสูตรจึงมิใช่ชัยชนะด้วยอาวุธ แต่ เป็นชัยชนะด้วยการสิ้นกิเลส

34. มารต้องถอยกลับ

เมื่อมารไม่สามารถทำให้พระสาวกของพระพุทธเจ้าหวั่นไหวหรือตกอยู่ในอำนาจได้ มารพร้อม ด้วยกองทัพจึงต้องถอยกลับไป พระสาวกของพระพุทธเจ้าเป็นผู้ชนะสงครามภายใน คือชนะราคะ โทสะ โมหะ และเครื่องผูกมัดจิตทั้งหลาย ชัยชนะเช่นนี้เป็นชัยชนะที่ไม่มีผู้ใดแย่งชิงไปได้

35. ความหมายของคำว่า “มาร”

คำว่า มาร ในพระสูตรตอนนี้หมายถึงมารผู้มีบาป ซึ่งปรากฏในฐานะสัตว์ผู้มีตัวตนตามคติ จักรวาลวิทยาของพระพุทธศาสนา

ในด้านการอธิบายธรรม คำว่า “มาร” ยังอาจใช้สื่อถึงสิ่งที่ขัดขวางความดีและความหลุดพ้น เช่น กิเลส ความประมาท ความกลัว และความยึดติด อย่างไรก็ตาม ความหมายเชิงอุปมานี้เป็นการอธิบาย ประกอบ ไม่ควรใช้แทนหรือลบข้อความเรื่องมารที่ปรากฏโดยตรงในพระสูตร

36. มารไม่ใช่ผู้สร้างโลก

มารในพระพุทธศาสนามีใช่ผู้สร้างโลก มิใช่เจ้าของชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย และมีใช่อำนาจชั่วร้ายที่ดำรงอยู่อย่างถาวร มารเองก็เป็นสัตว์ในสังสารวัฏ อยู่ภายใต้กรรมและความไม่เที่ยง อำนาจของมารมีผลต่อผู้ที่ยังมีช่องทางให้กิเลสครอบงำ แต่ไม่อาจผูกมัดจิตของผู้สิ้นกิเลสแล้วได้

37. ชัยชนะเหนือมารเริ่มต้นที่การรู้เท่าทันจิต

สำหรับผู้ปฏิบัติธรรม การชนะมารมิได้หมายถึงการต่อสู้กับสิ่งลึกลับภายนอกเพียงอย่างเดียว

สิ่งสำคัญคือการรู้เท่าทันความอยาก ความไม่พอใจ ความง่วง ความฟุ้งซ่าน ความกลัว และความสงสัยที่เกิดขึ้นในจิต เมื่อรู้สิ่งเหล่านี้ตามความเป็นจริง ไม่ยึดถือ และไม่ทำตามอำนาจของมัน ช่องทางที่กิเลสจะครอบงำจิตย่อมลดลง

38. มหาสมัยสูตรกับจักรวาลวิทยา

พระสูตรนี้มีรายละเอียดเกี่ยวกับเทวดา พรหม ยักษ์ นาค สุบรรณ และภพภูมิต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ผู้อ่านอาจศึกษารายละเอียดเหล่านี้ในด้านภาษา ประวัติศาสตร์ ศาสนา หรือจักรวาลวิทยาได้ แต่ไม่ควรละเลยจุดหมายทางธรรม ไม่ว่าจักรวาลจะกว้างใหญ่เพียงใด สัตว์ที่ยังมีอวิชชาและตัณหา ก็ยังอยู่ภายใต้ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย

39. อย่ายึดติดเพียงความอัศจรรย์

หากอ่านมหาสมัยสูตรแล้วสนใจเฉพาะจำนวนเทวดา ฤทธิ รัศมี หรือความมหัศจรรย์ ก็อาจพลาดสาระสำคัญของพระสูตร

สิ่งที่เทวดาทั้งหลายมาชื่นชมมิใช่การแสดงฤทธิ์ แต่คือพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกผู้บริสุทธิ์จากกิเลส

ดังนั้น พระสูตรจึงควรนำผู้อ่านกลับมาพิจารณาจิตของตนว่า ยังถูกความโลภ ความโกรธ และความหลงครอบงำอยู่เพียงใด

40. การสวดมหาสมัยสูตร

ในประเพณีพระพุทธศาสนาเถรวาทบางแห่ง มหาสมัยสูตรได้รับการนำมาใช้สวดในหมวดพระปริตรหรือบทสวดเพื่อความเป็นสิริมงคลและการคุ้มครอง

การสวดด้วยความเคารพสามารถเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณได้ แต่ไม่ควรเข้าใจว่าการออกเสียงรายนามเทวดาเพียงอย่างเดียวจะทดแทนการรักษาศีล การเจริญสติ และการละกิเลสได้

41. การเคารพเทวดาตามหลักพระสูตร

มหาสมัยสูตรแสดงว่าเทวดาหลายหมู่มีศรัทธาและเคารพพระพุทธเจ้า การระลึกถึงเทวดาตามหลักพระพุทธศาสนาจึงควรระลึกถึงคุณธรรมที่ทำให้เกิดเป็นเทวดา เช่น ศรัทธา ศีล การให้ และคุณธรรมที่ได้สั่งสมไว้ ไม่ควรนำพระสูตรไปใช้สนับสนุนการขอผลประโยชน์ทุกอย่างจากเทวดา หรือยกเทวดาขึ้นแทนพระรัตนตรัย

42. ภิกษุสงฆ์ในมหาสมัยครั้งนี้เป็นผู้ปฏิบัติจนเห็นผล

ภิกษุประมาณ 500 รูปในมหาสมัยครั้งนี้ได้มีความสำคัญเพียงเพราะครองเพศบรรพชิต แต่เพราะท่านเหล่านั้นปฏิบัติจนบรรลุพระอรหัตผล ข้อความนี้เตือนว่า คุณค่าของพระสาวกอยู่ที่ศีล สมาธิ ปัญญา และความหลุดพ้น มิได้อยู่ที่รูปแบบภายนอกเพียงอย่างเดียว

43. ความสามัคคีของหมู่ผู้เคารพธรรม

มหาสมัยประกอบด้วยหมู่สัตว์หลายประเภท ซึ่งมีภูมิหลัง อำนาจ และถิ่นที่อยู่แตกต่างกัน แต่ความเคารพต่อพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทำให้หมู่สัตว์เหล่านั้นมาประชุมอยู่ในสถานที่เดียวกัน ในแง่นี้ พระธรรมเป็นศูนย์รวมที่อยู่เหนือความแตกต่างด้านกำเนิด ฐานะ ภูมิ และอำนาจ

44. ข้อควรระวังในการอ่านรายนามเทวดา

รายนามเทวดาในมหาสมัยสูตรมีศัพท์บาลีและชื่อเฉพาะจำนวนมาก บางชื่ออาจมีรูปสะกดแตกต่างกันตามฉบับอักษรหรือวิธีถอดเสียง

หากต้องนำรายนามไปอ้างอิงโดยละเอียด ควรตรวจเทียบกับพระไตรปิฎกบาลีและฉบับแปลที่เชื่อถือได้ ไม่ควรสร้างคำแปลจากความคล้ายของเสียงเพียงอย่างเดียว เพราะชื่อบางชื่อเป็นนามเฉพาะ มิได้มีความหมายตามคำไทยที่ออกเสียงใกล้เคียงกัน

45. แก่นธรรมสำหรับนำไปปฏิบัติ

มหาสมัยสูตรให้ข้อพิจารณาสำคัญหลายประการ ได้แก่

1. ความบริสุทธิ์ทางจิตมีคุณค่าสูงกว่าอำนาจและความสุขในสวรรค์
 2. การเกิดเป็นเทวดาหรือพรหมยังไม่ใช่ความหลุดพ้น
 3. ผู้สิ้นกิเลสย่อมไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของมาร
 4. ความเคารพพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริงควรนำไปสู่การปฏิบัติตามพระธรรม
 5. การศึกษาภพภูมิควรช่วยให้เห็นความไม่เที่ยง มิใช่เพิ่มความยึดติด
 6. ชัยชนะสูงสุดคือชัยชนะเหนือกิเลสภายในจิตของตน
-

46. ตอนท้ายของพระสูตร

ในตอนท้าย มารพร้อมด้วยกองทัพไม่สามารถครอบงำพระสาวกของพระพุทธเจ้าได้ และต้องล่าถอยไป พระสูตรจบลงด้วยภาพของพระสาวกผู้ชนะมาร ปราศจากความกลัว และเป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏในหมู่สัตว์ทั้งหลาย

เหตุการณ์นี้ยืนยันว่า เมื่อจิตหลุดพ้นจากราคะ โทสะ และโมหะแล้ว มารย่อมไม่สามารถทำให้จิตนั้นกลับไปอยู่ใต้อำนาจของกิเลสได้อีก

สรุปมหาสมยสูตร

มหาสมยสูตรกล่าวถึงการประชุมครั้งใหญ่ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ในสักกชนบท พระพุทธเจ้าประทับอยู่พร้อมด้วยภิกษุประมาณ 500 รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์

เทวดา พรหม ยักษ์ คนธรรพ์ นาค สุบรรณ และหมู่เทพจากโลกธาตุต่าง ๆ พากันมาชุมนุมเพื่อเฝ้าพระพุทธเจ้าและชมพระอรหันตสาวก พระพุทธเจ้าทรงประกาศนามและหมู่ของเทวดาเหล่านั้นโดยละเอียด

ต่อมา มารพร้อมด้วยกองทัพเข้ามาหมายจะครอบงำที่ประชุม แต่ไม่สามารถทำให้พระอรหันตสาวกหวั่นไหวได้ จึงต้องถอยกลับไป แก่นสำคัญของพระสูตรมิใช่เพียงเรื่องความยิ่งใหญ่ของเทวดาหรือโครงสร้างจักรวาล แต่คือการแสดงว่า แม้เทวดาและพรหมผู้มีฤทธิ์มากก็ยังมาเฝ้าพระพุทธเจ้าและชมพระอรหันตสาวกผู้หลุดพ้นจากกิเลส

ชัยชนะสูงสุดจึงมิใช่การเอาชนะผู้อื่น หากเป็นการทำจิตให้พ้นจากอำนาจของมาร คือกิเลสและเครื่องผูกมัดทั้งปวง

พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 2

พระไตรปิฎก เล่ม 10 - ทิมนิกาย มหาวรรค

พระสูตรที่ 8 : สักกปัญหสูตร

จากคำถามของจอมเทพ ผู้การเห็นต้นเหตุแห่งความขัดแย้งภายในจิต

บทนำ

สักกปัญหสูตร แปลว่า “พระสูตรว่าด้วยปัญหาของท้าวสักกะ” เป็นพระสูตรที่ท้าวสักกะจอมเทพเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและทูลถามปัญหาธรรมหลายประการ

คำถามสำคัญเริ่มจากข้อสงสัยว่า เพราะเหตุใดมนุษย์ เทวดา และสัตว์ทั้งหลายซึ่งต่างปรารถนาจะอยู่อย่างไม่มีเวร ไม่มีความขัดแย้ง และไม่เบียดเบียนกัน จึงยังต้องอยู่ร่วมกับเวร ความขัดแย้ง และการเบียดเบียน

พระพุทธเจ้าทรงตอบโดยย้อนจากความขัดแย้งภายนอกเข้าสู่เหตุภายในจิต ได้แก่ ความริษยา ความตระหนี่ สิ่งที่รักและสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ความพอใจ ความคิด และสัญญาที่ประกอบด้วยการปรุงแต่งขยายความ

1. สถานที่แสดงพระสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ใน ถ้ำอินทสาละ ณ ภูเขาเวทียกะ ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน พราหมณ์ชื่ออัมพลัณฑ์ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ สถานที่แห่งนี้เป็นถ้ำ บนภูเขาในโลกมนุษย์ ซึ่งท้าวสักกะและเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์เดินทางมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

2. ท้าวสักกะประสงค์จะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพทรงเกิดความขวนขวายที่จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค จึงทรงตรวจดูว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ใด

เมื่อทรงทราบว่าพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในถ้ำอินทสาละ จึงรับสั่งเรียกเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์และ ชักชวนให้ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคด้วยกัน เหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ต่างยินดีและรับสนองพระคำรัส

3. ปญฺจสิขะ คันธรรพบุตร

ท้าวสักกะรับสั่งเรียก ปญฺจสิขะ คันธรรพบุตร ให้ร่วมเดินทางไปด้วย ปญฺจสิขะเป็นเทพบุตรในหมู่คณธรรพ์ มีความสามารถด้านดนตรีและการขับร้อง และสามารถเข้าไป กราบทูลพระพุทธเจ้าได้ ท้าวสักกะจึงให้ปญฺจสิขะเป็นผู้นำเข้าไปยังสถานที่ประทับของพระผู้มีพระ ภาค

4. เหล่าเทพเดินทางมายังภูเขาเวทียกะ

ท้าวสักกะพร้อมด้วยเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์และปญฺจสิขะได้หายไปจากเทวโลก แล้วมาปรากฏ ณ ภูเขาเวทียกะอย่างรวดเร็ว

เมื่อเหล่าเทพมาถึง ภูเขาเวทียกะและบริเวณหมู่บ้านอัมพลัณฑ์ปรากฏแสงสว่างเจิดจ้า เพราะ รัศมีของเทพทั้งหลาย ชาวบ้านที่เห็นแสงสว่างนั้นต่างพากันประหลาดใจ และเข้าใจว่าอาจเกิดเหตุ อัศจรรย์ขึ้นที่ภูเขา

5. ท้าวสักกะไม่เสด็จเข้าไปทันที

แม้ท้าวสักกะจะเป็นจอมเทพผู้มีอำนาจ แต่พระองค์มิได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าโดยไม่แจ้ง ให้ทราบก่อน ท้าวสักกะตรัสกับปญฺจสิขะว่า พระตลาคตรงยินดีในฉันทและความสะดวก ผู้ที่กำลังอยู่ ในสมาธิไม่ควรถูกรบกวนโดยพลการ จึงให้ปญฺจสิขะเข้าไปใกล้พระพุทธเจ้า เพื่อขอพระวโรกาสเข้า เฝ้าก่อน

6. ความเคารพมิได้ขึ้นอยู่กับฐานะ

เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นว่า แม้ท้าวสักกะจะเป็นผู้ปกครองเทพชั้นดาวดึงส์ ก็ยังทรงเคารพพระพุทธเจ้าและมิได้ใช้อำนาจของตนเป็นเหตุให้ละเลยความเหมาะสม

ในทางธรรม ฐานะ อำนาจ และความเป็นใหญ่ทางโลก มิได้ทำให้บุคคลอยู่เหนือพระธรรม ผู้มีปัญญาย่อมรู้จักเวลา สถานที่ และความเหมาะสมในการเข้าไปหาครูอาจารย์หรือผู้กำลังปฏิบัติธรรม

7. ปัญฺจสิขะบรรเลงพิณ

ปัญฺจสิขะถือพิณสี่เหลี่องดั่งผลมะตูม เข้าไปยืน ณ ที่สมควร ไม่ไกลและไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค จากนั้นจึงคิดพิณและขับร้องคาถา ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ พระอรหันต์ และความรักที่ตนมีต่อนางสุริยวัจนสา

คาถาของปัญฺจสิขะจึงประกอบด้วยการสรรเสริญพระรัตนตรัยและการแสดงความรู้สึกส่วนตัวของผู้ที่ยังมีความรักและความปรารถนา

8. ยอานำเพลงของปัญฺจสิขะไปถือเป็นคำสอนทั้งหมด

แม้เพลงของปัญฺจสิขะจะกล่าวถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ แต่เนื้อหาบางส่วนเป็นการแสดงความรักและความปรารถนาของปัญฺจสิขะเอง

จึงไม่ควรนำทุกถ้อยคำในเพลงไปถือว่าเป็นพระพุทธพจน์หรือหลักธรรมโดยตรง เหตุการณ์นี้ควรแยกให้ชัดเจนระหว่างถ้อยคำของปัญฺจสิขะกับพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในเวลาต่อมา

9. พระพุทธเจ้าตรัสชมความสอดคล้องของเสียง

เมื่อปัญฺจสิขะบรรเลงและขับร้องจบแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสว่า เสียงสายพิณของปัญฺจสิขะเข้ากันได้กับเสียงขับร้อง และเสียงขับร้องก็เข้ากันได้กับเสียงสายพิณ

เสียงสายพิณไม่เกินเสียงขับร้อง และเสียงขับร้องก็ไม่เกินเสียงสายพิณ พระองค์จึงตรัสถามว่า ปัญฺจสิขะประพันธ์คาถาที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ พระอรหันต์ และกามเหล่านั้นขึ้นเมื่อใด

10. ที่มาของบทเพลง

ปัญฺจสิขะกราบทูลว่า ตนประพันธ์คาถาเหล่านั้นในสมัยที่พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ใหม่ ๆ และประทับอยู่ที่โคนต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ณ ตำบลอุรุเวลา เวลานั้น ปัญฺจสิขะมีความรักต่อนางสุริยวัจนสา ธิดาของท้าวติมพร แต่หญิงนั้นมีใจรักเทพบุตรอีกองค์หนึ่ง ปัญฺจสิขะจึงประพันธ์และขับร้องเพลงนี้เพื่อสื่อความรู้สึกของตนไปถึงนางสุริยวัจนสา

11. ความรักของปัญจสีขะยังเป็นกาม

ปัญจสีขะเป็นเทพบุตร มีความสามารถทางดนตรี และมีความเคารพพระพุทธเจ้า แต่ยังมีความรัก ความอยาก และความยึดติดในความสัมพันธ์

เรื่องนี้แสดงว่า การเกิดเป็นเทพมิได้ทำให้กามราคะสิ้นไปโดยอัตโนมัติ ศรัทธาในพระพุทธเจ้าเป็นคุณธรรมสำคัญ แต่ผู้มีศรัทธายังต้องฝึกตนต่อไป จนกว่าจะรู้เท่าทันและละกิเลสได้

12. ปัญจสีขะกราบทูลขอพระวโรกาส

เมื่อได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคแล้ว ปัญจสีขะเห็นว่าเป็นโอกาสเหมาะสม จึงกราบทูลแทนท้าวสักกะว่า ท้าวสักกะพร้อมด้วยเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ขอถวายบังคมพระบาทของพระผู้มีพระภาค พระพุทธเจ้าตรัสอำนวยพรให้ท้าวสักกะ เหล่าเทพ และมนุษย์ทั้งหลายมีความสุข เพราะสัตว์ทั้งหลายต่างปรารถนาความสุข จากนั้น ปัญจสีขะจึงกลับไปแจ้งแก่ท้าวสักกะว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้เข้าเฝ้าแล้ว

13. ท้าวสักกะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

ท้าวสักกะพร้อมด้วยเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์เข้าไปยังถ้ำอินทสาละ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค แล้วนั่ง ณ ที่สมควร เหล่าเทพอื่น ๆ ต่างถวายอภิวาทและนั่งลงตามลำดับ ส่วนปัญจสีขะนั่งอยู่ ณ ที่สมควรเช่นกัน ถ้ำอินทสาละซึ่งมีพื้นที่จำกัดกลับปรากฏกว้างขวางและมีแสงสว่างเพียงพอสำหรับเหล่าเทพ เนื่องด้วยอานุภาพของเทพทั้งหลาย

14. พระพุทธเจ้าตรัสต้อนรับท้าวสักกะ

พระพุทธเจ้าตรัสถามท้าวสักกะถึงความเป็นอยู่ และตรัสถึงภารกิจของผู้เป็นจอมเทพซึ่งย่อมมีกิจที่ต้องกระทำมาก

ท้าวสักกะกราบทูลว่า ตนปรารถนาจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ามานานแล้ว แต่บางครั้งเมื่อเข้าไปยังสถานที่ประทับ ก็พบว่าพระองค์กำลังทรงหลีกเร้นอยู่ จึงมิได้รับทวง คำกราบทูลนี้แสดงถึงความเคารพต่อความสงัดและเวลาปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้า

15. ท้าวสักกะปรารถนาจะฟังธรรม

แม้ท้าวสักกะจะเป็นจอมเทพผู้มีอำนาจและบริวารมาก แต่ยังทรงมีความสงสัยในธรรมและปรารถนาจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลถามปัญหา สิ่งนี้แสดงว่า อำนาจ รัศมี อายุ และความสุขในสวรรค์มิได้ทำให้บุคคลรู้ความจริงทั้งหมด ผู้ที่ยังไม่สิ้นกิเลสย่อมต้องศึกษาและปฏิบัติธรรม ไม่ว่าจะเกิดอยู่ในภพภูมิใด

16. ท้าวสักกะขอทูลถามปัญหา

ท้าวสักกะกราบทูลขออนุญาตถามปัญหาที่สงสัย พระพุทธเจ้าตรัสอนุญาตให้ถามได้ตามที่ประสงค์ การสนทนาต่อจากนี้มีใช้การถามเรื่องฤทธิ์ อายุ หรือความสุขในสวรรค์ แต่เป็นการค้นหาต้นเหตุของความขัดแย้งและความทุกข์ คำถามของท้าวสักกะจึงเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับทั้งเทวามนุษย์ และสัตว์ทั้งหลาย

17. คำถามแรกของท้าวสักกะ

ท้าวสักกะทูลถามว่า เทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และสัตว์หม่ออื่น ๆ ต่างปรารถนาจะอยู่อย่างไม่มีเวร ไม่มีอาชญา ไม่มีศัตรู ไม่มีความพยายาบท และไม่เบียดเบียนกัน

แต่เหตุใด ทั้งที่ต่างมีความปรารถนาเช่นนั้น สัตว์เหล่านี้จึงยังต้องอยู่ร่วมกับเวร อาชญา ศัตรู ความพยายาบท และการเบียดเบียน คำถามนี้ชี้ให้เห็นความขัดแย้งระหว่างสิ่งที่สัตว์โลกปรารถนา กับสิ่งที่เกิดขึ้นจริง

18. ความปรารถนาดียังไม่เพียงพอ

คนส่วนมากย่อมปรารถนาความสงบ ไม่มีใครต้องการให้ตนถูกเกลียด ถูกเบียดเบียน หรืออยู่ท่ามกลางความขัดแย้ง

แต่ความปรารถนาดีเพียงอย่างเดียวยังไม่สามารถยุติความขัดแย้งได้ หากภายในจิตยังมีเหตุที่ก่อให้เกิดความแบ่งแยกและการแก่งแย่งกัน พระพุทธเจ้าจึงมิได้ทรงตอบเพียงว่า ทุกคนควรรักกัน แต่ทรงชี้ลงไปถึงกิเลสที่ทำให้ความปรารถนาดีนั้นไม่เกิดผล

19. ความริษยาและความตระหนี่

พระพุทธเจ้าตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายถูกผูกมัดไว้ด้วย ความริษยาและความตระหนี่ แม้จะปรารถนาอยู่อย่างไม่มีเวร ไม่มีอาชญา ไม่มีศัตรู ไม่มีความพยายาบท และไม่เบียดเบียนกัน แต่เพราะยังถูกความริษยาและความตระหนี่ผูกมัด จึงต้องอยู่ร่วมกับเวร ความขัดแย้ง และการเบียดเบียน คำตอบนี้นำปัญหาจากระดับสังคมกลับมาสู่สภาพภายในจิตของแต่ละบุคคล

20. ความริษยา

ความริษยา คือความไม่ยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี มีความสุข มีคุณสมบัติ หรือได้รับสิ่งที่ตนต้องการ ความริษยามีได้หยุดอยู่เพียงความรู้สึกไม่สบายใจ แต่อาจนำไปสู่การขัดขวาง การกล่าวร้าย การแบ่งฝ่าย หรือการทำลายประโยชน์ของผู้อื่น ผู้ริษยาจึงทุกข์เมื่อเห็นผู้อื่นเจริญ แม้ความเจริญของผู้อื่นมิได้ทำให้ตนสูญเสียสิ่งใดเลยก็ตาม

21. ความตระหนี่

ความตระหนี่ คืออาการหวงแหน ไม่ต้องการให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในสิ่งที่ตนถือว่าเป็นของตน ความตระหนี่อาจเกิดขึ้นเกี่ยวกับทรัพย์สิน ที่อยู่อาศัย บุคคล ครอบครัว ฐานะ อำนาจ ความรู้ หรือคำสรรเสริญ

เมื่อความหวงแหนรุนแรงขึ้น บุคคลย่อมมองผู้อื่นเป็นผู้แย่งชิง และความสัมพันธ์จึงเปลี่ยนจากการอยู่ร่วมกันเป็นการแข่งขันและความระแวง

22. เมตตาและมูทิตาช่วยลดความริษยา

ความริษยาลดลงได้ด้วยการฝึก มูทิตา คือความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี และฝึก เมตตา คือความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขและเจริญขึ้น

เมตตามิใช่เพียงการไม่ทำร้าย แต่รวมถึงการไม่ขัดขวางความเจริญของผู้อื่น มูทิตาช่วยให้จิตไม่มองความสำเร็จของผู้อื่นว่าเป็นความพ่ายแพ้ของตนเอง ส่วนนี้เป็นคำอธิบายประกอบเพื่อเชื่อมโยงกับการปฏิบัติ มิใช่ลำดับถ้อยคำทั้งหมดที่ปรากฏโดยตรงในสัทกปัญหสูตร

23. ความริษยาและความตระหนี่เกิดจากอะไร

ท้าวสักกะทูลถามต่อว่า ความริษยาและความตระหนี่มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่เกิด และมีอะไรเป็นแดนกำเนิด

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความริษยาและความตระหนี่มี **สิ่งที่รักและสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก** เป็นเหตุเกิด เมื่อสิ่งที่รักและสิ่งที่ไม่เป็นที่รักมีอยู่ ความริษยาและความตระหนี่ย่อมเกิดขึ้น เมื่อสิ่งที่รักและสิ่งที่ไม่เป็นที่รักไม่มี ความริษยาและความตระหนี่ก็ไม่มีเหตุให้เกิดในลักษณะนั้น

24. สิ่งที่รักและสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก

เมื่อจิตกำหนดว่าสิ่งใดเป็น “ของเรา” “ฝ่ายเรา” หรือ “ผู้ที่เรารัก” จิตย่อมต้องการรักษาและปกป้องสิ่งนั้น

ขณะเดียวกัน เมื่อกำหนดสิ่งใดว่า “ไม่ใช่ของเรา” “ฝ่ายตรงข้าม” หรือ “สิ่งที่เราไม่ชอบ” จิตย่อมเกิดแรงผลักดันและปฏิเสธ การแบ่งสิ่งต่าง ๆ ออกเป็นสิ่งที่รักและสิ่งที่ไม่เป็นที่รักจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของความหวงแหน ความริษยา และความขัดแย้ง

25. สิ่งที่รักและสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเกิดจากความพอใจ

ท้าวสักกะทูลถามต่อว่า สิ่งที่รักและสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเกิดจากอะไร พระพุทธเจ้าตรัสว่า สิ่งที่รักและสิ่งที่ไม่เป็นที่รักมี **ความพอใจหรือฉันท์** เป็นเหตุเกิด เมื่อความพอใจเกิดขึ้น จิตย่อมเข้าไปเลือกและแบ่งว่าสิ่งใดเป็นที่รัก สิ่งใดไม่เป็นที่รัก สิ่งใดต้องการ และสิ่งใดต้องการผลักดัน

26. ความพอใจเกิดจากความตริก

ท้าวสักกะทูลถามต่อว่า ความพอใจหรือฉันทะเกิดจากอะไร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความพอใจมี **ความตริก** เป็นเหตุเกิด

เมื่อจิตตริกถึงอารมณ์นั้นซ้ำ ๆ ประภาพ เพิ่มความหมาย และเชื่อมโยงกับความสุขหรือความทุกข์ ความพอใจ ความอยาก หรือความไม่พอใจก็ยังมีกำลัง มิใช่ว่าความคิดหรือความตริกทุกอย่างเป็นกิเลส แต่ความคิดที่ถูกความยึดถือครอบงำสามารถหล่อเลี้ยงกิเลสให้เพิ่มขึ้นได้

27. ความตริกเกิดจากปปัญจสัญญาสังขา

ท้าวสักกะทูลถามต่อว่า ความตริกมีอะไรเป็นเหตุเกิด พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความตริกมี **ปปัญจสัญญาสังขา** เป็นเหตุเกิด

คำนี้เป็นศัพท์ธรรมที่มีความหมายละเอียด อาจอธิบายโดยสรุปว่า เป็นสัญญาและส่วนแห่งการกำหนดหมายที่ประกอบด้วยการปรุงแต่งขยายความ จิตมิได้หยุดอยู่เพียงการรับรู้อารมณ์ แต่เข้าไปกำหนดชื่อ แบ่งฝ่าย เปรียบเทียบ เชื่อมโยงอดีต คาดการณ์อนาคต และสร้างเรื่องราวต่อจากสิ่งที่รับรู้ เมื่อไม่รู้เท่าทัน การปรุงแต่งนั้นย่อมขยายจากอารมณ์เล็กน้อยไปเป็นความรัก ความเกลียด ความริษยา ความตระหนี่ และความขัดแย้งได้

28. ลำดับเหตุแห่งความขัดแย้ง

พระพุทธเจ้าทรงแสดงลำดับเหตุโดยสรุปได้ว่า

1. ปปัญจสัญญาสังขาเป็นปัจจัยให้เกิดความตริก
2. ความตริกเป็นปัจจัยให้เกิดความพอใจหรือฉันทะ
3. ความพอใจเป็นปัจจัยให้เกิดสิ่งที่รักและสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก
4. สิ่งທີ່รักและสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นปัจจัยให้เกิดความริษยาและความตระหนี่
5. ความริษยาและความตระหนี่ผูกมัดสัตว์ไว้กับเวร ความขัดแย้ง และการเบียดเบียน

การแก้ปัญหาจึงต้องย้อนกลับไปดูเหตุที่กำลังทำงานอยู่ภายในจิต มิใช่แก้เฉพาะเหตุการณ์ภายนอกเท่านั้น

29. การดับปปัญจสัญญาสังขาโดยชอบ

ท้าวสักกะทูลถามว่า ภิกษุปฏิบัติอย่างไรจึงชื่อว่าปฏิบัติข้อปฏิบัติอันสมควรแก่การดับปปัญจสัญญาสังขา พระพุทธเจ้าทรงแสดงการพิจารณาสถานะสามประเภท ได้แก่

- โสมนัสหรือความยินดีทางใจ
- โทมนัสหรือความไม่ยินดีทางใจ
- อุเบกขาหรือความรู้สึกเป็นกลาง

สภาวะแต่ละประเภทมีทั้งส่วนที่ควรเสพและไม่ควรเสพ โดยต้องพิจารณาผลที่เกิดขึ้นต่อกุศลและอกุศล

30. โสมนัสที่ควรเสพและไม่ควรเสพ

โสมนัสหรือความยินดีทางใจมีทั้งส่วนที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ถ้าเมื่อเสพโสมนัสอย่างใดแล้ว อกุศลธรรมเพิ่มขึ้นและกุศลธรรมเสื่อมลง โสมนัสนั้นไม่ควรเสพ

แต่ถ้าเมื่อเสพแล้ว อกุศลธรรมลดลงและกุศลธรรมเจริญขึ้น โสมนัสนั้นควรเสพ โสมนัสฝ่ายที่ควรเสพยังมีทั้งชนิดที่มีวิตกวิจารณ์และไม่มีวิตกวิจารณ์ โดยชนิดที่ไม่มีวิตกวิจารณ์ประณีตกว่า หลักดัดสั่นจึงมิใช่เพียงว่า “รู้สึกดี” แต่ต้องพิจารณาว่าความรู้สึกนั้นนำจิตไปสู่กุศลหรืออกุศล

31. โทมนัสที่ควรเสพและไม่ควรเสพ

โทมนัสหรือความไม่ยินดีทางใจก็มีใช้สิ่งที่จะต้องปฏิเสธทั้งหมด ถ้าเมื่อเสพโทมนัสอย่างใดแล้ว อกุศลธรรมเพิ่มขึ้นและกุศลธรรมเสื่อมลง โทมนัสนั้นไม่ควรเสพ

แต่ถ้าเมื่อเสพแล้ว อกุศลธรรมลดลงและกุศลธรรมเจริญขึ้น โทมนัสนั้นควรเสพ โทมนัสฝ่ายที่ควรเสพยังมีทั้งชนิดที่มีวิตกวิจารณ์และไม่มีวิตกวิจารณ์ โดยชนิดที่ไม่มีวิตกวิจารณ์ประณีตกว่า อย่างไรก็ตาม ต้องระวังไม่ให้การเห็นโทษของกิเลสกลายเป็นความโกรธ ความพยาบาท หรือการเกลียดตนเอง

32. อุเบกขาที่ควรเสพและไม่ควรเสพ

อุเบกขาหรือความรู้สึกเป็นกลางก็มีทั้งส่วนที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ถ้าเมื่อเสพอุเบกขาอย่างใดแล้ว อกุศลธรรมเพิ่มขึ้นและกุศลธรรมเสื่อมลง อุเบกขานั้นไม่ควรเสพ

แต่ถ้าเมื่อเสพแล้ว อกุศลธรรมลดลงและกุศลธรรมเจริญขึ้น อุเบกขานั้นควรเสพ อุเบกขาฝ่ายที่ควรเสพยังมีทั้งชนิดที่มีวิตกวิจารณ์และไม่มีวิตกวิจารณ์ โดยชนิดที่ไม่มีวิตกวิจารณ์ประณีตกว่า อุเบกขาตามหลักธรรมจึงมิใช่ความเฉยชา แต่เป็นความวางใจอย่างรู้เท่าทันและไม่ถูกความรักหรือความชังครอบงำ

33. ใช้ผลต่อกุศลและอกุศลเป็นเครื่องพิจารณา

พระพุทธเจ้าทรงให้หลักพิจารณาว่า เมื่อเสพหรือดำเนินตามสภาวะใดแล้ว ต้องดูว่า

- อกุศลธรรมเพิ่มขึ้นหรือเสื่อมลง
- กุศลธรรมเพิ่มขึ้นหรือเสื่อมลง

หลักนี้ช่วยให้การปฏิบัติไม่ติดอยู่เพียงความชอบส่วนตัว เพราะบางสิ่งให้ความสุขในระยะสั้น แต่เพิ่มกิเลส ขณะที่บางสิ่งอาจทำได้ยากในระยะแรกแต่ช่วยให้กุศลเจริญขึ้น

34. การสำรวมในพระปาติโมกข์

ท้าวสักกะทูลถามต่อว่า ภิกษุปฏิบัติอย่างไรจึงชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสำรวมในพระปาติโมกข์ พระพุทธเจ้าตรัสถึงสิ่งที่ควรประพฤติและไม่ควรประพฤติ ได้แก่

- ความประพฤติทางกาย
- ความประพฤติทางวาจา
- การแสวงหา

สิ่งใดทำให้อกุศลเพิ่มขึ้นและกุศลลดลง สิ่งนั้นไม่ควรประพฤติ ส่วนสิ่งใดทำให้อกุศลลดลงและกุศลเพิ่มขึ้น สิ่งนั้นควรประพฤติ

35. วินัยมิใช่เพียงการหลีกเลี่ยงข้อห้าม

คำตอบเรื่องความสำรวมในพระปาติโมกข์แสดงว่า การประพฤติทางกาย วาจา และการแสวงหา ต้องพิจารณาว่า ส่งเสริมกุศลหรือนำไปสู่อกุศล

การรักษาวินัยจึงมิใช่เพียงการหลีกเลี่ยงข้อห้ามภายนอก แต่เป็นกรอบที่เกื้อกูลต่อการลดอกุศล และเพิ่มพูนกุศล อย่างไรก็ดีตาม การอธิบายส่วนนี้ต้องพิจารณาร่วมกับพระวินัยและหลักการอื่น ๆ ด้วย ไม่ควรนำหลักเรื่องกุศล-อกุศลไปใช้แทนข้อบัญญัติของพระปาติโมกข์

36. การสำรวมอินทรี

ท้าวสักกะทูลถามต่อว่า ภิกษุปฏิบัติอย่างไรจึงชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรี พระพุทธเจ้าตรัสว่า รูปที่รู้ได้ทางตา เสียงที่รู้ได้ทางหู กลิ่นที่รู้ได้ทางจมูก รสที่รู้ได้ทางลิ้น โผฏฐัพพะที่รู้ได้ทางกาย และธรรมารมณ์ที่รู้ได้ทางใจ มีทั้งส่วนที่ควรเสพและไม่ควรเสพ

หากเมื่อเสพอารมณ์ใดแล้ว อกุศลธรรมเพิ่มขึ้นและกุศลธรรมลดลง อารมณ์นั้นไม่ควรเสพ หากเมื่อเสพแล้ว อกุศลธรรมลดลงและกุศลธรรมเพิ่มขึ้น อารมณ์นั้นควรเสพ

37. สำรวมอินทรีมิใช่การปิดกั้นการรับรู้

การสำรวมอินทรีมิได้หมายถึงการทำให้ตาไม่เห็น หูไม่ได้ยิน หรือหลีกเลี่ยงอารมณ์ทุกอย่าง สิ่งสำคัญคือ เมื่อเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัส หรือคิดนึกแล้ว ไม่ปล่อยให้ความยินดียินร้ายครอบงำจิตโดยไม่รู้ตัว ผู้ปฏิบัติจึงต้องรู้ทั้งอารมณ์ที่ปรากฏและปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นภายในจิต

38. เหตุใดสมณพราหมณ์จึงมีคำสอนต่างกัน

ท้าวสักกะทูลถามว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดมีคำสอน ความประพฤติ ความปรารถนา และจุดหมายอย่างเดียวกันหรือไม่

พระพุทธเจ้าตรัสว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลายมิได้มีคำสอน ความประพฤติ ความปรารภ และจุดหมายอย่างเดียวกัน เพราะโลกประกอบด้วยธาตุหลายอย่างและแตกต่างกัน สัตว์ทั้งหลายย่อมยึดถือธาตุหรือแนวความคิดที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้อง แล้วกล่าวว่า “สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า”

39. ความต่างของความเชื่อเกิดจากเหตุปัจจัย

เมื่อบุคคลมีพื้นฐาน ความโน้มเอียง และสิ่งที่ยึดถือต่างกัน ย่อมมองความจริงและเลือกแนวทางต่างกัน แต่การที่คนจำนวนหนึ่งเชื่อเหมือนกัน มิได้ยืนยันโดยอัตโนมัติว่าสิ่งนั้นถูกต้อง และการที่ความเชื่อหนึ่งสืบทอดมานานก็มีได้แปลว่าพ้นจากการตรวจสอบ

พระพุทธศาสนาจึงให้พิจารณาทั้งเหตุผล การปฏิบัติ และผลที่เกิดขึ้นว่า แนวทางนั้นนำไปสู่การลดละตัณหาและความยึดมั่นได้จริงหรือไม่

40. ใครถึงที่สุดแห่งธรรม

ท้าวสักกะทูลถามว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้ถึงที่สุดแห่งธรรม ปลอดโปร่งจากเครื่องผูกมัด ประพฤติพรหมจรรย์สำเร็จ และมีจุดหมายสูงสุดแล้วหรือไม่

พระพุทธเจ้าตรัสว่า มิใช่สมณพราหมณ์ทั้งหมดจะถึงที่สุดแห่งธรรม ผู้ที่หลุดพ้นเพราะความสิ้นตัณหาเท่านั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงที่สุดแห่งธรรม พ้นจากเครื่องผูกมัด ประพฤติพรหมจรรย์สำเร็จ และบรรลุจุดหมายสูงสุด

41. การสิ้นตัณหาเป็นหลักตัดสิน

การเป็นนักบวช การมีชื่อเสียง การมีลูกศิษย์มาก การทรงจำคำสอนได้มาก หรือการอ้างว่าตนรู้ความจริง ยังมีใช่หลักตัดสินสูงสุด

หลักสำคัญคือ ตัณหา อุปาทาน และกิเลสลดลงหรือสิ้นไปจริงหรือไม่
ข้อความนี้นำการพิจารณากลับมาที่ผลของการปฏิบัติ มิใช่ยึดติดเฉพาะชื่อ สำนัก หรือฐานะของบุคคล

42. ท้าวสักกะยอมรับว่าตัณหาเป็นโรค

เมื่อได้ฟังคำตอบ ท้าวสักกะกราบทูลว่า ตัณหาเป็นโรค เป็นไข้ เป็นลูกศร และคอยชักนำสัตว์ไปสู่ภพนั้นภพนี้ จึงทำให้สัตว์เข้าถึงภพสูงและภพต่ำ

เพราะตัณหา สัตว์จึงต้องเวียนว่ายตายเกิดไปตามกรรมและสิ่งที่จิตยึดถือ
เมื่อได้ฟังพระธรรม ท้าวสักกะจึงเห็นแนวทางที่นำออกจากความสงสัยและเครื่องผูกมัด

43. ท้าวสักกะเคยถามสมณพราหมณ์อื่น

ท้าวสักกะกราบทูลว่า ก่อนหน้านี้เคยเข้าไปหาสมณพราหมณ์ซึ่งอยู่ตามที่สงัด แล้วถามปัญหาธรรมแก่บุคคลเหล่านั้น

สมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่สามารถตอบได้ เมื่อทราบว่าผู้ถามคือท้าวสักกะ จึงกลับถามว่า ท้าวสักกะได้ทำกรรมอะไรจึงได้เป็นจอมเทพ

ท้าวสักกะจึงแสดงธรรมแก่บุคคลเหล่านั้นเท่าที่ตนเคยได้ฟังและศึกษาไว้ แทนที่ท้าวสักกะจะเป็นศิษย์ของบุคคลเหล่านั้น บุคคลเหล่านั้นกลับกลายเป็นศิษย์ของท้าวสักกะ

44. ท้าวสักกะประกาศตนเป็นพระโสดาบัน

เมื่อได้รับคำตอบจากพระพุทธเจ้าแล้ว ท้าวสักกะกราบทูลว่า ตนเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา และเป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ข้อความนี้ต้องแยกให้ชัดว่า ท้าวสักกะบรรลุพระโสดาบัน มิใช่พระอรหันต์ การเป็นพระโสดาบันทำให้พ้นจากการเกิดในอบายภูมิ แต่ยังคงเจริญธรรมต่อไปจนกว่าจะสิ้นกิเลสทั้งหมด

45. ความสุขจากสงครามกับความสุขจากธรรม

พระพุทธเจ้าตรัสถามท้าวสักกะว่า เคยได้รับความสุขและโสมนัสเช่นนี้มาก่อนหรือไม่ ท้าวสักกะกราบทูลว่า เคยมีความยินดีเมื่อเทวดารบชนะอสูร แต่ความยินดีนั้นเกิดขึ้นท่ามกลางอาชญาและศีศตรา ไม่นำไปสู่ความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ และนิพพาน

ส่วนความยินดีที่เกิดจากการฟังธรรมครั้งนี้ไม่มีอาชญาและศีศตรา และเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ และนิพพาน

46. ความสุขทางธรรมเหนือกว่าชัยชนะของฝ่ายตน

ชัยชนะเหนือฝ่ายตรงข้ามอาจทำให้เกิดความยินดี แต่เป็นความยินดีที่ยังอาศัยการแบ่งเป็นฝ่ายเราและฝ่ายเขา ความสุขจากการเห็นธรรมแตกต่างออกไป เพราะมิได้เกิดจากความพ่ายแพ้ของผู้อื่น แต่เกิดจากการที่ความสงสัยและกิเลสภายในลดลง สักกปัญหสูตรจึงแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างชัยชนะภายนอกกับชัยชนะเหนือกิเลสภายในจิต

47. ท้าวสักกะกล่าวถึงประโยชน์ที่ตนได้รับ

ท้าวสักกะกราบทูลถึงความยินดีและประโยชน์ที่ได้รับจากการฟังธรรม พร้อมทั้งแสดงความมั่นใจในพระพุทธเจ้า พระธรรม และแนวทางที่นำไปสู่ความหลุดพ้น ผลสำคัญมิใช่เพียงการได้รับความสุขหรืออำนาจในสวรรค์ แต่คือการตัดความสงสัยและเกิดความมั่นคงในกระแสแห่งธรรม

48. ท้าวสักกะประกาศความเคารพ

ท้าวสักกะทรงสัมผัสพื้นด้วยพระหัตถ์ แล้วเปล่งอุทานสามครั้งว่า “ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น”

การแสดงความเคารพนี้มีได้เกิดเพราะพระพุทธรูปประธานลาภ ยศ หรืออำนาจ แต่เกิดจากการที่พระองค์ทรงแสดงเหตุแห่งความทุกข์และหนทางออกจากความทุกข์ให้เห็นอย่างเป็นลำดับ

49. ธรรมจักขุเกิดขึ้นแก่ท้าวสักกะ

ขณะที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม ธรรมจักขุอันปราศจากธุลีและมลทินเกิดขึ้นแก่ท้าวสักกะว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมดับไปเป็นธรรมดา”

ธรรมจักขุได้เกิดขึ้นแก่ท้าวสักกะอีก 80,000 องค์ ด้วย ข้อความนี้เป็นจุดสำคัญของพระสูตร เพราะแสดงว่าท้าวสักกะมิได้เพียงได้รับคำตอบทางความคิด แต่ได้เห็นธรรมตามความเป็นจริง

50. “เห็นธรรม” มากกว่าการจำคำตอบ

ท้าวสักกะเริ่มต้นด้วยการถามปัญหา และได้รับคำตอบเป็นลำดับตั้งแต่ความขัดแย้งไปจนถึงค้นหาและการปรุงแต่งของจิต แต่ผลในตอนท้ายมิใช่เพียงการจำลำดับเหตุเหล่านั้นได้ หากเป็นการเกิด ธรรมจักขุ หรือดวงตาเห็นธรรม

การรู้ข้อมูลเกี่ยวกับธรรมยังเป็นระดับหนึ่ง ส่วนการเห็นว่าสิ่งใดเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย สิ่งนั้นย่อมดับไปเมื่อเหตุปัจจัยดับ เป็นความเข้าใจที่ลึกลงไปถึงจิต

51. ท้าวสักกะยังไม่ใช่พระอรหันต์

แม้ธรรมจักขุจะเกิดขึ้นแก่ท้าวสักกะ ก็ไม่ควรสรุปว่าท้าวสักกะบรรลุพระอรหันต์ผล พระสูตรแสดงฐานะของท้าวสักกะว่าเป็น พระโสดาบัน ผู้ไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาและเที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ท้าวสักกะจึงยังต้องเจริญธรรมต่อไป มิใช่ผู้สิ้นกิเลสทั้งหมดแล้ว

52. ท้าวสักกะตอบแทนปัญจสิขะ

หลังจากการสนทนาธรรม ท้าวสักกะตรัสกับปัญจสิขะว่า ปัญจสิขะได้ช่วยให้พระองค์มีโอกาสเข้าเฝ้าและฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาค

ท้าวสักกะจึงรับปัญจสิขะไว้ในฐานะบุตร และให้เป็นใหญ่ในหมู่คนธรรพ์ พร้อมทั้งประทานนางสุริยวัจนสา ผู้เป็นที่รักของปัญจสิขะแก่เขา ส่วนนี้เป็นผลตอบแทนในความสัมพันธ์ระหว่างเหล่าเทพ มิใช่แก่นธรรมสูงสุดของพระสูตร

53. จอมเทพยังต้องพึงธรรม

สักกปัญหสูตรแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ท้าวสักกะแม้เป็นจอมเทพ มีอำนาจ รัศมี บริวาร และความสุขในสวรรค์ ก็ยังมีความสงสัยและต้องแสวงหาความรู้จากพระพุทธเจ้า การเป็นเทพจึงมิได้หมายความว่ารู้ความจริงทั้งหมด และความสุขในเทวโลกมิได้ทำให้ค้นหาและความยึดมั่นสิ้นสุดลง ปัญญาและความหลุดพ้นจึงสูงกว่าอำนาจและฐานะในทุกภพภูมิ

54. จุดเริ่มต้นของความขัดแย้งอยู่ภายใน

พระสูตรเริ่มต้นจากปัญหาว่า เหตุใดสัตว์ทั้งหลายจึงเบียดเบียนกัน ทั้งที่ต่างต้องการความสงบ พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นว่า ความขัดแย้งภายนอกมีรากจากความริษยาและความตระหนี่ภายในจิต หากต้องการสร้างความสงบอย่างแท้จริง จึงต้องฝึกจิตมิให้ยินดีในการขัดขวางความเจริญของผู้อื่น และมีให้หวงแหนสิ่งต่าง ๆ จนมองผู้อื่นเป็นศัตรู

55. อย่าหยุดอยู่เพียงการโทษผู้อื่น

เมื่อเกิดความขัดแย้ง มนุษย์มักมองเห็นความผิดของฝ่ายตรงข้ามได้ง่าย แต่ไม่เห็นความริษยา ความตระหนี่ ความพอใจ และความคิดปรุงแต่งในจิตของตน

สักกปัญหสูตรมิได้ปฏิเสธการแก้ปัญหาภายนอก แต่ชี้ว่า หากไม่จัดการกับเหตุภายใน ความขัดแย้งย่อมเกิดขึ้นใหม่ได้เสมอ การตรวจสอบจิตตนเองจึงเป็นส่วนสำคัญของการสร้างสันติภาพทั้งภายในตนและในสังคม

56. หลักพิจารณาสำหรับชีวิตประจำวัน

เมื่อเกิดความยินดี ความไม่ยินดี หรือความรู้สึกเป็นกลาง ควรพิจารณาว่า

1. สถานะนี้กำลังเพิ่มกุศลหรืออกุศล
 2. กำลังทำให้เมตตาเพิ่มขึ้นหรือทำให้แบ่งฝ่ายมากขึ้น
 3. กำลังลดความยึดมั่นหรือทำให้ความเป็น “เรา-เขา” รุนแรงขึ้น
 4. เมื่อตามสถานะนี้ไปแล้ว จิตสงบและมีปัญญาขึ้นหรือไม่
 5. การกระทำทางกาย วาจา และใจที่จะตามมา ก่อประโยชน์หรือเบียดเบียนผู้อื่น
- คำถามเหล่านี้ช่วยนำหลักธรรมในพระสูตรมาใช้กับเหตุการณ์จริงในชีวิตประจำวัน
-

57. แก่นธรรมของสักกปัญหสูตร

หลักธรรมสำคัญในพระสูตรนี้ ได้แก่

1. สัตว์ทั้งหลายต้องการความสงบ แต่ยังสร้างความขัดแย้งเพราะมีกิเลส
2. ความริษยาและความตระหนี่เป็นเครื่องผูกมัดที่สำคัญ

3. สิ่งที่เราและไม่เป็นที่รักเกิดจากความพอใจ
4. ความพอใจมีความตริเป็นเหตุเกิด
5. ความตริมีปัญจสัญญาสังขาเป็นเหตุเกิด
6. โสมนัส โทมนัส และอุเบกขา ต้องพิจารณาตามผลที่มีต่อกุศลและอกุศล
7. การสำรวมกาย วาจา การแสวงหา และอินทริย์ เป็นส่วนของการฝึกจิต
8. คำสอนต่างกันเพราะสัตว์มีธาตุ ความโน้มเอียง และความยึดถือต่างกัน
9. ผู้ถึงที่สุดแห่งธรรมคือผู้หลุดพ้นเพราะความสิ้นตัณหา
10. แม้จอมเทพก็ยังต้องศึกษาและปฏิบัติธรรม
11. ความสุขจากธรรมสูงกว่าความยินดีจากการเอาชนะผู้อื่น
12. การฟังธรรมที่ถูกต้องควรนำจากการรู้ไปสู่การเห็นธรรม

สรุปหลักปัญหสูตร

หลักปัญหสูตรกล่าวถึงท้าวสักกะจอมเทพ พร้อมด้วยเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์และปัญจสิขะ คำนธรพบุตร เดินทางมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ถ้ำอินทสาละ ภูเขาเวทียกะ ในแคว้นมคธ

ปัญจสิขะเข้าไปขอพระวโรกาสด้วยการบรรเลงพิณและขับร้องคาถา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาต ท้าวสักกะจึงเข้าเฝ้าและทูลถามปัญหาธรรม

คำถามสำคัญคือ เหตุใดสัตว์ทั้งหลายซึ่งต่างต้องการอยู่อย่างสงบจึงยังต้องมีเวรและเบียดเบียนกัน พระพุทธเจ้าตรัสว่า เพราะถูกความริษยาและความตระหนี่ผูกมัด และทรงแสดงเหตุย้อนลึกลงไปถึงสิ่งที่รักและสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ความพอใจ ความตริ และปัญจสัญญาสังขา

พระองค์ทรงแสดงหลักพิจารณาโสมนัส โทมนัส และอุเบกขาว่า มิใช่ต้องตามใจหรือปฏิเสธทั้งหมด แต่ต้องพิจารณาว่า เมื่อเสพแล้วกุศลเพิ่มขึ้นหรืออกุศลเพิ่มขึ้น พร้อมทั้งทรงอธิบายการสำรวมในพระปาติโมกข์และการสำรวมอินทริย์

พระพุทธเจ้าทรงยืนยันว่า ผู้ถึงที่สุดแห่งธรรมอย่างแท้จริงคือผู้หลุดพ้นเพราะความสิ้นตัณหา เมื่อทรงแสดงธรรม ธรรมจักษุเกิดขึ้นแก่ท้าวสักกะและเทวดาอีก 80,000 องค์ว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมดับไปเป็นธรรมดา”

แก่นสำคัญของพระสูตรจึงอยู่ที่การเห็นว่า ความขัดแย้งภายนอกเริ่มจากความยึดถือภายใน และสันติภาพที่แท้จริงจะเกิดขึ้นได้เมื่อบุคคลรู้เท่าทันความริษยา ความตระหนี่ ความพอใจ ความตริ และการปรุงแต่งขยายความของจิต แล้วฝึกตนจนกิเลสเหล่านั้นลดลงและสิ้นไป

พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 2
พระไตรปิฎก เล่ม 10 - ทีฆนิกาย มหาวรรค
พระสูตรที่ 9 : มหาสติปัฏฐานสูตร
จากการมีสติรู้กาย เวทนา จิต และธรรม ผู้การไม่ยึดมั่นถือมั่นในโลก

บทนำ

มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นพระสูตรสำคัญที่แสดงหลักการเจริญสติปัฏฐาน 4 ได้แก่ การพิจารณา กาย เวทนา จิต และธรรม

พระพุทธเจ้าทรงประกาศว่า สติปัฏฐาน 4 เป็นทางดำเนินเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ เพื่อก้าวล่วงความโศกและความเศร้าครวญ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง และเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง

การเจริญสติในพระสูตรนี้มีใช่เพียงการรู้ว่า “กำลังทำอะไร” แต่เป็นการรู้สถานะตามความเป็นจริง เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป โดยไม่เข้าไปยึดถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา หรือเป็นตัวตนของเรา

1. สถานที่แสดงพระสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกรุงชื่อ กัมมาสัหมมะ ในแคว้นกุรุ ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย แล้วทรงแสดงหลักสติปัฏฐาน 4 การที่พระสูตรเริ่มต้นอย่างตรงไปตรงมา แสดงว่าจุดสำคัญอยู่ที่หลักปฏิบัติซึ่งพระองค์กำลังจะทรงประกาศ

2. ทางดำเนินเพื่อความบริสุทธิ์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า สติปัฏฐาน 4 เป็นทางดำเนินเพื่อผลสำคัญ ได้แก่

1. เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย
2. เพื่อก้าวล่วงความโศกและความเศร้าครวญ
3. เพื่อดับทุกข์และโทมนัส
4. เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง
5. เพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง

ผลเหล่านี้มิได้เกิดจากการกล่าวคำว่า “สติ” หรือการรู้ตัวเพียงชั่วคราว แต่เกิดจากการเจริญสติอย่างถูกต้องและต่อเนื่องจนปัญญาเห็นสถานะตามความเป็นจริง

3. ความหมายของสติปัฏฐาน

คำว่า **สติปัฏฐาน** หมายถึงการตั้งสติหรือการมีสติกำกับอยู่ในฐานที่ควรพิจารณา ฐานแห่งการเจริญสติมี 4 ประการ ได้แก่

1. กายานุปัสสนา - พิจารณาเห็นกายในกาย
 2. เวทนานุปัสสนา - พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย
 3. จิตตานุปัสสนา - พิจารณาเห็นจิตในจิต
 4. ธรรมานุปัสสนา - พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย
- ทั้งสี่ประการมิใช่ตัวตนสี่ชนิด แต่เป็นฐานสำหรับศึกษาสภาวะที่กำลังปรากฏ
-

4. มีความเพียร มีสัมปชัญญะ และมีสติ

ในการเจริญสติปัฏฐาน พระพุทธเจ้าทรงวางองค์ประกอบสำคัญไว้ร่วมกัน ได้แก่

- มีความเพียร
- มีสัมปชัญญะ
- มีสติ
- กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

สติจึงมิได้ทำงานโดดเดี่ยว แต่ต้องประกอบด้วยความเพียรและความรู้ตัวทั่วพร้อม พร้อมทั้งไม่ปล่อยให้ความยินดีและความไม่ยินดีครอบงำจิต

5. สติมิใช่ตัวตนที่ยืนอยู่ภายใน

เมื่อมีสติรู้กาย เวทนา จิต หรือธรรม ไม่ควรสรุปว่ามี “ผู้รู้ถาวร” หรือ “ตัวตนภายใน” ยืนแยกออกมาดูสภาวะเหล่านั้น สติเป็นธรรมที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ทำหน้าที่ระลึกถึงสิ่งที่กำลังปรากฏ แล้วดับไปตามเหตุปัจจัยเช่นเดียวกัน

การมีสติที่ถูกต้องจึงมิใช่การสร้างตัวตนผู้รู้ขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง แต่เป็นการรู้สภาวะโดยไม่เข้าไปยึดถือว่าเป็นเรา เป็นของเรา หรือเป็นตัวตนของเรา

กายนุปัสสนา

6. พิจารณาเห็นกายในกาย

กายนุปัสสนา คือการพิจารณาเห็น **กายในกาย** ถ้อยคำนี้ช่วยป้องกันมิให้มองกายว่าเป็นบุคคลตัวเรา หรือของเรา แต่ให้รู้กายตามลักษณะของกาย

สิ่งที่เรียกว่ากายประกอบขึ้นจากเหตุปัจจัย มีการเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และไม่อยู่ในอำนาจที่จะบังคับให้เป็นไปตามความปรารถนาได้ทั้งหมด

7. อานาปานสติ - รู้ลมหายใจเข้าและออก

ภิกษุไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง และตั้งสติไว้เฉพาะหน้า

เมื่อหายใจเข้ายาว ย่อมรู้ว่าหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกยาว ย่อมรู้ว่าหายใจออกยาว

เมื่อหายใจเข้าสั้น ย่อมรู้ว่าหายใจเข้าสั้น เมื่อหายใจออกสั้น ย่อมรู้ว่าหายใจออกสั้น

การปฏิบัติมิใช่การบังคับลมหายใจให้เป็นไปตามความอยาก แต่เป็นการรู้ลมหายใจตามที่กำลังปรากฏ

8. รู้กองลมทั้งปวง

ผู้ปฏิบัติย่อมฝึกว่า

- เราจักเป็นผู้กำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจเข้า
- เราจักเป็นผู้กำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจออก
- เราจักระงับกายสังขาร หายใจเข้า
- เราจักระงับกายสังขาร หายใจออก

กายสังขารในบริบทนี้หมายถึงลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ซึ่งสัมพันธ์กับกาย
การระงับมิใช่การกลั้นลมหายใจ แต่เป็นการที่ลมหายใจและกายค่อย ๆ สงบละเอียดลงตามการฝึก

9. เปรียบเหมือนช่างกลึง

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบผู้รู้ลมหายใจกับช่างกลึงหรือลูกมือช่างกลึงผู้มีความชำนาญ
เมื่อชักยาว ย่อมรู้ว่าชักยาว เมื่อชักสั้น ย่อมรู้ว่าชักสั้น

ผู้ปฏิบัติก็เช่นเดียวกัน ย่อมรู้ลมหายใจตามความเป็นจริง โดยไม่จำเป็นต้องเพิ่มเรื่องราวหรือ
ความคิดเห็นเข้าไปในลมหายใจนั้น

10. รู้ภายในกายภายในและภายนอก

ผู้ปฏิบัติย่อมพิจารณาเห็นภายในกายภายใน พิจารณาเห็นภายในกายภายนอก หรือพิจารณาเห็น
ภายในกายทั้งภายในและภายนอก ย่อมพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในกาย พิจารณาเห็นธรรมเป็น
เหตุดับในกาย หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดและเหตุดับในกาย

การพิจารณาภายในและภายนอกไม่ควรนำไปใช้เพื่อเพ่งโทษหรือตัดสินร่างกายของผู้อื่น แต่
เพื่อให้เห็นลักษณะร่วมกันของกายว่าเกิดขึ้น เปลี่ยนแปลง และเสื่อมสลาย

11. มีสติว่า “กายมีอยู่”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ปฏิบัติมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “กายมีอยู่” การรู้ว่า “กายมีอยู่” เป็น
เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณและเจริญสติ ไม่ใช่เพื่อสร้างความเห็นว่า “กายนี้คือเรา” ผู้ปฏิบัติย่อมอยู่อย่าง

ไม่อาศัยตัณหาและทิฐิ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก ข้อความนี้เป็นหลักสำคัญที่ปรากฏซ้ำในสติปัฏฐานทุกหมวด

12. การรู้ิริยาบถ

เมื่อเดิน ย่อมรู้ว่ากำลังเดิน เมื่อยืน ย่อมรู้ว่ากำลังยืน เมื่อนั่ง ย่อมรู้ว่ากำลังนั่ง เมื่อนอน ย่อมรู้ว่ากำลังนอน กายดำรงอยู่ด้วยอาการอย่างใด ก็รู้กายตามอาการอย่างนั้น การรู้ิริยาบถมิใช่เพียงการกล่าวในใจว่า “เดินหนอ” หรือ “นั่งหนอ” แต่คือการรู้ลักษณะและการเคลื่อนไหวของกายที่กำลังปรากฏ โดยไม่หลงลืมและไม่ยึดถือว่าเป็นตัวเรา

13. สัมปชัญญะในกิจประจำวัน

ผู้ปฏิบัติย่อมทำความรู้ตัวทั่วพร้อมในการก้าวไปและถอยกลับ การแลดูและเหยียดดู การคู้และเหยียดแขนขา การครองจีวรและถือบาตร ย่อมรู้ตัวในการกิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้ม การถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ การเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พุด และนิ่ง กิจในชีวิตประจำวันจึงเป็นพื้นที่แห่งการฝึก มิได้จำกัดเฉพาะเวลานั่งสมาธิเท่านั้น

14. สติกับสัมปชัญญะ

สติทำหน้าที่ระลึกถึงสิ่งที่กำลังปรากฏ ส่วนสัมปชัญญะเป็นความรู้ตัวทั่วพร้อมในสิ่งที่กำลังกระทำ การเคลื่อนไหวอย่างช้า ๆ มิได้เป็นหลักประกันว่ามีสติสัมปชัญญะ และการเคลื่อนไหวตามปกติก็มิได้หมายความว่าไม่มีสติ สาระอยู่ที่การไม่หลงลืมกาย และไม่ถูกความอยาก ความรีบร้อน หรือความประมาทครอบงำ

15. พิจารณาส่วนประกอบของกาย

พระพุทธเจ้าทรงให้พิจารณากายนี้ ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ และเต็มไปด้วยของไม่สะอาดชนิดต่าง ๆ

พระสูตรแจกแจงส่วนประกอบของกาย เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไขกระดูก หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ไส้ใหญ่ ไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ และมูล การพิจารณานี้มิใช่เพื่อกเลียดร่างกาย แต่เพื่อคลายความหลงยึดในความงาม และเห็นกายตามส่วนประกอบที่มีอยู่จริง

16. อย่าเปลี่ยนการพิจารณากายเป็นการเกลียดตนเอง

การพิจารณาส่วนประกอบของกายมีจุดหมายเพื่อลดราคะและความยึดติด มิใช่เพื่อสร้างความรังเกียจตนเองหรือดูหมิ่นร่างกาย กายยังต้องได้รับอาหาร การพักผ่อน การรักษา และการดูแลตาม

ความเหมาะสม การไม่ยึดติดกายกับการทอดทิ้งกายเป็นคนละเรื่องกัน ผู้มีปัญญายอมใช้กายเป็นเครื่องดำเนินชีวิตและปฏิบัติธรรม โดยไม่หลงถือกายว่าเป็นตัวตนถาวร

17. เปรียบเหมือนไถ่มีปากสองข้าง

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบการพิจารณาส่วนประกอบของกายกับไถ่มีปากสองข้าง ซึ่งบรรจุธัญชาตินานาชนิด บุคคลผู้มีตาดีเปิดไถ่ไถ่ขึ้นออกแล้ว ย่อมแยกดูได้ว่า สิ่งนี้เป็นข้าวชนิดนั้น สิ่งนี้เป็นถั่วชนิดนี้ ผู้ปฏิบัติก็พิจารณากายโดยแยกเป็นส่วน ๆ เพื่อมิให้ความเห็นรวมว่าเป็นคน เป็นเรา หรือเป็นของเราครอบงำความเข้าใจ

18. พิจารณากายโดยความเป็นธาตุ

พระพุทธเจ้าทรงให้พิจารณากายนี้ตามที่ตั้งอยู่และดำรงอยู่โดยความเป็นธาตุว่า

- ในกายนี้มีธาตุดิน
- ในกายนี้มีธาตุน้ำ
- ในกายนี้มีธาตุไฟ
- ในกายนี้มีธาตุลม

คำว่า “ธาตุ” ในที่นี้หมายถึงลักษณะพื้นฐานของสภาวะทางกาย มิใช่ธาตุเคมีตามวิทยาศาสตร์สมัยใหม่

19. ธาตุดิน น้ำ ไฟ และลม

ธาตุดินหมายถึงลักษณะที่แข็ง อ่อน หรือรองรับ ธาตุน้ำหมายถึงลักษณะที่เกาะกุมหรือเอิบอาบ ธาตุไฟหมายถึงลักษณะร้อน เย็น หรือทำให้สูกองอม ส่วนธาตุลมหมายถึงลักษณะเคลื่อนไหวและตึงไหว เมื่อพิจารณาโดยความเป็นธาตุ ความเห็นว่า “ร่างกายทั้งหมดนี้คือเรา” ย่อมคลายลง เหลือเพียงสภาวะที่ทำหน้าที่ตามเหตุปัจจัย

20. เปรียบเหมือนคนฆ่าโค

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบการแยกกายเป็นธาตุกับคนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ชำนาญ ซึ่งฆ่าโคแล้วแบ่งออกเป็นส่วน ๆ และนั่งอยู่ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง

เมื่อยังไม่แยกส่วน บุคคลอาจยึดภาพรวมว่าเป็นโค แต่เมื่อแยกออกแล้ว ความสำคัญหมายความว่า เป็นโคย่อมลดลง ผู้ปฏิบัติก็พิจารณากายโดยแยกเป็นธาตุ เพื่อถอนความสำคัญมั่นหมายว่ากายเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา หรือเขา

21. การพิจารณาซากศพในป่าช้า

พระสูตรให้พิจารณาร่างกายโดยเทียบกับซากศพในป่าช้า ซึ่งมีสภาพเปลี่ยนแปลงตามลำดับ การพิจารณานี้มีไว้เพื่อสร้างความหวาดกลัว แต่เพื่อเห็นว่า กายของเราก็มีธรรมดาเช่นเดียวกัน ไม่ล่วงพ้นความตายและความเสื่อมสลายไปได้

22. ซากศพที่เริ่มเปลี่ยนสภาพ

ผู้ปฏิบัติพิจารณาซากศพที่ตายแล้วหนึ่งวัน สองวัน หรือสามวัน มีสภาพขึ้นอืด เจียวคล้ำ และมีน้ำเหลืองไหล แล้วน้อมเข้ามาพิจารณากายของตนว่า “กายนี้ก็มีธรรมดาอย่างนี้ จะต้องเป็นอย่างนี้ และไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้” การน้อมเข้ามาหาตนเองทำให้การเห็นความตายมีไว้เพียงการมองสิ่งที่เกิดแก่ผู้อื่น

23. ซากศพที่ถูกสัตว์กัดกิน

ผู้ปฏิบัติพิจารณาซากศพที่ถูกกา แร้ง เหยี่ยว สุนัข สุนัขจิ้งจอก หรือสัตว์ชนิดต่าง ๆ กัดกิน แล้วน้อมเข้ามาพิจารณาว่า กายของตนก็มีธรรมดาที่จะเป็นเช่นนั้น ไม่สามารถรักษารูปร่างเดิมไว้ได้ ตลอดไป ความจริงข้อนี้ช่วยลดความประมาทและความหลงมัวเมาในความแข็งแรงของร่างกาย

24. ซากศพที่เหลือเป็นโครงกระดูก

พระสูตรแสดงการพิจารณาซากศพซึ่งเหลือเป็น โครงกระดูก ยังมีเนื้อและเลือด มีเส้นเอ็นรัดอยู่ หรือไม่มีเนื้อแต่ยังเปื้อนเลือดและมีเส้นเอ็นรัดอยู่

ต่อมาเป็นโครงกระดูกไม่มีเนื้อและเลือด แต่ยังมีเส้นเอ็นรัดอยู่ แล้วกระดูกหลุดออกจากกัน กระจัดกระจายไปตามทิศต่าง ๆ กายที่เคยมองว่าเป็นบุคคลหนึ่งจึงค่อย ๆ สูญเสียรูปร่างและความหมายที่เคยยึดถือ

25. กระดูกที่เปลี่ยนแปลงและสลายไป

ผู้ปฏิบัติพิจารณากระดูกที่มีสีขาวเหมือนสีสังข์ ต่อมากองอยู่เกินหนึ่งปี แล้วผุพังเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยและเป็นผง จากนั้นน้อมเข้ามาพิจารณากายของตนว่า กายนี้มีธรรมดาเช่นเดียวกัน การพิจารณาป่าช้าจึงนำไปสู่ความเข้าใจว่า กายมีไว้สิ่งถาวร และไม่มีแก่นสารที่จะยึดถือไว้ได้ตลอดไป

26. ความตายมีไว้เรื่องของคนอื่นเท่านั้น

มนุษย์มักคิดว่าทุกคนต้องตาย แต่ภายในใจยังรู้สึกราวกับความตายเป็นเรื่องไกลตัวหรือเกิดขึ้นเฉพาะกับผู้อื่น การพิจารณาซากศพทำให้เห็นว่า กายของตนอยู่ภายใต้กฎเดียวกันกับกายทุกกาย

เมื่อเห็นความตายอย่างไม่ประมาท ย่อมช่วยให้ใช้เวลาที่มีอยู่กับการทำกุศล ละอกุศล และพัฒนา ปัญญา

เวทนานุปัตสนา

27. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย

เวทนาในพระพุทธศาสนาหมายถึงความรู้สึกที่เกิดจากผัสสะ ได้แก่ สุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ เวทนาไม่ได้หมายถึงอารมณ์ทั้งหมด และมีได้หมายถึงความเจ็บปวดเพียงอย่างเดียว การพิจารณาเห็นเวทนา คือการรู้เวทนาตามที่กำลังเกิดขึ้น โดยไม่รับเปลี่ยนเวทนาให้เป็นเรื่องราวว่า “เราสุข” “เราทุกข์” หรือ “เขาทำให้เราเป็นอย่างนี้”

28. รู้สุขเวทนา

เมื่อเสวยสุขเวทนา ย่อมรู้ว่ากำลังเสวยสุขเวทนา ผู้ปฏิบัติไม่จำเป็นต้องปฏิเสธความสุข แต่ต้องรู้ว่าความสุขนั้นเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ตั้งอยู่ชั่วคราว และเปลี่ยนแปลงได้ หากไม่มีสติ สุขเวทนาอาจเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา คือความอยากให้ความสุขนั้นคงอยู่หรือเพิ่มขึ้น

29. รู้ทุกขเวทนา

เมื่อเสวยทุกขเวทนา ย่อมรู้ว่ากำลังเสวยทุกขเวทนา การรู้ทุกขเวทนามิใช่การกดขี่ความสุข เจ็บปวด หรือบังคับตนให้ไม่รู้สึกรู้ส แต่เป็นการรู้ความรู้สึกนั้นโดยไม่เพิ่มความต่อต้าน ความโกรธ หรือความคิดว่า “ทุกข์นี้เป็นของเรา” เข้าไป หากไม่มีสติ ทุกขเวทนาอาจเป็นปัจจัยให้เกิดความไม่พอใจ ความกลัว และความพยายามผลักไส

30. รู้เวทนาที่ไม่สุขไม่ทุกข์

เมื่อเสวยเวทนาที่ไม่สุขไม่ทุกข์ ย่อมรู้ว่ากำลังเสวยเวทนาที่ไม่สุขไม่ทุกข์ เวทนาประเภทนี้อาจสังเกตได้ยาก เพราะไม่มีความเด่นชัดเท่าสุขหรือทุกข์ จิตจึงอาจพลอยหลง ประมาท หรือแสวงหาอารมณ์ใหม่ การมีสติรู้เวทนาที่เป็นกลางช่วยให้เห็นว่า แม้ในช่วงที่ดูเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น สภาวะธรรมก็ยังดำเนินไปตามเหตุปัจจัย

31. เวทนาที่มีอามิสและไม่มีอามิส

พระสูตรจำแนกเวทนาเป็นเวทนาที่มีอามิสและเวทนาที่ไม่มีอามิส เวทนาที่มีอามิสสัมพันธ์กับกามและอารมณ์ทางโลก ส่วนเวทนาที่ไม่มีอามิสสัมพันธ์กับการออกจากกาม การปฏิบัติธรรม และสภาวะที่เกื้อกูลต่อความคลายกำหนด การจำแนกนี้ช่วยให้เห็นว่า ความสุขหรือความทุกข์มิได้มีคุณค่าเท่ากันทั้งหมด ต้องพิจารณาด้วยว่าเกิดจากเหตุใดและนำจิตไปทางใด

32. เวทนาเกิดขึ้นแล้วดับไป

ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายใน ภายนอก หรือทั้งภายในและภายนอก ย่อมพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในเวทนา เหตุดับในเวทนา หรือทั้งเหตุเกิดและเหตุดับในเวทนา มีสติว่า “เวทนามีอยู่” เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณและเจริญสติ ไม่อาศัยค้นหาและทฤษฎี และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก

33. เวทนาไม่ใช่ตัวตนผู้ส่วยเวทนา

เมื่อสุขเวทนาเกิด มิได้หมายความว่าตัวตนผู้มีความสุขอย่างถาวร เมื่อทุกข์เวทนาเกิด ก็มีได้หมายความว่าตัวตนผู้ทุกข์อย่างถาวร เวทนาเกิดจากผัสสะ เมื่อเหตุปัจจัยเปลี่ยน เวทนาจึงเปลี่ยนและดับไป การเห็นเวทนาเช่นนี้ช่วยป้องกันมิให้ค้นหาเข้าไปยึดสุข และมีให้ความไม่พอใจเข้าไปต่อต้านทุกข์จนเกิดทุกข์ซ้ำขึ้นอีก

จิตตานุปัสสนา

34. พิจารณาเห็นจิตในจิต

จิตตานุปัสสนา คือการรู้สภาพของจิตตามที่กำลังปรากฏ มิใช่การค้นหาจิตถาวรที่ซ่อนอยู่ภายใน และมีใช้การสร้างผู้รู้ขึ้นมาเป็นจิตอีกดวงหนึ่ง จิตเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย มีอารมณ์และคุณสมบัติแตกต่างกัน แล้วดับไป ไม่ควรยึดถือว่าจิตสภาวะใดสภาวะหนึ่งเป็นตัวตนที่แท้จริง

35. รู้จิตที่มีราคะและไม่มีราคะ

เมื่อจิตมีราคะ ย่อมรู้ว่าจิตมีราคะ เมื่อจิตไม่มีราคะ ย่อมรู้ว่าจิตไม่มีราคะ การรู้ว่าจิตมีราคะมิใช่การตำหนิตนเอง แต่เป็นการเห็นกิเลสตามที่กำลังเกิดขึ้น เมื่อเห็นโดยไม่หลอกตนเองและไม่ทำตามอำนาจของราคะ ย่อมมีโอกาสเข้าใจเหตุเกิดและลดกำลังของกิเลสนั้น

36. รู้จิตที่มีโทสะและไม่มีโทสะ

เมื่อจิตมีโทสะ ย่อมรู้ว่าจิตมีโทสะ เมื่อจิตไม่มีโทสะ ย่อมรู้ว่าจิตไม่มีโทสะ หากไม่รู้ว่าเป็นโทสะ กำลังเกิด บุคคลอาจเชื่อว่าความคิดและคำพูดในขณะนั้นถูกต้องทั้งหมด การมีสติทำให้เห็นว่า โทสะเป็นสภาวะหนึ่งที่เกิดขึ้น มิใช่คำสั่งที่ต้องเชื่อหรือทำตามทุกครั้ง

37. รู้จิตที่มีโมหะและไม่มีโมหะ

เมื่อจิตมีโมหะ ย่อมรู้ว่าจิตมีโมหะ เมื่อจิตไม่มีโมหะ ย่อมรู้ว่าจิตไม่มีโมหะ โมหะเป็นความหลงหรือความไม่รู้ตามความเป็นจริง บางครั้งจึงสังเกตได้ยากกว่าราคะและโทสะ การรู้โมหะต้องอาศัย

การศึกษา การพิจารณาเหตุผล และการสังเกตว่าจิตกำลังถูกความเห็นผิด ความสับสน หรือความ
ประมาทครอบงำหรือไม่

38. รู้จิตห่อหุ้มและจิตฟุ้งซ่าน

เมื่อจิตห่อหุ้ม ย่อมรู้ว่าจิตห่อหุ้ม เมื่อจิตฟุ้งซ่าน ย่อมรู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตห่อหุ้มอาจขาดกำลัง ไม่
กระตือรือร้น หรือซึ่มลง ส่วนจิตฟุ้งซ่านย่อมกระจายไปในอารมณ์ต่าง ๆ และไม่ตั้งมั่น การรู้สภาวะ
ของจิตช่วยให้เลือกธรรมที่เหมาะสมแก่การแก้ไข มิใช่ใช้วิธีเดียวกับจิตทุกสภาพ

39. รู้จิตเป็นมหัคคตะและไม่เป็นมหัคคตะ

เมื่อจิตเป็นมหัคคตะ ย่อมรู้ว่าจิตเป็นมหัคคตะ เมื่อจิตไม่เป็นมหัคคตะ ย่อมรู้ว่าจิตไม่เป็นมหัคค
ตะ จิตเป็นมหัคคตะในบริบทนี้สัมพันธ์กับจิตที่พัฒนาไปในสมาธิอันประณีต มิได้หมายถึงความคิดว่า
ตนยิ่งใหญ่หรือเหนือกว่าผู้อื่น หากเกิดความถือตัวว่า “จิตของเราสูง” ความถือตัวนั้นก็เป็นอีกสภาวะ
หนึ่งที่ต้องรู้เท่าทัน

40. รู้จิตที่ยังมีจิตอื่นยิ่งกว่าและไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า

เมื่อจิตยังมีจิตอื่นยิ่งกว่า ย่อมรู้ว่าจิตยังมีจิตอื่นยิ่งกว่า เมื่อจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ย่อมรู้ว่าจิตไม่มีจิต
อื่นยิ่งกว่า ถ้อยคำนี้ต้องเข้าใจตามระดับของจิตที่กำลังพัฒนา ไม่ควรใช้ประกาศว่าตนบรรลุธรรม
สูงสุดโดยปราศจากการตรวจสอบ ผู้ปฏิบัติควรรู้จิตตามจริง โดยไม่เพิ่มความทะนงตนหรือการ
เปรียบเทียบกับผู้อื่น

41. รู้จิตตั้งมั่นและไม่ตั้งมั่น

เมื่อจิตตั้งมั่น ย่อมรู้ว่าจิตตั้งมั่น เมื่อจิตไม่ตั้งมั่น ย่อมรู้ว่าจิตไม่ตั้งมั่น การรู้ว่าจิตไม่ตั้งมั่น ไม่ใช่
ความล้มเหลว เพราะการรู้ความฟุ้งซ่านตามจริงเป็นการเริ่มต้นกลับมาตั้งสติ ขณะเดียวกัน เมื่อจิตตั้ง
มั่นก็ไม่ควรยึดติดหรือสำคัญตน เพราะความตั้งมั่นนั้นก็เกิดจากเหตุปัจจัยและเปลี่ยนแปลงได้

42. รู้จิตหลุดพ้นและไม่หลุดพ้น

เมื่อจิตหลุดพ้น ย่อมรู้ว่าจิตหลุดพ้น เมื่อจิตยังไม่หลุดพ้น ย่อมรู้ว่าจิตยังไม่หลุดพ้น คำว่า “หลุด
พ้น” ในการรู้สภาวะจิตต้องพิจารณาตามบริบท อาจหมายถึงจิตที่พ้นจากกิเลสบางอย่างชั่วคราว หรือ
ความหลุดพ้นตามระดับธรรมที่ได้บรรลุ ไม่ควรริบสรูปว่าความสงบหรือความว่างชั่วคราวคือพระ
นิพพานหรือพระอรหัตผล

43. จิตเป็นสภาวะ มีใช้ตัวเรา

ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นจิตในจิตภายใน ภายนอก หรือทั้งภายในและภายนอก ย่อมพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในจิต เหตุดับในจิต หรือทั้งเหตุเกิดและเหตุดับในจิต มีสติว่า “จิตมีอยู่” เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณและเจริญสติ ไม่อาศัยค้นหาและทฤษฎี และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก

ธัมมานุปัสสนา

44. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย

คำว่า ธรรม ในธัมมานุปัสสนามีได้หมายถึงคำสอนทั่วไปเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงหมวดสภาวะธรรมที่ควรรู้ตามเหตุและผล พระสูตรแสดงหมวดธรรมสำคัญ ได้แก่

1. นีวรณ 5
2. จันท์ 5
3. อายตนะภายในและภายนอก 6 คู่
4. โพชฌงค์ 7
5. อริยสัจ 4

การรู้ธรรมในธรรมจึงต้องรู้ทั้งตัวสภาวะ เหตุเกิด เหตุดับ และข้อปฏิบัติที่เกี่ยวข้อง

45. นีวรณ 5

นีวรณคือธรรมที่กั้นจิตมิให้ตั้งมั่นและเห็นสภาวะตามความเป็นจริง มี 5 ประการ ได้แก่

1. กามฉันทะ - ความพอใจในกาม
2. พยาบาท - ความคิดร้ายหรือความไม่พอใจ
3. ถีนมิทธะ - ความหดหู่และเชื่องซึม
4. อุทธัจจกุกกุจะ - ความฟุ้งซ่านและความรำคาญใจ
5. วิจิกิฉา - ความลังเลสงสัย

นีวรณมิใช่สิ่งที่จะต้องเกลียด แต่เป็นสภาวะที่ต้องรู้ตามจริง เพื่อเข้าใจเหตุเกิดและทางละ

46. รู้กามฉันทะ

เมื่อกามฉันทะมีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่ากามฉันทะมีอยู่ เมื่อไม่มี ย่อมรู้ว่าไม่มี ย่อมรู้ว่ากามฉันทะที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วละได้อย่างไร และที่ละแล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปได้อย่างไร

การรู้เช่นนี้ลึกกว่าการบอกตนเองว่า “ไม่ควรอยาก” เพราะเป็นการศึกษาเหตุเกิดและวิธีออกจากความอยากโดยตรง

47. รู้พยาบาท

เมื่อพยาบาทมีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าพยาบาทมีอยู่ เมื่อไม่มี ย่อมรู้ว่าไม่มี ย่อมรู้เหตุเกิดของพยาบาท การละพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้ว และการป้องกันมิให้พยาบาทเกิดขึ้นต่อไป การรู้พยาบาทตามจริงช่วยให้ไม่เปลี่ยนความโกรธเป็นคำพูดหรือการกระทำที่ทำร้ายตนเองและผู้อื่น

48. รู้ถีนมิทธะ

เมื่อถีนมิทธะมีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าถีนมิทธะมีอยู่ เมื่อไม่มี ย่อมรู้ว่าไม่มี ย่อมรู้เหตุที่ทำให้ความหดหู่และเซื่องซึมเกิดขึ้น วิธีละ และวิธีป้องกันมิให้เกิดขึ้นต่อไป ผู้ปฏิบัติต้องแยกความง่วงหรือความอ่อนเพลียทางกายซึ่งอาจต้องการการพักผ่อน ออกจากถีนมิทธะซึ่งเป็นสภาพที่กั้นจิตจากกุศลธรรม

49. รู้อุทธัจจกุกกุกจะ

เมื่อความฟุ้งซ่านและความรำคาญใจมีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่ามีอยู่ เมื่อไม่มี ย่อมรู้ว่าไม่มี ย่อมรู้เหตุเกิด วิธีละ และวิธีป้องกันมิให้เกิดขึ้นต่อไป

การฟุ้งซ่านอาจพาจิตไปสู่อดีตหรืออนาคต ส่วนความรำคาญใจอาจวนอยู่กับความผิดพลาดที่ได้กระทำแล้ว การมีสติช่วยให้กลับมาสู่สภาวะปัจจุบันและแก้ไขสิ่งที่ควรแก้ไขโดยไม่จมอยู่กับเรื่องราว

50. รู้วิจิกิจฉา

เมื่อความลังเลสงสัยมีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่ามีอยู่ เมื่อไม่มี ย่อมรู้ว่าไม่มี ย่อมรู้เหตุเกิด วิธีละ และวิธีป้องกันมิให้เกิดขึ้นต่อไป ความสงสัยที่เป็นนิรวณทำให้จิตลังเลจนไม่ลงมือศึกษาและปฏิบัติ แตกต่างจากการตั้งคำถามด้วยปัญญา ซึ่งมีจุดหมายเพื่อค้นหาความจริงและแก้ความเข้าใจผิด

51. ขั้น 5

พระสูตรให้พิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลายโดยความเป็นขั้น 5 ได้แก่

1. รูป
2. เวทนา
3. สัญญา
4. สังขาร
5. วิญญาณ

ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ว่า ขั้นแต่ละขั้นเป็นอย่างไร เกิดขึ้นอย่างไร และดับไปอย่างไร

52. ชั้น 5 มิใช่ตัวตนห้าส่วน

ชั้น 5 มิใช่ส่วนประกอบห้าชิ้นที่รวมกันเป็นตัวตนถาวร คำว่า “ชั้น” หมายถึงกองหรือหมวดของสถานะที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เมื่อพิจารณารูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณตามความเกิดและความดับ ย่อมเห็นว่าไม่มีชั้นใดควรยึดถือว่า “นี่เป็นของเรา นี่เป็นเรา นี่เป็นตัวตนของเรา”

53. รูปชั้น

รูปหมายถึงสภาวะทางกายหรือสิ่งที่ถูกรู้ในด้านรูปธรรม รูปเกิดจากเหตุปัจจัย มีการเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และแตกดับ แม้ร่างกายจะถูกใช้เป็นฐานของชีวิตและการปฏิบัติ แต่ไม่สามารถสั่งให้หนุ่ม แข็งแรง หรือมีชีวิตอยู่ตลอดไปได้

54. เวทนา สัญญา และสังขาร

เวทนาคือความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ สัญญาคือความจำได้หมายรู้หรือการกำหนดหมาย สังขารในชั้น 5 หมายถึงกรรมฝ่ายปรุงแต่งจิต โดยมีเจตนาเป็นสำคัญ มิได้หมายถึงร่างกายเพียงอย่างเดียว ธรรมทั้งสามหมวดนี้เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เปลี่ยนแปลง และไม่ควรยึดถือว่าเป็นตัวเรา

55. วิญญาณชั้น

วิญญาณในชั้น 5 หมายถึงความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ วิญญาณเกิดขึ้นโดยอาศัยอายตนะและอารมณ์ที่เกี่ยวข้อง มิใช่สิ่งถาวรที่เดินทางออกจากร่างกายโดยไม่เปลี่ยนแปลง การพิจารณาวิญญาณตามความเกิดและความดับช่วยป้องกันมิให้เปลี่ยนคำว่า “วิญญาณ” ให้กลายเป็นอัตตาถาวร

56. อายตนะภายในและภายนอก

พระสูตรให้พิจารณาอายตนะภายในและภายนอก 6 คู่ ได้แก่

1. ตากับรูป
2. หูกับเสียง
3. จมูกกับกลิ่น
4. ลิ้นกับรส
5. กายกับโผฏฐัพพะ
6. ใจกับธรรมารมณ์

อายตนะเหล่านี้เป็นช่องทางที่การรับรู้และเครื่องผูกอาศัยเกิดขึ้น

57. รู้เรื่องผูกที่เกิดโดยอาศัยอายตนะ

ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ตา รู้อรูป และรู้สังโยชน์หรือเรื่องผูกที่อาศัยตาและรูปทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ย่อมรู้ว่าเรื่องผูกที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วละได้อย่างไร และที่ละแล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปได้อย่างไร หลักเดียวกันนี้ใช้กับหูและเสียง จมูกและกลิ่น ลิ้นและรส กายและโผฏฐัพพะ ตลอดจนใจและธรรมารมณ์

58. ปัญหาไม่ได้อยู่ที่ตาหรือรูปเพียงอย่างเดียว

ตาและรูปมิใช่กิเลสในตัวเอง แต่เมื่อมีการเห็นแล้วจิตเข้าไปยินดี ยินร้าย และยึดถือ เรื่องผูกจึงอาศัยกระบวนการนั้นเกิดขึ้น การปฏิบัติจึงมิใช่การทำลายอายตนะหรือหลักหนีโลกทั้งหมด แต่เป็นการรู้กระบวนการที่กิเลสเกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในและภายนอกเกี่ยวข้องกัน เมื่อรู้ทันกระบวนการนั้น เรื่องผูกย่อมไม่เพิ่มกำลังโดยง่าย

59. โพชฌงค์ 7

โพชฌงค์คือองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ มี 7 ประการ ได้แก่

1. สติ
2. ธัมมวิจยะ - การเลือกเฟ้นธรรม
3. วิริยะ - ความเพียร
4. ปีติ - ความอิ่มใจ
5. ปัสสัทธิ - ความสงบกายและจิต
6. สมาธิ - ความตั้งมั่นของจิต
7. อุเบกขา - ความวางใจเป็นกลางด้วยปัญญา

องค์ธรรมเหล่านี้ต้องได้รับการเจริญให้เหมาะสม มิใช่เกิดขึ้นครบถ้วนเพียงเพราะตั้งชื่อหรือท่องจำได้

60. รู้โพชฌงค์ที่มีอยู่และไม่มีอยู่

เมื่อสติสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่ามีอยู่ เมื่อไม่มี ย่อมรู้ว่าไม่มี ย่อมรู้ว่าองค์ธรรมที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้นได้อย่างไร และองค์ธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเจริญบริบูรณ์ได้อย่างไร

หลักเดียวกันนี้ใช้กับธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์

61. การปรับสมดุลของจิต

เมื่อจิตหวั่น ธรรมฝ่ายมัชฌิมวิยะ วิริยะ และปีติอาจช่วยยกจิตขึ้นเมื่อจิตฟุ้งซ่าน ธรรมฝ่ายปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขาอาจช่วยให้จิตสงบและตั้งมั่น

สติเป็นธรรมที่ควรมีอยู่เสมอ เพราะทำหน้าที่ระลึกรู้สภาพจิตและช่วยให้เลือกเจริญธรรมได้เหมาะสม ส่วนนี้เป็นคำอธิบายประกอบเพื่อให้เห็นการทำงานของโพชฌงค์ มิใช่ถ้อยคำโดยตรงทั้งหมดในพระสูตร

อริยสัจ 4

62. พิจารณาธรรมโดยความเป็นอริยสัจ

มหาสติปัฏฐานสูตรให้พิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลายโดยความเป็นอริยสัจ 4 ได้แก่

1. ทุกขอริยสัจ
2. ทุกขสมุทัยอริยสัจ
3. ทุกขนิโรธอริยสัจ
4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ และนี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

63. ทุกขอริยสัจ

พระสูตรแสดงทุกข์ว่า

- ความเกิดเป็นทุกข์
- ความแก่เป็นทุกข์
- ความตายเป็นทุกข์
- ความโศก ความคร่ำครวญ ความเจ็บกาย ความเสียใจ และความคับแค้นใจเป็นทุกข์
- การประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์
- การพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์
- ปราศจากสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้นเป็นทุกข์

โดยสรุป อุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์

64. ทุกข์ในอริยสัจกับทุกข์ลักษณะ

คำว่า **ทุกข์ในอริยสัจ** เน้นสถานะที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความตาย และอุปาทานชั้น 5 ส่วน **ทุกข์ลักษณะ** ในไตรลักษณ์หมายถึงความที่สังขารทั้งหลายทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ถูกเหตุปัจจัยบีบคั้น และเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ครอบคลุมทั้งสังขารที่มีใจครองและไม่มีใจครอง

ทั้งสองความหมายเกี่ยวข้องกัน แต่ไม่ควรนำมาปะปนจนทำให้เข้าใจว่า ทุกข์ในอริยสัจหมายถึงความไม่สบายกายหรือไม่สบายใจเพียงอย่างเดียว

65. ทุกข์ควรกำหนดรู้

พระพุทธศาสนามีได้สอนให้เกลียดทุกข์หรือหนีทุกข์โดยไม่เข้าใจ หน้าที่ต่อทุกข์อริยสัจคือ กำหนดรู้ คือรู้ว่าทุกข์คืออะไร เกิดกับสิ่งใด และการยึดถือทำให้ทุกข์เพิ่มขึ้นอย่างไร เมื่อกำหนดรู้ทุกข์ตามความเป็นจริง จึงสามารถละเหตุแห่งทุกข์ได้ถูกต้อง

66. ทุกขสมุทัยอริยสัจ

เหตุให้เกิดทุกข์คือตัณหา ซึ่งนำไปสู่ภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนัดและความเพติดเพลิน และเพติดเพลินอยู่ในอาภรณ์นั้น ๆ ตัณหา มี 3 ประการ ได้แก่

1. กามตัณหา - ความอยากในกาม
 2. ภวตัณหา - ความอยากเป็นหรืออยากให้มีอยู่
 3. วิภวตัณหา - ความอยากไม่เป็นหรืออยากให้สิ่งนั้นสูญไป
- ตัณหาอาศัยสิ่งที่น่ารักและน่าพอใจในโลกเกิดขึ้นและตั้งอยู่
-

67. ตัณหาเกิดและตั้งอยู่ที่ไหน

มหาสติปัฏฐานสูตรอธิบายว่า สิ่งใดเป็นที่รักและน่าพอใจในโลก ตัณหาย่อมเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสิ่งนั้น พระสูตรแจกแจงตั้งแต่อายตนะภายใน อาภรณ์ภายนอก วิญญาณ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา ตัณหา ความตริัก และความตรอง

ข้อความนี้มีได้หมายความว่า ตา หู วิญญาณ หรือเวทนาเป็นตัณหา แต่หมายความว่าตัณหาอาศัยกระบวนการรับรู้เหล่านี้เกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้

68. วิภวตัณหา มีนิพพาน

ความอยากให้ตนเองหรือสิ่งที่ไม่ชอบสูญหายไป อาจเป็น วิภวตัณหา ซึ่งยังเป็นเหตุแห่งทุกข์ นิพพานมิใช่การทำลายตัวตนที่มีอยู่ให้สูญไป เพราะพระพุทธศาสนามีได้ยอมรับว่ามีตัวตนถาวร เช่นนั้นตั้งแต่ต้น นิพพานคือความดับตัณหาและความยึดมั่น มิใช่ผลสำเร็จของความเกลียดชังหรือความอยากไม่เป็นอะไรเลย

69. ทุกขนิโรธอริยสัจ

ความดับทุกข์คือความดับตัณหาโดยไม่เหลือ ด้วยความคลายกำหนัด ความสละ ความปล่อย ความพ้น และความไม่อาลัยในตัณหา นั้น ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสิ่งใด ย่อมถูกละ และดับไป

ในสิ่งนั้น เมื่อจิตเห็นอารมณ์ตามความเป็นจริงและไม่เข้าไปยึดถือ ตัณหาย่อมไม่มีฐานสำหรับสร้างภพและทุกข์ต่อไป

70. ความดับทุกข์มิใช่การทำลายโลก

ความดับทุกข์มิได้หมายถึงการทำให้โลกหรืออารมณ์ทั้งหมดสูญหาย แต่หมายถึงการดับตัณหาและอุปาทานที่เข้าไปยึดโลกและอารมณ์เหล่านั้น ตายังอาจเห็นรูป หูยังอาจได้ยินเสียง และกายยังอาจประสบสุขหรือทุกข์ แต่จิตที่สิ้นตัณหาย่อมไม่สร้างความเป็น “เรา” และ “ของเรา” ขึ้นครอบครองสถานะเหล่านั้น

71. ทางดำเนินให้ถึงความดับทุกข์

ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์คือ อริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่

1. สัมมาทิฐิ
2. สัมมาสังกัปปะ
3. สัมมาวาจา
4. สัมมากัมมันตะ
5. สัมมาอาชีวะ
6. สัมมาวายามะ
7. สัมมาสติ
8. สัมมาสมาธิ

องค์มรรคทั้งแปดทำงานร่วมกัน มิใช่เลือกปฏิบัติเฉพาะสติโดยไม่ต้องอาศัยศีล ความเห็นถูกต้อง ความเพียร และสมาธิ

72. สัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิคือความเห็นถูก ได้แก่ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความรู้ในความดับทุกข์ และความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ความเห็นถูกมิใช่เพียงการยอมรับข้อความตามตำรา แต่ต้องค่อย ๆ พัฒนาเป็นความเข้าใจที่เห็นเหตุและผลในสถานะจริง สัมมาทิฐิเป็นเหมือนทิศทางที่ทำให้องค์มรรคอื่นดำเนินไปสู่ความดับทุกข์

73. สัมมาสังกัปปะ

สัมมาสังกัปปะคือความดำริชอบ ได้แก่

- ความดำริในการออกจากกาม
- ความดำริในการไม่พยาบาท

- ความดำริในการไม่เบียดเบียน

ความคิดที่ถูกต้องจึงมิใช่เพียงการคิดในแง่ดี แต่เป็นความคิดที่นำออกจากความยึดติด ความโกรธ และการทำร้าย

74. สัมมาวาจา

สัมมาวาจาคือการงดเว้นจาก

- การพูดเท็จ
- การพูดส่อเสียด
- การพูดคำหยาบ
- การพูดเพ้อเจ้อ

การมีสติที่ไม่ควบคุมวาทะยังไม่สมบูรณ์ เพราะคำพูดสามารถทำร้าย สร้างความแตกแยก และเพิ่มกิเลสทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นได้

75. สัมมากัมมันตะ

สัมมากัมมันตะคือการงดเว้นจาก

- การฆ่าสัตว์
- การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้
- การประพฤติดุคในกาม

การปฏิบัติธรรมจึงไม่แยกออกจากความรับผิดชอบทางกาย หากจงใจเบียดเบียนผู้อื่นแล้วอ้างว่ามีสติ ย่อมไม่สอดคล้องกับอริยมรรค

76. สัมมาอาชีวะ

สัมมาอาชีวะคือการละมิจาอาชีวะและดำรงชีวิตด้วยอาชีพที่ชอบ

การหาเลี้ยงชีพมิใช่เรื่องแยกออกจากธรรม เพราะอาชีพอาจส่งเสริมหรือทำลายศีล ความเมตตา และความซื่อตรงได้

ผู้ปฏิบัติจึงควรพิจารณาทั้งรายได้ วิธีได้มา และผลกระทบที่เกิดแก่ผู้อื่น

77. สัมมาวายามะ

สัมมาวายามะคือความเพียรชอบ 4 ประการ ได้แก่

1. ป้องกันอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น
2. ละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
3. ทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

4. รักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย เจริญเต็มที่ และบริบูรณ์
ความเพียรที่ถูกต้องมิใช่การบังคับตนจนเกิดความเครียด แต่เป็นความสม่ำเสมอในการลดอกุศล
และพัฒนากุศล

78. สัมมาสติ

สัมมาสติคือการพิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนาทั้งหลาย จิตในจิต และธรรมในธรรม
ทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติมีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ และกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้
ดังนั้น สติปัฏฐาน 4 จึงเป็นสัมมาสติในอริยมรรค มิใช่สติที่แยกออกจากองค์ธรรมอื่นทั้งหมด

79. สัมมาสมาธิ

สัมมาสมาธิคือฉาน 4 ได้แก่

1. ปฐมฉาน มีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวก
2. ทุติยฉาน ไม่มีวิตกและวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ
3. ตติยฉาน มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยนามกาย
4. จตุตถฉาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา

สมาธิในอริยมรรคมีหน้าที่ทำให้จิตตั้งมั่นและพร้อมแก่การเห็นสภาวะตามความเป็นจริง มิใช่
เพื่อยึดติดในความสงบของสมาธิ

80. ศีล สมาธิ และปัญญาต้องเกื้อกูลกัน

มหาสติปัฏฐานสูตรมิได้สอนให้ใช้สติแทนหลักธรรมทั้งหมด อริยมรรคประกอบด้วยความเห็น
ความดำริ วาจา การกระทำ อาชีพ ความเพียร สติ และสมาธิที่ถูกต้อง ศีลช่วยไม่ให้เกิดการกระทำและ
วาทะที่ผิด จิต สมาธิช่วยให้จิตตั้งมั่น และปัญญาช่วยให้เห็นความจริงจนคลายความยึดมั่น

81. พิจารณาธรรมภายในและภายนอก

ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายใน ภายนอก หรือทั้งภายในและภายนอก
ย่อมพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิด เหตุดับ หรือทั้งเหตุเกิดและเหตุดับในธรรมทั้งหลาย มีสติว่า
“ธรรมมีอยู่” เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณและเจริญสติ ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร
ๆ ในโลก

หลักร่วมของสติปัฏฐาน 4

82. เห็นความเกิดขึ้น

กาย เวทนา จิต และธรรมมิได้เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุลมหายใจอาศัยกาย เวทนาอาศัยผัสสะ

จิตแต่ละสภาพอาศัยอารมณ์และเหตุปัจจัย ส่วนกุศลและอกุศลก็เกิดขึ้นตามเหตุที่เกี่ยวข้อง การเห็นเหตุเกิดช่วยให้เข้าใจว่า สภาวะมิใช่สิ่งที่ตัวตนสร้างขึ้นหรือควบคุมได้ตามใจทั้งหมด

83. เห็นความดับไป

สิ่งใดเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย สิ่งนั้นย่อมดับไปเมื่อเหตุปัจจัยเปลี่ยนหรือสิ้นกำลัง การเห็นความดับมิใช่การคิดว่า “ทุกอย่างต้องดับ” เพียงอย่างเดียว แต่เป็นการเห็นการเปลี่ยนแปลงของสภาวะที่กำลังปรากฏจริง เมื่อเห็นบ่อย ๆ ความยึดมั่นว่าสภาวะเหล่านั้นเป็นเราและของเราย่อมค่อย ๆ ลดลง

84. เห็นทั้งความเกิดและความดับ

พระสูตรให้พิจารณาทั้งเหตุเกิดและเหตุดับ มิใช่มองเฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง ถ้าเห็นเพียงความเกิด อาจหลงยึดว่าสิ่งนั้นจะคงอยู่ หากเห็นเพียงความดับโดยไม่เข้าใจเหตุ อาจกลายเป็นความคิดอยากทำลายหรือปฏิเสธชีวิต การเห็นทั้งเกิดและดับทำให้เข้าใจความเป็นเหตุปัจจัย และความไม่เที่ยงโดยไม่ตกไปสู่ความเห็นสุดโต่ง

85. ‘ไม่อาศัยค้นหาและทฤษฎี

ข้อความว่า “ไม่อาศัยอยู่” มิได้หมายถึงไม่ต้องพึ่งพาอาหาร ที่อยู่อาศัย หรือบุคคลอื่นในชีวิตประจำวัน ในบริบทนี้หมายถึงไม่เข้าไปอาศัยค้นหาและทฤษฎี ไม่ยึดสภาวะว่าเป็นเรา เป็นของเรา หรือเป็นตัวตนของเรา เมื่อไม่อาศัยความยึดถือ จิตย่อมไม่ต้องสร้างตัวตนขึ้นมาปกป้องทุกสิ่งที่เกิดขึ้น

86. ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก

จุดหมายของสติปัฏฐานมิใช่เพียงทำให้รู้สึกสงบหรือทำงานได้ดีขึ้น แม้ผลเหล่านั้นอาจเกิดขึ้นได้ จุดหมายที่พระสูตรเน้นคือการรู้สภาวะจนไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก การไม่ยึดมั่นมิใช่การไม่รับผิดชอบ แต่เป็นการทำหน้าที่โดยไม่สร้างความเป็นตัวเราหรือของเราขึ้นมาครอบงำจิต

87. สติไม่ใช้การเพ่งบังคับ

การมีสติมิใช่การเกร็งจิต บังคับอารมณ์ หรือห้ามความคิดทุกอย่าง เมื่อความคิดเกิด ก็รู้ ความคิดเกิด เมื่อจิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ จิตฟุ้งซ่าน เมื่อจิตตั้งมั่น ก็รู้ จิตตั้งมั่น การรู้ตามจริงช่วยให้จิตไม่ถูกสภาวะเหล่านั้นหลอกหรือชักนำไปโดยไม่รู้ตัว

88. สติไม่ใช้การปล่อยตามใจ

การไม่กดขี่มิได้หมายถึงการปล่อยให้กิเลสทำงานตามใจชอบพระสูตรให้รู้ทั้งกิเลส

เหตุเกิด วิธีละ และวิธีป้องกันมิให้เกิดขึ้นต่อไป สติที่ถูกต้องจึงประกอบด้วยความเพียร สัมปชัญญะ และปัญญา มิใช่เพียงรับรู้ทุกอย่างโดยไม่แยกกุศลออกจากอกุศล

89. สติในชีวิตประจำวันกับสติในภาวนา

สติสามารถเจริญได้ทั้งขณะเดิน ยืน นั่ง นอน กิน ดื่ม พูด ทำงาน และทำกิจต่าง ๆ ขณะเดียวกัน การจัดเวลาอยู่ในสถานที่สงบและฝึกอย่างต่อเนื่องก็มีความสำคัญ เพราะช่วยให้เห็นสภาวะที่ละเอียดขึ้น

ทั้งสองส่วนควรเกื้อกูลกัน มิใช่ใช้คำว่า “มีสติในชีวิตประจำวัน” เป็นเหตุหลีกเลี่ยงการฝึกอย่างจริงจัง หรือแยกเวลาภาวนาออกจากพฤติกรรมในชีวิตจริงทั้งหมด

90. ไม่ควรยึดติดรูปแบบเดียว

มหาสติปัฏฐานสูตรแสดงอารมณ์และวิธีพิจารณาหลายหมวด เช่น ลมหายใจ อิริยาบถ สัมปชัญญะ ส่วนประกอบของกาย ธาตุ ชากศพ เวทนา จิต นิเวรณ ขันธ อายตนะ โพชนงค์ และอริยสัจ

ผู้ปฏิบัติอาจได้รับคำแนะนำให้เริ่มจากฐานที่เหมาะสมกับตน แต่ไม่ควรสรุปว่าวิธีการย่อยแบบใดแบบหนึ่งเท่านั้นคือสติปัฏฐานทั้งหมด หลักสำคัญคือการมีสติสัมปชัญญะ เห็นเหตุเกิดและเหตุดับ และไม่ยึดมั่นถือมั่น

อานิสงส์แห่งสติปัฏฐาน

91. การปฏิบัติตลอดเจ็ดปี

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ใดเจริญสติปัฏฐาน 4 อย่างถูกต้องตลอดเจ็ดปี พึงหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่งในสองประการ ได้แก่

1. บรรลุพระอรหัตผลในปัจจุบัน
2. หากยังมีอุปาทิเหลืออยู่ ย่อมบรรลุความเป็นพระอนาคามี

ข้อความนี้เป็นการแสดงผลของการเจริญอย่างถูกต้องและต่อเนื่อง มิใช่คำรับรองว่าการปฏิบัติอย่างใดก็ได้ครบระยะเวลาแล้วจะบรรลุโดยอัตโนมัติ

92. ระยะเวลาตามลำดับ

พระพุทธเจ้าทรงลดระยะเวลาลงจากเจ็ดปี เป็นหกปี ห้าปี สี่ปี สามปี สองปี หนึ่งปี เจ็ดเดือน หกเดือน ห้าเดือน สี่เดือน สามเดือน สองเดือน หนึ่งเดือน ครึ่งเดือน จนถึงเจ็ดวัน

ผู้ที่เจริญสติปัฏฐาน 4 อย่างถูกต้องตลอดเจ็ดวัน ก็พึงหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่งในสองประการ คือพระอรหัตผลหรือพระอนาคามีผล สาระมิได้อาศัยการนับวันเพื่อคาดคั้นผล แต่อยู่ที่คุณภาพ ความถูกต้อง และความสมบูรณ์ของเหตุปัจจัยในการปฏิบัติ

93. อย่าเปลี่ยนคำพยากรณ์เป็นคำรับประกันแบบง่าย

การอ่านข้อความเรื่องเจ็ดวันแล้วคาดหวังว่า ทุกคนต้องบรรลุภายในเจ็ดวัน อาจทำให้เกิดความกดดัน ความผิดหวัง หรือการสำคัญตนผิด

ผู้ปฏิบัติมีพื้นฐาน ศีล สมาธิ ปัญญา ความเพียร และอินทรีย์แก่กล้าแตกต่างกัน พระดำรัสควรทำให้เกิดความมั่นใจในคุณค่าของสติปัฏฐาน พร้อมกับความไม่ประมาทในการสร้างเหตุให้ถูกต้อง มิใช่ใช้กำหนดวันบรรลุธรรมด้วยความอยาก

94. สติปัฏฐานไม่แยกจากอริยมรรค

แม้พระสูตรจะกล่าวว่าสติปัฏฐานเป็นทางดำเนินเพื่อพระนิพพาน แต่ภายในพระสูตรเองได้รวมอริยสัจและอริยมรรคมีองค์ 8 ไว้ด้วย จึงไม่ควรตีความว่า การมีสติเพียงอย่างเดียวโดยไม่ต้องมีสัมมาทิฐิ ศีล ความเพียร และสมาธิ จะเพียงพอต่อความหลุดพ้น สติปัฏฐานที่สมบูรณ์เป็นสัมมาสติ ซึ่งทำงานร่วมกับองค์มรรคอื่น

95. จุดหมายไม่ใช่การสร้าง “ผู้รู้” ถาวร

เมื่อการปฏิบัติก้าวหน้า อาจเกิดความรู้สึกว่ามีผู้รู้ที่สงบ ว่าง หรือไม่เปลี่ยนแปลงอยู่ภายใน หากเข้าไปยึดผู้รู้นั้นว่าเป็นตัวตนถาวร ย่อมเกิดอุปาทานขึ้นในสิ่งที่กำลังใช้เพื่อพ้นจากอุปาทาน ผู้ปฏิบัติจึงต้องรู้แม้สภาพของจิตที่กำลังรู้ว่าจะเกิดตามเหตุปัจจัย ตั้งอยู่ชั่วคราว และดับไป มิใช่เรา มิใช่ของเรา และมิใช่ตัวตนของเรา

96. แก่นธรรมของมหาสติปัฏฐานสูตร

หลักธรรมสำคัญในพระสูตรนี้ ได้แก่

1. สติปัฏฐาน 4 คือกาย เวทนา จิต และธรรม
2. การเจริญสติต้องประกอบด้วยความเพียร สัมปชัญญะ และการกำจัดอภิชฌาและโทมนัส
3. กายควรรู้ตามความเป็นกาย มิใช่ยึดว่าเป็นตัวเรา
4. เวทนาควรรู้ว่าเป็นสุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ และเกิดดับตามเหตุปัจจัย
5. จิตควรรู้ตามสภาพ โดยไม่สร้างจิตถาวรหรือผู้รู้ถาวร
6. ธรรมควรรู้ทั้งตัวสภาวะ เหตุเกิด เหตุดับ และวิธีเจริญหรือละ
7. นิรวรรณเป็นธรรมที่ต้องรู้และละ มิใช่เกลียดหรือปฏิเสธ

8. ขั้น 5 และวิญญานมิใช่อัตตาถาวร
9. อายุขณะเป็นฐานที่เครื่องผูกอาศัยเกิด มิใช่กิเลสในตัวเอง
10. โพชฌงค์เป็นองค์ธรรมที่ต้องเจริญให้บริบูรณ์
11. อริยสัจ 4 ต้องรู้พร้อมหน้าที่ที่ควรกระทำ
12. สติปัฏฐานเป็นสัมมาสติในอริยมรรคมีองค์ 8
13. ต้องเห็นทั้งความเกิดและความดับของสภาวะ
14. จุดหมายคือการไม่อาศัยค้นหาและทฤษฎี
15. ผลสูงสุดคือความสิ้นอุปาทานและความหลุดพ้น

สรุปมหาสติปัฏฐานสูตร

มหาสติปัฏฐานสูตรเป็นพระสูตรสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ณ นิคมกัมมาสัสมะในแคว้นกุรุ โดยทรงประกาศสติปัฏฐาน 4 ว่าเป็นทางดำเนินเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ เพื่อก้าวล่วงความโศกและความคร่ำครวญ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง และเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง สติปัฏฐาน 4 ได้แก่

1. กายานุปัสสนา - รู้กายผ่านลมหายใจ อิริยาบถ สัมผัสสัญญา ส่วนประกอบของกาย ธาตุ และความเสื่อมสลายของซากศพ
2. เวทนานุปัสสนา - รู้สุขเวทนา ทุกขเวทนา และเวทนาที่ไม่สุขไม่ทุกข์ ทั้งที่มีอาภิสและไม่มีอาภิส
3. จิตตานุปัสสนา - รู้จิตที่มีหรือไม่มีราคะ โทสะ โมหะ ตลอดจนสภาพต่าง ๆ ของจิต
4. ธรรมานุปัสสนา - รู้นิรวรณ 5 ขั้น 5 อายุขณะ 6 กุ โพชฌงค์ 7 และอริยสัจ 4

ทุกหมวดมีหลักร่วมกันคือ พิจารณาภายใน ภายนอก หรือทั้งภายในและภายนอก เห็นเหตุเกิดเหตุดับ หรือทั้งเหตุเกิดและเหตุดับ มีสติว่าสภาวะนั้นมีอยู่เพียงเพื่อเจริญญาณและเจริญสติ ไม่อาศัยค้นหาและทฤษฎี และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก

มหาสติปัฏฐานสูตรจึงมิได้สอนเพียงให้รู้ตัวหรืออยู่กับปัจจุบัน แต่สอนให้รู้กาย เวทนา จิต และธรรมตามความเป็นจริง จนเห็นว่าสภาวะทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยและดับไป ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา และไม่ใช่วัตถุของเรา

เมื่อรู้เห็นเช่นนี้อย่างถูกต้องและต่อเนื่อง ความยึดมั่นย่อมคลายลง และจิตย่อมดำเนินไปสู่ความบริสุทธิ์ ความสิ้นทุกข์ และพระนิพพาน

พระสุตตันตปิฎก เล่ม 2
พระไตรปิฎก เล่ม 10 - ทีฆนิกาย มหาวรรค
พระสูตรที่ 10 : ปายาสีราชัญญสูตร
จากการปฏิเสธโลกหน้าและผลของกรรม ผู้การเปิดใจด้วยเหตุผลและอุปมา

บทนำ

ปายาสีราชัญญสูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยการสนทนาระหว่าง เจ้าปายาสี กับ พระกุมารกัสสปะ เจ้าปายาสีมีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี สัตว์ผู้เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยกรรมไม่มี และผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี พระกุมารกัสสปะจึงใช้คำถาม เหตุผล และอุปมาหลายประการ ช่วยให้เจ้าปายาสีเห็นข้อบกพร่องในวิธีพิสูจน์ของตน

พระสูตรนี้มีได้สอนให้เชื่อโดยปราศจากการพิจารณา แต่แสดงให้เห็นว่า การพิสูจน์เรื่องหนึ่งด้วยเครื่องมือหรือเงื่อนไขที่ไม่เหมาะสม อาจนำไปสู่ข้อสรุปที่ผิดได้ ตอนท้ายยังแสดงหลักสำคัญว่า การให้ทานมิได้พิจารณาเฉพาะสิ่งของที่ให้ แต่รวมถึงเจตนา ความเคารพ และคุณภาพของสิ่งที้นำมาให้อีกด้วย

1. พระกุมารกัสสปะเดินทางถึงนครเสตัพพะ

สมัยหนึ่ง พระกุมารกัสสปะเที่ยวจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ 500 รูป เมื่อเดินทางถึงนครเสตัพพะ ท่านพักอยู่ ณ ป่าไม้สีเขียว ทางทิศเหนือของนคร กิตติศัพท์อันงามของพระกุมารกัสสปะแพร่ไปว่า ท่านเป็นบัณฑิต มีปัญญา เป็นพหูสูตร มีถ้อยคำไพเราะ มีปฏิภาณดี และสามารถแสดงธรรมให้เข้าใจได้

2. ประชาชนพากันไปหาพระกุมารกัสสปะ

พราหมณ์และคฤหบดีชาวนครเสตัพพะได้ทราบกิตติศัพท์ของพระกุมารกัสสปะ จึงพากันออกจากนครเพื่อไปพบท่าน ประชาชนเดินทางไปเป็นหมู่ใหญ่ จนเจ้าปายาสีเห็นผู้คนออกจากเมืองพร้อมกัน เจ้าปายาสีจึงถามนายประตู่ว่า ประชาชนเหล่านั้นกำลังเดินทางไปทำไม

3. เจ้าปายาสีทราบข่าวพระกุมารกัสสปะ

นายประตู่กราบทูลว่า พระกุมารกัสสปะ สาวกของพระสมณโคดม เดินทางมาถึงนครเสตัพพะ และพักอยู่ในป่าไม้สีเขียว ประชาชนพากันไปหาเพื่อฟังธรรมจากพระกุมารกัสสปะ เจ้าปายาสีจึงสั่งให้นายประตู่ไปบอกประชาชนให้รอก่อน เพราะตนจะเดินทางไปหาพระกุมารกัสสปะพร้อมกับพวกเขา

4. เหตุที่เจ้าปายาสต้องการร่วมเดินทางไปด้วย

เจ้าปายาสมีความเห็นตรงข้ามกับคำสอนเรื่องกรรมและโลกหน้า พระองค์เกรงว่า พระกุมารกัสสปะจะทำให้พราหมณ์และคฤหบดีชาวนครเสตัพพะเชื่อว่า โลกหน้ามี สัตว์ผู้ผุดเกิดมี และกรรมดีกรรมชั่วมีผล เจ้าปายาสจึงตั้งใจไปสนทนาและโต้แย้งกับพระกุมารกัสสปะด้วยตนเอง

5. ฐานะของเจ้าปายาส

เจ้าปายาสเป็นผู้ปกครองนครเสตัพพะ ซึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานให้ครอบครอง แม้จะมีฐานะและอำนาจ แต่เจ้าปายาสก็ยังเข้าไปสนทนากับพระกุมารกัสสปะต่อหน้าประชาชน พระสูตรจึงแสดงการพบกันระหว่างผู้มีอำนาจทางการปกครองกับพระสาวกผู้มีปัญญาและความสามารถในการแสดงธรรม

6. ความเห็นของเจ้าปายาส

เจ้าปายาสกล่าวกับพระกุมารกัสสปะว่า ตนมีวาตะและความเห็นว่า

1. โลกหน้าไม่มี
2. สัตว์ผู้ผุดเกิดไม่มี
3. ผลวิบากของกรรมดีและกรรมชั่วไม่มี

ความเห็นนี้เป็นการปฏิเสธชีวิตหลังความตาย การเกิดในภพที่ไม่ต้องอาศัยกรรม และความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำกับผลข้ามภพชาติ

7. พระกุมารกัสสปะไม่เริ่มด้วยการตำหนิ

เมื่อได้ฟังความเห็นของเจ้าปายาส พระกุมารกัสสปะมิได้เริ่มด้วยการกล่าวโทษหรือใช้อำนาจบังคับให้เชื่อ ท่านกล่าวว่า ไม่เคยเห็นหรือได้ยินผู้ที่กล่าวเช่นนั้นมาก่อน แล้วเริ่มตั้งคำถามเพื่อให้เจ้าปายาสพิจารณาความเห็นของตน วิธีนี้แสดงให้เห็นว่า การแก้ความเห็นผิดควรช่วยให้ผู้ฟังตรวจสอบเหตุผลของตนเอง มิใช่เพียงประกาศว่าผู้ฟังผิด

8. อุปมาเรื่องดวงอาทิตย์และดวงจันทร์

พระกุมารกัสสปะถามว่า ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์อยู่ในโลกนี้หรือโลกอื่น เป็นเทวดาหรือเป็นมนุษย์ เจ้าปายาสตอบว่า ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์อยู่ในโลกอื่น และเป็นเทวดา มิใช่มนุษย์ พระกุมารกัสสปะจึงกล่าวว่า จากคำตอบของเจ้าปายาสเอง ย่อมเป็นเหตุให้ยอมรับว่าโลกอื่นมี และสัตว์ผู้ผุดเกิดมี

9. ขอบเขตของอุปมาดวงอาทิตย์และดวงจันทร์

อุปมานี้ดำเนินอยู่ภายในโลกทัศน์ที่เจ้าปายาสียอมรับอยู่แล้ว พระกุมารกัสสปะมิได้เริ่มจากสิ่งที่เจ้าปายาสีปฏิเสธทั้งหมด แต่ใช้คำตอบที่เจ้าปายาสีรับรองเองมาชี้ให้เห็นความไม่สอดคล้องภายในความเห็นของเขา หลักสำคัญคือ หากบุคคลยอมรับเหตุอย่างหนึ่ง แต่ปฏิเสธผลที่ติดตามมาจากเหตุนั้นความเห็นของเขาย่อมต้องได้รับการตรวจสอบใหม่

10. ผู้ประพาศิษฐ์ไม่กลับมาบอก

เจ้าปายาสีก้าวว่า ตนเคยมีมิตร อำมาตย์ และญาติผู้ประพาศิษฐ์ เมื่อบุคคลเหล่านั้นป่วยหนักใกล้ตาย เจ้าปายาสีบอกว่า หากคำสอนของสมณพราหมณ์เป็นจริง พวกเขาจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต หรือนรก

จึงขอให้คนเหล่านั้นกลับมาบอกตนว่า โลกหน้ามี สัตว์ผู้ผุดเกิดมี และผลของกรรมดีกรรมชั่วมี บุคคลเหล่านั้นรับคำ แต่เมื่อตายแล้วก็ไม่มีใครกลับมาบอกหรือส่งผู้ใดมาแจ้ง เจ้าปายาสีจึงถือเรื่องนี้เป็นหลักฐานว่าโลกหน้าไม่มี

11. อุปมานักโทษประหาร

พระกุมารกัสสปะถามว่า หากนักโทษประหารขออนุญาตเจ้าหน้าที่ว่า ขอให้รอก่อน ตนจะกลับไปพบญาติแล้วจึงมารับโทษ เจ้าหน้าที่จะอนุญาตหรือไม่ เจ้าปายาสตอบว่า เจ้าหน้าที่ย่อมไม่อนุญาต

พระกุมารกัสสปะจึงอธิบายว่า ผู้ทำกรรมชั่วซึ่งไปเกิดในนรกย่อมไม่สามารถขออนุญาตผู้ควบคุมนรกให้กลับมาบอกเจ้าปายาสีได้เช่นกัน การที่บุคคลเหล่านั้นไม่กลับมา จึงมิใช่หลักฐานเพียงพอว่าโลกหน้าไม่มี

12. การไม่พบหลักฐานไม่เท่ากับสิ่งนั้นไม่มี

ข้อโต้แย้งของเจ้าปายาสีตั้งอยู่บนความคิดว่า ถ้าโลกหน้ามี ผู้ตายต้องสามารถกลับมารายงานได้ แต่เงื่อนไขนี้ยังไม่ได้พิสูจน์ว่า ผู้ตายมีอิสระ มีความสามารถ หรือได้รับอนุญาตให้กลับมาได้จริง การไม่เกิดเหตุการณ์ตามเงื่อนไขที่ตนกำหนด จึงไม่เพียงพอสำหรับสรุปว่าสิ่งนั้นไม่มีอยู่

13. ผู้ประพาศิษฐ์ไม่กลับมาบอก

เจ้าปายาสีก้าวต่อว่า ตนเคยขอให้มิตร อำมาตย์ และญาติผู้ประพาศิษฐ์ ซึ่งคาดว่าจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ กลับมาบอกตนเช่นกัน บุคคลเหล่านั้นรับคำ แต่เมื่อตายแล้วก็ไม่มีใครกลับมาบอกหรือส่งผู้ใดมาแจ้ง เจ้าปายาสีจึงเห็นว่า แม้ผู้ที่ควรไปเกิดในสวรรค์ยังไม่กลับมา เรื่องโลกหน้าจึงไม่น่าเป็นความจริง

14. อุปมาคนขึ้นจากหลุมคูถ

พระกุมารกัสสปะยกอุปมาว่า บุคคลผู้ตกอยู่ในหลุมคูถจนศีรษะจมลงไป ถูกช่วยขึ้นมาแล้ว ได้รับการชำระล้างหลายครั้ง ทาน้ำหอม สวมเสื้อผ้าที่ดี และได้รับความสุขอย่างเต็มที่ บุคคลนั้นจะสมัครใจกลับลงไปอยู่ในหลุมคูถอีกหรือไม่ เจ้าปายาสิตอบว่า ย่อมไม่ต้องการกลับไป เพราะหลุมคูถสกปรก มีกลิ่นเหม็น และน่ารังเกียจ

พระกุมารกัสสปะอธิบายว่า สำหรับเทวดา มนุษย์ผู้ไม่สะอาดมีกลิ่นเหม็นและน่ารังเกียจอย่างยิ่ง เทวดาผู้กำลังเสวยทิพย์สุขจึงอาจไม่ต้องการกลับมาใกล้มนุษย์

15. มาตรฐานของมนุษย์มิใช่มาตรฐานของทุกภพ

มนุษย์อาจคิดว่า ผู้เกิดในสวรรค์ควรกลับมาพบญาติได้โดยง่าย เพราะมองจากเงื่อนไขของโลกมนุษย์ แต่อุปมาของพระกุมารกัสสปะชี้ว่า ความรู้สึกต่อสถานที่ เวลา และความสุขของสัตว์ต่างภพ อาจไม่เหมือนกัน การใช้ประสบการณ์ของมนุษย์เป็นมาตรฐานตัดสินทุกภพภูมิ จึงอาจทำให้ข้อสรุปคลาดเคลื่อน

16. เวลาของเทวดากับเวลาของมนุษย์

พระกุมารกัสสปะอธิบายว่า เวลาในเทวโลกชั้นดาวดึงส์แตกต่างจากเวลาในโลกมนุษย์ ช่วงเวลาสั้น ๆ ในเทวโลกอาจเท่ากับเวลาหลายปีในโลกมนุษย์ หากเทวดาคิดว่าจะเสวยทิพย์สมบัติสักสองหรือสามวันก่อนแล้วจึงกลับมา คนที่รออยู่ในโลกมนุษย์ก็อาจเสียชีวิตไปนานแล้ว เจ้าปายาสิจึงไม่ควรใช้ระยะเวลาที่ตนรอเป็นหลักฐานเด็ดขาดว่า ผู้ตายไม่ได้ไปเกิดในสวรรค์

17. เจ้าปายาสิตามว่าใครรู้เรื่องอายุของเทวดา

เจ้าปายาสิตามว่า ใครเป็นผู้บอกพระกุมารกัสสปะว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์มีอายุและการนับเวลาต่างจากมนุษย์ เพราะตนยังไม่เชื่อ คำถามนี้สะท้อนปัญหาสำคัญว่า บุคคลจะรู้เรื่องที่ตาเนื้อของตนมองไม่เห็นได้อย่างไร พระกุมารกัสสปะจึงยกอุปมาอีกประการหนึ่งเพื่ออธิบายข้อจำกัดของเครื่องมือรับรู้

18. อุปมาคนตาบอดแต่กำเนิด

พระกุมารกัสสปะยกอุปมาคนตาบอดแต่กำเนิด ผู้ไม่เคยเห็นสี รูปร่าง ดวงดาว ดวงอาทิตย์ หรือ ดวงจันทร์ หากคนตาบอดกล่าวว่า สิ่งเหล่านั้นไม่มี เพราะตนมองไม่เห็น คำกล่าวนั้นย่อมไม่ถูกต้อง สิ่งที่ตนมองไม่เห็นอาจมีอยู่ เพียงแต่เครื่องมือรับรู้ของตนไม่มีความสามารถเพียงพอที่จะเห็น

19. ตาเนื้อมิชอบเขตจำกัด

พระกุมารกัสสปะอธิบายว่า โลกหน้าและสัตว์ผู้ผุดเกิดมิใช่สิ่งที่เห็นได้ด้วยตาเนื้ออย่างที่เจ้าปายาสีคาดหวัง สมณพราหมณ์บางพวกปฏิบัติในที่สังัด มีความเพียร และทำจิตให้บริสุทธิ์ ย่อมสามารถเห็นโลกนี้ โลกหน้า และสัตว์ผู้ผุดเกิดด้วยทิพยจักขุที่บริสุทธิ์เกินกว่าตามนุษย์ การใช้ตาเนื้อค้นหาสิ่งที่ยอยู่นอกขอบเขตของตาเนื้อ จึงเปรียบเหมือนคนตาบอดปฏิบัติเสฐสีเพราะตนมองไม่เห็น

20. ข้อจำกัดของเครื่องมือมิใช่หลักฐานว่าสิ่งนั้นไม่มี

ถ้าเครื่องมือหนึ่งตรวจไม่พบสิ่งใด ต้องพิจารณาก่อนว่าเครื่องมือั้นเหมาะสมกับสิ่งที่ต้องการตรวจหรือไม่ หูไม่อาจใช้ดูสี และตาไม่อาจใช้ฟังเสียง การไม่พบเสียงด้วยตาจึงไม่แสดงว่าเสียงไม่มี พระสูตรใช้หลักเช่นนี้ชี้ว่า การไม่เห็นโลกหน้าด้วยตาเนื้อ มิใช่หลักฐานเด็ดขาดว่าโลกหน้าไม่มี

21. เหตุใดผู้มีศีลไม่รีบตาย

เจ้าปายาสีถามว่า ถ้าสมณพราหมณ์ผู้มีศีลเชื่อว่าหลังตายจะได้รับความสุข เหตุใดจึงไม่ฆ่าตัวตายหรือรีบตายเสีย เหตุใดบุคคลเหล่านั้นยังรักชีวิต ไม่อยากตาย ประารถนาความสุข และเกลียดความทุกข์ เจ้าปายาสีเห็นว่า การที่ผู้มีศีลยังต้องการมีชีวิตอยู่ แสดงว่าพวกเขาเองก็ไม่แน่ใจว่าชีวิตหลังความตายมีจริง

22. อุปมาหญิงมีครรภ์

พระกุมารกัสสปะยกเรื่องพราหมณ์ผู้มีภรรยาสองคน ภรรยาคนหนึ่งมีบุตรชาย ส่วนอีกคนกำลังตั้งครรภ์ ก่อนตาย พราหมณ์กำหนดให้บุตรเป็นผู้รับมรดก หญิงที่กำลังตั้งครรภ์จึงบอกให้รอก่อน เพราะหากเด็กในครรภ์เป็นชาย เด็กย่อมมีส่วนในมรดก หญิงนั้นอยากรู้เพศของเด็กโดยไม่ยอมรอ จึงใช้ของมีคมผ่าท้องตนเอง ทำให้ทั้งตนและเด็กเสียชีวิต และมีได้รับประโยชน์จากมรดก

23. ไม่ควรทำลายประโยชน์ที่กำลังสร้าง

พระกุมารกัสสปะอธิบายว่า สมณพราหมณ์ผู้มีศีลและปัญญาย่อมไม่เร่งผลด้วยการทำลายชีวิตตนเอง ยังมีชีวิตอยู่นานเท่าใด ก็ยังสามารถสร้างกุศลและประโยชน์เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ได้มากขึ้น การฆ่าตัวตายเพื่อรีบไปเสวยผลในโลกหน้า จึงเปรียบเหมือนหญิงมีครรภ์ที่ทำลายทั้งชีวิตตนและผลที่กำลังรออยู่เพราะความใจร้อน

24. ความเชื่อเรื่องโลกหน้ามิใช่เหตุผลสนับสนุนการฆ่าตัวตาย

การเชื่อว่ากรรมดีมีผลและสุคติมีอยู่ มิได้หมายความว่าควรรีบจบชีวิตเพื่อไปยังภพที่ดีกว่าชีวิตปัจจุบันเป็นโอกาสสำหรับสร้างกุศล ปฏิบัติธรรม ช่วยเหลือผู้อื่น และพัฒนาปัญญา การจงใจทำลายชีวิตด้วยตัณหา ความกลัว หรือความสิ้นหวัง มิใช่หนทางแห่งความหลุดพ้น

25. การทดลองกับนักโทษในหม้อ

เจ้าปายาสีกล่าวว่า ตนเคยให้นำนักโทษประหารใส่ลงในหม้อ ปิดฝาให้สนิท ฉาบด้วยหนังเปือก และดินเหนียว แล้วตั้งบนเตาไฟ เมื่อแน่ใจว่านักโทษตายแล้ว จึงให้ยกหม้อลง กระเทาะสิ่งที่ปิดไว้ ออก และเปิดดูอย่างระมัดระวัง แต่ไม่มีผู้ใดเห็นชีวะหรือสิ่งใดออกจากร่าง เจ้าปายาสีจึงถือว่าไม่มีชีวิตหลังความตาย

26. อุปมาความฝัน

พระกุมารกัสสปะถามเจ้าปายาสีว่า เมื่อบรรทมหลับ เคยฝันเห็นสวน ป่า ภูมิประเทศ หรือสระ น้ำที่น่ารื่นรมย์หรือไม่ เจ้าปายาสีตอบว่าเคยเห็นเหล่านั้นในความฝัน และในเวลานั้นมีคนคอยเฝ้า รักษาอยู่รอบตัว

พระกุมารกัสสปะถามว่า คนที่เฝ้าอยู่เคยเห็นชีวะของเจ้าปายาสีเข้าออกจากร่างขณะฝันหรือไม่ เจ้าปายาสีตอบว่าไม่เคยเห็น ท่านจึงชี้ว่า แม้ในคนที่ยังมีชีวิต คนทั่วไปก็ยังมองไม่เห็นการทำงานของ สิ่งที่เจ้าปายาสีต้องการค้นหา การเปิดหม้อดูศพจึงไม่ใช่วิธีพิสูจน์ที่เพียงพอ

27. อย่ารีบเปลี่ยนคำว่า “ชีวะ” เป็นอตตาทวาร

การกล่าวถึงชีวะหรือการที่สัตว์ไปเกิดในภพอื่น มิได้ยืนยันว่ามีตัวตนถาวรดวงเดิมเดินทางจากร่างหนึ่งไปสู่อีกร่างหนึ่งโดยไม่เปลี่ยนแปลง

ตามหลักปฏิจจสมุปบาท การเกิดใหม่ดำเนินไปด้วยความสืบทอดแห่งเหตุปัจจัย คืออวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม และวิบาก จึงควรระวังไม่อธิบายโลกหน้าในลักษณะสร้างอตตาทวารขึ้นมาขัดกับหลักอนัตตา

28. การชั่งน้ำหนักก่อนและหลังตาย

เจ้าปายาสีกล่าวว่า ตนเคยให้นำนักโทษมาชั่งน้ำหนักก่อนประหารและหลังจากเสียชีวิตแล้ว ปรากฏว่าร่างที่ตายแล้วหนักกว่า แข็งกว่า และไม่อ่อนเหมือนขณะมีชีวิต เจ้าปายาสีจึงสงสัยว่า หากมี สิ่งใดออกจากร่าง เหตุใดร่างที่เหลือจึงไม่เบาลง

29. อุปมาลูกเหล็กที่เผาไฟ

พระกุมารกัสสปะถามว่า ลูกเหล็กที่ถูกเผาจนร้อน มีไฟและลมแทรกอยู่ กับลูกเหล็กที่เย็น ไม่มีไฟและลมแทรกอยู่ ลูกใดเบา อ่อน และเหมาะแก่การใช้งานกว่า เจ้าปายาสีตอบว่า ลูกเหล็กที่ร้อน มีไฟและลมแทรกอยู่ ย่อมเบา อ่อน และเหมาะแก่การใช้งานกว่า พระกุมารกัสสปะอธิบายว่า ร่างกายที่ยังมีอายุ ใ้อ่อน และวิญญูณ ย่อมเบา อ่อน และเหมาะแก่การทำงาน ส่วนร่างที่ขาดอายุ ใ้อ่อน และวิญญูณ ย่อมหนัก แข็ง และไม่เหมาะแก่การทำงาน

30. น้ำหนักทางกายไม่ใช่เครื่องวัดทุกสภาวะ

การชั่งน้ำหนักสามารถใช้ตรวจสอบสิ่งที่มีน้ำหนักตามธรรมชาติของรูป แต่ไม่สามารถใช้วัดสภาวะทุกชนิดได้ ความคิด ความจำ ความตั้งใจ และการรับรู้อารมณ์มิได้ถูกวัดโดยตรงด้วยการชั่งร่างกาย การที่ร่างหลังตายไม่เบาลงตามความคาดหมายของเจ้าปายาสี จึงไม่เพียงพอสำหรับสรุปว่าไม่มีวิญญาณหรือการเกิดใหม่

31. การตรวจร่างกายเพื่อค้นหาชีวะ

เจ้าปายาสีกกล่าวว่า ตนเคยให้นักโทษถูกประหารโดยไม่ทำลายผิวหนัง แล้วให้พลิกร่างไปมา เพื่อจะเห็นชีวะออกจากร่าง ต่อมาได้ให้ทำลายผิวหนัง เนื้อ เอ็น และกระดูกตามลำดับ แต่ก็ยังไม่พบสิ่งที่เรียกว่าชีวะ เจ้าปายาสีจึงถือว่าร่างกายไม่มีสิ่งใดสืบต่อไปหลังความตาย

32. อุปมาเรื่องสังข์

พระกุมารกัสสปะเล่าเรื่องชาวนบพผู้ไม่เคยได้ยินเสียงสังข์ เมื่อเห็นบุรุษเป่าสังข์แล้วเกิดเสียง จึงเข้าใจว่าสังข์ส่งเสียงได้ด้วยตัวเอง เมื่อขอสังข์มาทดลอง เขาวางสังข์ลงแล้วสั่งให้ส่งเสียง

แต่สังข์ไม่เกิดเสียง เขาจึงพลิก เคาะ และทุบสังข์เพื่อค้นหาเสียง บุรุษผู้รู้วิธีจึงหยิบสังข์ขึ้นมา เป่าด้วยลม และทำให้เกิดเสียงขึ้นอีกครั้ง เสียงมิได้เก็บซ่อนเป็นก้อนอยู่ภายในสังข์ แต่เกิดขึ้นเมื่อสังข์ลม และความพยายามที่เหมาะสมประกอบกัน

33. ชีวิตเกิดจากเหตุปัจจัยหลายอย่าง

ร่างกายที่มีชีวิตทำงานได้เมื่อมีเหตุปัจจัยเกี่ยวข้องกัน เช่น อายุ ใ่อุ่น วิญญาณ อาหาร และสภาพของอวัยวะ เมื่อตายแล้ว แม้ร่างกายยังมีรูปร่างอยู่ แต่เหตุปัจจัยที่ทำให้รับรู้และเคลื่อนไหวได้ มิได้ทำงานเหมือนเดิม การผ่าร่างกายเพื่อค้นหา “ชีวิต” เป็นชิ้นหนึ่ง จึงเปรียบได้กับการทุบสังข์เพื่อค้นหาเสียงที่เก็บอยู่ภายใน

34. อุปมานักบวชบูชาไฟกับเด็ก

พระกุมารกัสสปะเล่าเรื่องนักบวชขลุ่ยผู้บูชาไฟและเลี้ยงเด็กคนหนึ่งไว้ วันหนึ่ง นักบวชออกไปทำธุระและสั่งเด็กให้ดูแลไฟ เด็กทำไฟดับแล้วพยายามทำให้ไฟกลับมาติด แต่ไม่สำเร็จ เด็กจึงใช้ขวานผ่าหินไม้สำหรับตีไฟออกเป็นส่วน ๆ แล้วตำให้ละเอียด เพราะคิดว่าไฟซ่อนอยู่ภายในไม้ แต่ก็ยังไม่พบไฟ เมื่อนักบวชกลับมา จึงประกอบเครื่องตีไฟให้ถูกวิธี สตีไม้จนเกิดไฟ แล้วสอนว่าไฟเกิดขึ้นเมื่อมีเหตุปัจจัยและวิธีการที่เหมาะสม

35. การแยกชิ้นส่วนอาจไม่พบสิ่งที่เกิดจากความสับสน

สิ่งบางอย่างมิได้ตั้งอยู่เป็นก้อนภายในวัตถุ แต่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันของเหตุปัจจัย หากแยกสิ่งประกอบออกจากกันด้วยวิธีที่ทำลายเงื่อนไขเดิม ย่อมไม่อาจพบการทำงานที่เกิดขึ้นเมื่อเงื่อนไขเหล่านั้นยังสมบูรณ์ การผ่าศพเพื่อค้นหาการรับรู้ จึงอาจทำลายเงื่อนไขที่ทำให้การรับรู้ปรากฏตั้งแต่ต้น

36. เจ้าปายาสียังไม่ยอมละความเห็น

แม้พระกুমารกัสสปะจะแสดงอุปมาหลายประการ เจ้าปายาสียังกล่าวว่า ตนไม่อาจละความเห็นเดิมได้ เหตุผลที่สำคัญประการหนึ่งคือ พระราชาปเสนทิโกศลและพระราชาผู้ปกครองแคว้นอื่นต่างทราบแล้วว่าเจ้าปายาสีมีความเห็นเช่นนี้ หากกลับความเห็น เจ้าปายาสีเกรงว่าจะถูกมองว่าเป็นคนเหลว และยอมแพ้ในการโต้แย้ง

37. เมื่อชื่อเสียงขัดขวางการยอมรับความจริง

เจ้าปายาสีมิได้ยึดความเห็นเดิมเพราะมีหลักฐานใหม่มาหักล้างคำตอบของพระกুমารกัสสปะ แต่เพราะกลัวเสียชื่อเสียง เหตุการณ์นี้แสดงว่า ความเห็นผิดอาจดำรงอยู่ไม่ใช่เพราะเหตุผล แต่เพราะทิฐิมานะ และความกลัวว่าจะเสียหน้า ผู้แสวงหาความจริงจึงต้องกล้ายอมรับว่า ความเข้าใจเดิมของตนอาจผิดได้

38. อุปมากองคาราวานสองกอง

พระกুমารกัสสปะเล่าเรื่องกองคาราวานสองกองที่ต้องเดินทางข้ามทางกันดารซึ่งขาดน้ำและอาหาร หัวหน้ากองแรกหลงเชื่อยักษ์ที่ปลอมตัวมาบอกว่า ข้างหน้ามีฝนตกและมีน้ำอุดมสมบูรณ์ จึงสั่งให้ทิ้งน้ำและอาหารที่บรรทุกมา

เมื่อเดินทางต่อไปกลับไม่พบน้ำ กองคาราวานจึงอ่อนแรงและถูกยักษ์ทำร้าย ส่วนหัวหน้ากองที่สองไม่เชื่อคำบอกเล่าโดยง่าย ยังคงรักษาน้ำและอาหารไว้ จึงสามารถเดินทางผ่านทางกันดารได้อย่างปลอดภัย

39. อย่าทิ้งประโยชน์เพราะคำสรุปที่ยังไม่แน่นอน

เจ้าปายาสีกำลังชักชวนผู้อื่นให้ละความเชื่อเรื่องกรรมและโลกหน้า ทั้งที่ข้อพิสูจน์ของตนยังมีข้อบกพร่อง หากโลกหน้าและผลของกรรมมีจริง ผู้ที่เชื่อเจ้าปายาสีแล้วทอดทิ้งความดีอาจได้รับความเสียหายอย่างหนัก ผู้มีปัญญาจึงไม่ควรละทิ้งศีลและกุศลกรรม เพียงเพราะยังไม่เห็นผลทั้งหมดด้วยตนเอง

40. อุปมาคนแบกมุลสัตว์

พระกุมารกัสสปะเล่าเรื่องชายคนหนึ่งพบมุลสัตว์แห่งจำนวนมาก จึงห่อด้วยผ้าและแบกไว้บนศีรษะ เพื่อนำกลับไปใช้ประโยชน์ ระหว่างทางฝนตกหนัก มุลสัตว์เปียกและไหลเปื้อนทั่วร่างกาย ผู้คนบอกให้เขาทิ้งเสีย แต่เขากลับคิดว่าคนเหล่านั้นไม่หวังดีและยังคงแบกต่อไป การยึดความเห็นผิดเพราะเสียขายหรือไม่ต้องการยอมรับความผิดพลาด ก็เปรียบเหมือนการแบกของสกปรกต่อไปทั้งที่สิ่งนั้นหมดประโยชน์แล้ว

41. ความเห็นที่เคยประกาศแล้วก็ละได้

การเคยประกาศความเห็นต่อสาธารณชนมิได้ทำให้ต้องยึดความเห็นนั้นตลอดไป หากพบหลักฐานหรือเหตุผลที่ดีกว่า การเปลี่ยนความเห็นเป็นเครื่องแสดงความซื่อตรงและปัญญา มิใช่ความพ่ายแพ้ ผู้ที่ยอมรับรักษาความเห็นผิดเพื่อปกป้องชื่อเสียง อาจรักษาภาพลักษณ์ไว้ชั่วคราว แต่ทำลายโอกาสที่จะเข้าถึงความจริง

42. อุปมานักเลงสกา

พระกุมารกัสสปะเล่าเรื่องนักเลงสกาสองคนเล่นพนันกัน คนหนึ่งเมื่อทอดลูกสกาแพ้ก็แอบกลืนลูกสกาที่ทำให้ตนแพ้ อีกฝ่ายสังเกตเห็น จึงนำลูกสกาไปทนายพินแล้วชวนเล่นอีกครั้ง เมื่อนักเลงคนเดิมทอดแพ้ก็กลืนลูกสกาที่มียาพิษเข้าไป และได้รับทุกข์อย่างหนักจากการโกงของตนเอง

43. ชัยชนะชั่วคราวอาจนำความเสียหายมาให้

ผู้ยึดความเห็นผิดอาจคิดว่าตนชนะการโต้แย้ง เพราะไม่ยอมรับคำตอบของอีกฝ่าย แต่หากความเห็นนั้นนำไปประทุติชั่วและประมาทต่อกรรม ผลเสียย่อมย้อนกลับมาหาตน เหมือนนักเลงสกาที่กลืนลูกสกามียาพิษ การชนะด้วยเล่ห์หรือการไม่ยอมรับความจริง จึงอาจเป็นความพ่ายแพ้ที่ร้ายแรงกว่า

44. อุปมาคนแบกป่าน

พระกุมารกัสสปะเล่าเรื่องชายสองคนเดินทางไปยังหมู่บ้านร้างและพบป่านจำนวนมาก จึงมัดป่านแบกไป ระหว่างทาง พวกเขาพบด้ายป่าน ผ้าป่าน ผ้าฝ้าย เหล็ก ดินบุก ตะกั่ว เงิน และทอง ตามลำดับ ชายคนหนึ่งยอมวางของเดิมและเปลี่ยนไปถือสิ่งที่มีค่ากว่า แต่อีกคนยืนยันแบกป่านต่อไป เพราะคิดว่าแบกมาไกลแล้วและมัดไว้อย่างดี เมื่อกลับถึงบ้าน ชายผู้ถือทองทำให้ครอบครัวมีความสุข ส่วนชายผู้ยึดป่านเดิมไม่ได้รับประโยชน์ที่ดีกว่า

45. อย่าเก็บความเห็นเดิมเพียงเพราะถือมานาน

ความเห็นหนึ่งอาจได้รับการยึดถือมานาน และบุคคลอาจลงทุนทั้งเวลา ชื่อเสียง และความรู้สึกไว้กับความเหื่อนั้น แต่ระยะเวลาที่ถือความเห็นไม่ใช่หลักฐานว่าความเห็นนั้นถูกต้อง เมื่อพบเหตุผลหรือความเข้าใจที่ประณีตกว่า ผู้มีปัญญาควรวางสิ่งที่ค้ำยกว่า มิใช่แบกต่อไปเพียงเพราะเสียดายสิ่งที่เคยลงทุนไว้

46. เจ้าปายาสยอมรับว่าตนเข้าใจตั้งแต่อุปมาแรก

เมื่อพระกุมารกัสสปะแสดงอุปมาหลายประการแล้ว เจ้าปายาสกล่าวว่า ตนเข้าใจตั้งแต่อุปมาแรก แต่ต้องการฟังปฏิภาณและคำตอบอันวิจิตรของพระกุมารกัสสปะต่อไป เจ้าปายาสจึงแสดงความเลื่อมใสและประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะตลอดชีวิต อย่างไรก็ตาม การที่ยังโต้แย้งต่อหลังเข้าใจแล้ว แสดงให้เห็นว่า การยอมรับความจริงอาจล่าช้าเพราะความอยากทดลองหรือความถือตน

47. เจ้าปายาสประสงค์จะจัดการบุชายัญ

หลังจากประกาศตนเป็นอุบาสก เจ้าปายาสกล่าวว่าตนต้องการจัดการบุชายัญ และขอให้พระกุมารกัสสปะแนะนำวิธีที่จะทำให้เกิดผลมากและมีอานิสงส์มาก คำถามนี้ทำให้เนื้อหาของพระสูตรเปลี่ยนจากเรื่องการพิสูจน์โลกหน้าและผลของกรรม ไปสู่เรื่องการประกอบกุศลอย่างถูกต้อง พระกุมารกัสสปะจึงทรงแสดงความแตกต่างระหว่างการบุชายัญที่ประกอบด้วยการเบียดเบียนกับทานที่ไม่เบียดเบียน

48. การบุชายัญที่ประกอบด้วยการฆ่า

พระกุมารกัสสปะอธิบายว่า การบุชายัญซึ่งมีการฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุนัข หรือสัตว์ต่าง ๆ และทำให้ผู้เกี่ยวข้องต้องถูกลงโทษหรือถูกบังคับ มิได้มีผลมากหรืออานิสงส์มาก การบุชายัญเช่นนี้ประกอบด้วยการเบียดเบียน ความกลัว ความทุกข์ และอกุศลเจตนา การเรียกการฆ่าสัตว์ว่าเป็นพิธีศักดิ์สิทธิ์ ไม่ได้เปลี่ยนการเบียดเบียนให้เป็นกุศล

49. อุปมานกกับเมล็ดพืช

พระกุมารกัสสปะเปรียบเทียบการบุชายัญที่ประกอบด้วยการฆ่ากับการหว่านเมล็ดพืชที่แตกหัก เน่าเสีย ถูกลมและแดดทำลาย ลงในนาที่ไม่ดีและไม่ได้เตรียมไว้อย่างเหมาะสม แม้หว่านลงไป เมล็ดพืชเหล่านั้นก็ไม่อาจให้ผลอุดมสมบูรณ์ ในทำนองเดียวกัน การให้ที่ประกอบด้วยการฆ่า การบังคับ และความเดือดร้อน ย่อมไม่เป็นเหตุให้เกิดผลอันประณีต

50. การบูชาโยนที่ไม่เบียดเบียน

การให้ที่ไม่มีการฆ่าสัตว์ ไม่มีการบังคับ ไม่มีผู้ถูกลงโทษ และไม่มีผู้ต้องร้องไห้ ย่อมมีผลมากกว่า เมื่อผู้ให้มั่งคั่งร่ำรวย ให้ด้วยความเคารพ และผู้รับเป็นผู้มีศีล การให้นั้นย่อมมีเหตุปัจจัยที่เกื้อกูลต่อผลอันดี กุศลกรรมจึงต้องพิจารณาทั้งสิ่งที่ทำ เจตนาของผู้ทำ วิธีดำเนินการ และผลกระทบต่อสัตว์อื่น

51. เจ้าปายาสิจัดตั้งทาน

เจ้าปายาสิจัดให้มีการบริจาคทานแก่สมณพราหมณ์ คนยากจน คนเดินทางไกล วณิก และยาก การให้ทานนี้แสดงว่า ความเห็นเรื่องกรรมของเจ้าปายาสิเริ่มเปลี่ยนเป็นการกระทำ

แต่คุณภาพของสิ่งที่ให้และลักษณะการให้ยังไม่ประณีต เพราะเจ้าปายาสิมิได้ให้ด้วยความเคารพและเอาใจใส่อย่างเต็มที่

52. ทานของเจ้าปายาสิ

อาหารที่เจ้าปายาสินำมาให้เป็นอาหารหยาบและคุณภาพต่ำ ซึ่งแม้เจ้าปายาสิเองก็ไม่ต้องการบริโภค ผ้าที่ให้ก็เป็นผ้าเนื้อหยาบและมีคุณภาพต่ำ ซึ่งตนเองไม่ต้องการใช้ แม้การให้จะดีกว่าการไม่ให้เลย แต่การนำสิ่งที่ตนหวงแหนมาให้ผู้อื่น แสดงว่าเจตนาและความเคารพในการให้ยังบกพร่อง

53. อุตตรมานพจัดการทานโดยเคารพ

มานพชื่อ อุตตระ เป็นผู้ดำเนินการจัดการทานของเจ้าปายาสิ อุตตรมานพดำเนินการให้ที่ไม่เคารพแล้วตั้งใจจัดอาหารและเครื่องนุ่งห่มที่มีคุณภาพอย่างที่ดีตนเองบริโภคและใช้ เขาให้ทานด้วยความเคารพ ให้ด้วยมือของตน ให้โดยเอื้อเฟื้อ และไม่ให้เหมือนทิ้งของที่ไม่ต้องการ

54. ให้สิ่งใดต้องเห็นคุณค่าของผู้รับ

อุตตรมานพกล่าวกับเจ้าปายาสิว่า หากเจ้าปายาสิเป็นบุคคลที่ตนรัก ตนย่อมไม่อาจนำอาหารและผ้าที่เจ้าปายาสิไม่ต้องการแม้แต่จะสัมผัสมาให้ได้ เจ้าปายาสิจึงอนุญาตให้อุตตระจัดอาหารอย่างที่เจ้าปายาสิบริโภค และจัดผ้าอย่างที่เจ้าปายาสินุ่งห่ม เหตุการณ์นี้แสดงว่า การให้ด้วยความเคารพต้องเริ่มจากการเห็นผู้รับว่าเป็นผู้สมควรได้รับสิ่งที่เหมาะสม มิใช่เป็นที่ทิ้งของเหลือ

55. องค์ประกอบของการให้ที่ดี

การให้ที่ดีมิได้พิจารณาเฉพาะมูลค่าของสิ่งของ แต่ควรประกอบด้วยคุณสมบัติ เช่น

1. ให้ด้วยศรัทธา
2. ให้ด้วยความเคารพ

3. ให้ตามกาลอันเหมาะสม
 4. ให้ด้วยมือของตนหรือเอาใจใส่ในการจัดให้
 5. ให้สิ่งที่เป็นประโยชน์และเหมาะแก่ผู้รับ
 6. ให้โดยไม่คูหมิ่นและไม่ทำให้ผู้รับอับอาย
 7. ให้โดยไม่เบียดเบียนตนเองหรือผู้อื่น
- ทานจึงเป็นการฝึกจิตให้ลดความตระหนี่ พร้อมกับสร้างประโยชน์แก่ผู้รับ
-

56. ผลหลังความตายของเจ้าปายาสี

หลังจากสิ้นชีวิต เจ้าปายาสีไปเกิดเป็นเทพในวิมานเสรีสกะอันว่างเปล่า ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ผลที่ได้รับสัมพันธ์กับการที่เจ้าปายาสีให้ทานโดยไม่เคารพ ไม่ให้ด้วยมือของตน และให้ของเหมือนสิ่งที่ถูกทอดทิ้ง แม้ทานยังให้ผลดี แต่ผลนั้นไม่ประณีตเท่าทานที่ประกอบด้วยศรัทธาและความเคารพอย่างเต็มที่

57. ผลหลังความตายของอุตตรมาณพ

อุตตรมาณพผู้จัดทานด้วยความเคารพ ให้ด้วยมือของตน และให้ของที่มีคุณภาพเหมาะสม ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

พระสูตรใช้ผลที่แตกต่างกันของบุคคลทั้งสองแสดงว่า แม้ทำทานในงานเดียวกัน คุณภาพของเจตนาและวิธีให้ก็ทำให้ผลแตกต่างกันได้ กรรมจึงมิได้พิจารณาเฉพาะรูปลักษณะภายนอกของการกระทำเท่านั้น

58. พระควัมปติเถระพบเจ้าปายาสีเทพบุตร

ในเวลาต่อมา พระควัมปติเถระมักไปพักกลางวันที่วิมานเสรีสกะ เจ้าปายาสีเทพบุตรเข้าไปกราบพระเถระและเปิดเผยว่า ตนคือเจ้าปายาสีในอดีต ซึ่งเคยมีความเห็นว่าโลกหน้าไม่มี สัตว์ผู้ผุดเกิดไม่มี และผลของกรรมไม่มี เมื่อได้รับคำสอนจากพระกุมารกัสสปะจึงละความเห็นนั้น และจัดให้มีการบริจาทาน

59. คำฝากของเจ้าปายาสีเทพบุตร

เจ้าปายาสีเทพบุตรขอให้พระควัมปติเถระกลับไปบอกมนุษย์ว่า เมื่อให้ทาน ควรให้ด้วยความเคารพ ให้ด้วยมือของตน ให้โดยเอื้อเฟื้อ และไม่เหมือนโยนทิ้ง เจ้าปายาสีเห็นผลของการให้โดยไม่เคารพจากประสบการณ์ของตนเอง จึงฝากคำเตือนเพื่อให้ผู้อื่นไม่ประมาทในการทำทาน

60. ให้นานไม่ใช่เพียงเอาของออกจากมือ

การให้นานอาจลดความตระหนี่ได้ แต่ถ้าให้ด้วยความดูหมิ่น ต้องการกำจัดของเหลือ หรือหวังให้ผู้รับเป็นเครื่องสร้างชื่อเสียง กุศลเจตนาย่อมไม่บริบูรณ์ ทานที่ดีต้องมีทั้งการสละสิ่งของและการลดความถือตัวของผู้ให้ การให้ด้วยความเคารพช่วยให้ผู้ให้ไม่มองตนอยู่สูงกว่าผู้รับ และไม่ให้ทานเป็นเครื่องแบ่งคุณค่าของคน

61. สิ่งที่ให้กับวิธีให้ต้องสอดคล้องกัน

ของที่มีราคาสูงมิได้รับประกันว่าการให้นั้นมีคุณค่าทางจิตสูง หากให้ด้วยความดูหมิ่นหรือหวังผลตอบแทน ในทางกลับกัน ของเพียงเล็กน้อยที่เหมาะสมและให้ด้วยจิตเคารพ ก็อาจเป็นทานที่มีคุณค่ามากสำหรับผู้ให้ตามกำลัง จึงควรพิจารณาทั้งเจตนา คุณภาพของสิ่งของ ความเหมาะสมของผู้รับ และผลที่เกิดขึ้นจริง

62. กรรมมิใช่การให้รางวัลและลงโทษจากผู้สร้าง

ผลของกรรมในพระพุทธศาสนามีใช้รางวัลหรือโทษที่เทพเจ้าผู้สร้างกำหนดให้ กรรมคือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา เมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อม ย่อมส่งผลสอดคล้องกับคุณภาพของเจตนาและการกระทำนั้น ผลอาจปรากฏในปัจจุบัน ในเวลาต่อมา หรือในภพหน้า มิใช่ว่าการกระทำทุกอย่างต้องให้ผลทั้งหมดทันที

63. โลกหน้ากับความรับผิดชอบในปัจจุบัน

การสอนเรื่องโลกหน้ามิได้มีจุดหมายให้ละเลยโลกปัจจุบัน หรือรอรับผลหลังความตายเท่านั้น ตรงกันข้าม เมื่อเข้าใจว่าการกระทำมีผล บุคคลย่อมระมัดระวังกาย วาจา และใจในปัจจุบันมากขึ้น โลกหน้าจึงสัมพันธ์กับความรับผิดชอบในชีวิตนี้ มิใช่ข้ออ้างให้หนีจากหน้าที่ในปัจจุบัน

64. พระสูตรมิได้ปฏิเสธการตรวจสอบ

เจ้าปายาสิพยายามตรวจสอบคำสอนด้วยประสบการณ์และการทดลอง แต่ข้อผิดพลาดอยู่ที่วิธีทดลอง เงื่อนไข และข้อสรุปที่เกินกว่าหลักฐาน

พระกุมารกัสสปะมิได้ตำหนิการตั้งคำถาม แต่ช่วยแสดงว่าคำถามที่ดีต้องใช้วิธีตรวจสอบที่เหมาะสม และต้องยอมรับขอบเขตของเครื่องมือ การตรวจสอบที่แท้จริงต้องเปิดโอกาสให้ผลที่พบเปลี่ยนความเห็นเดิมของผู้ตรวจสอบได้

65. ความสงสัยกับความเห็นที่ยึดมั่นต่างกัน

ความสงสัยที่เปิดรับการพิจารณาสามารถนำไปสู่ปัญญา แต่ความสงสัยที่ตั้งข้อสรุปไว้ก่อนแล้ว และเลือกเฉพาะข้อมูลที่สนับสนุนตน อาจกลายเป็นทฤษฎี

เจ้าปายาสีไม่ได้เพียงตั้งคำถาม แต่ประกาศข้อสรุปว่าโลกหน้าและผลของกรรมไม่มี แล้วตีความทุกเหตุการณ์ให้สนับสนุนข้อสรุปนั้น ผู้แสวงหาความจริงจึงต้องแยกการถามเพื่อเข้าใจออกจากการถามเพื่อปกป้องความเห็นเดิม

66. อุปมาเป็นเครื่องเปิดความเข้าใจ

พระกุมารกัสสปะใช้อุปมาเพราะเรื่องที่สนทนาบางส่วนอยู่นอกประสบการณ์ตรงของเจ้าปายาสี อุปมาช่วยให้เห็นข้อบกพร่องของเหตุผลผ่านเรื่องใกล้ตัว เช่น นักโทษ คนตาบอด หญิงมีครรภ์ ลูกเหล็ก สังข์ กองคาราวาน มวลสัตว์ ลูกลูก และมดป่าน อย่างไรก็ตาม อุปมามีหน้าที่ช่วยให้เข้าใจ มิใช่ทำให้สิ่งสองอย่างเหมือนกันทุกประการ

67. อย่าใช้อุปมาเกินขอบเขต

เมื่อพระกุมารกัสสปะเปรียบคนตาบอดกับข้อจำกัดของตาเนื้อ มิได้หมายความว่าผู้ไม่เชื่อทุกคนเป็นคนตาบอดหรือไม่มีปัญญา

เมื่อเปรียบร่างกายกับสังข์ ก็มีได้หมายความว่าร่างกายและสังข์เหมือนกันทุกด้าน ผู้อ่านต้องจับประเด็นที่อุปมาต้องการแสดง และไม่ขยายรายละเอียดอื่นจนกลายเป็นคำสอนที่พระสูตรมิได้กล่าว

68. การเปลี่ยนความเห็นต้องตามด้วยการเปลี่ยนพฤติกรรม

เจ้าปายาสีมิได้หยุดอยู่ที่การกล่าวว่า “เข้าใจแล้ว” แต่ประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะและจัดให้มีการบริจาทาน แม้การให้ในระยะแรกยังไม่ประณีต แต่ก็แสดงว่าความเข้าใจเริ่มส่งผลต่อการกระทำ ความเห็นถูกต้องจะมีคุณค่ามากขึ้นเมื่อทำให้บุคคลละความประมาท ลดการเบียดเบียน และสร้างกุศลอย่างจริงจัง

69. แก่นธรรมของปายาสีราชัญญสูตร

หลักธรรมสำคัญในพระสูตรนี้ ได้แก่

1. การไม่เห็นสิ่งใดด้วยตนเอง มิได้พิสูจน์ว่าสิ่งนั้นไม่มีเสมอไป
2. เครื่องมือทุกชนิดมีขอบเขตของการรับรู้
3. ต้องใช้วิธีตรวจสอบให้เหมาะกับสิ่งที่ต้องการพิสูจน์
4. การไม่กลับมาของผู้ตายไม่ใช่หลักฐานเพียงพอว่าโลกหน้าไม่มี
5. การเกิดใหม่มิได้หมายถึงอัตตาถาวรเดินทางจากร่างหนึ่งไปสู่อีกร่างหนึ่ง

6. ผู้มีปัญญาต้องกล้าเปลี่ยนความเห็นเมื่อพบเหตุผลที่ดีกว่า
7. ชื่อเสียงและความกลัวเสียหน้าอาจทำให้ยึดความเห็นผิด
8. ความเชื่อเรื่องกรรมควรนำไปสู่ความรับผิดชอบในปัจจุบัน
9. การบูชาัญญที่ประกอบด้วยการฆ่าและเบียดเบียนไม่มีผลประณีต
10. ทานต้องพิจารณาทั้งเจตนา สิ่งของ วิธีให้ และความเคารพ
11. การให้ของที่ตนดูหมิ่นสะท้อนเจตนาที่ยังไม่ประณีต
12. การให้ด้วยความเคารพและเอื้อเฟื้อย่อมมีผลแตกต่างจากการให้เหมือน โยนทิ้ง
13. ความเข้าใจที่ถูกต้องควรนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางกาย วาจา และใจ

สรุปปายาสีราชัญญสูตร

ปายาสีราชัญญสูตรกล่าวถึงเจ้าปายาสี ผู้ปกครองนครเสตัพพะ ซึ่งมีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มีสัตว์ผู้เกิด ไม่มี และผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี

เมื่อพระกุมารกัสสปะพร้อมด้วยภิกษุประมาณ 500 รูปเดินทางมาพักที่ป่าไม้สีเขียว ชาวเมืองพากันไปฟังธรรม เจ้าปายาสีจึงเข้าไปสนทนาและแสดงเหตุผลที่ตนไม่เชื่อเรื่องโลกหน้า

เจ้าปายาสีอ้างว่า ผู้ตายไม่เคยกลับมาบอกเรื่องโลกหน้า ตนไม่เคยเห็นสิ่งใดออกจากร่าง เคยปิดนักรโทยไว้ในหม้อ เคยชั่งน้ำหนักก่อนและหลังตาย และเคยตรวจร่างกายอย่างละเอียด แต่ไม่พบสิ่งที่เรียกว่าชีวะะ

พระกุมารกัสสปะตอบด้วยเหตุผลและอุปมาหลายประการ เช่น นักรโทยประหาร คนขึ้นจากหลุมศพ ความแตกต่างของเวลาระหว่างมนุษย์กับเทวดา คนตาบอดแต่กำเนิด หญิงมีครรภ์ ลูกเหล็กที่เผาไฟ สังข์ นักรบชูบูชาไฟ กองคาราวาน มวลสัตว์ ลูกสกา และมัดป่าน

อุปมาเหล่านี้แสดงว่า การไม่พบสิ่งใดด้วยวิธีที่ไม่เหมาะสม ไม่เพียงพอสำหรับสรุปว่าสิ่งนั้นไม่มี และการยึดความเห็นเดิมเพราะกลัวเสียหน้าอาจทำให้บุคคลปฏิเสธความจริง ในที่สุด เจ้าปายาสียอมรับคำอธิบาย ประกาศตนเป็นอุบาสก และจัดให้มีการให้ทาน แต่เจ้าปายาสีให้ของคุณภาพต่ำและให้โดยไม่เคารพ ส่วนอุตตรมาณพผู้จัดงานให้ทานด้วยความเคารพและใช้สิ่งของที่เหมาะสม

หลังความตาย เจ้าปายาสีไปเกิดในวิมานเสรีสกะในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ส่วนอุตตรมาณพไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เจ้าปายาสีเทพบุตรจึงฝากเตือนมนุษย์ว่า เมื่อให้ทาน ควรให้ด้วยความเคารพ ให้ด้วยมือของตน ให้โดยเอื้อเฟื้อ และไม่ให้เหมือนโยนทิ้ง

แก่นสำคัญของพระสูตรจึงมิได้อยู่เพียงการโต้แย้งว่าโลกหน้ามีหรือไม่มี แต่อยู่ที่การใช้เหตุผลอย่างไม่ยึดติด การยอมรับขอบเขตของเครื่องมือ การกล้าเปลี่ยนความเห็นเมื่อพบสิ่งที่ถูกต้องกว่า และการเปลี่ยนความเข้าใจเรื่องกรรมให้เป็นการกระทำที่ดี มีเมตตา และมีความเคารพ